

გრიგოლ გიორგაძე

**ხეთური და ასურული ღურსმნული
ტექსტების ქასქების (ქაუქების) აბულაქების
ეთნიკური წარმომავლობისათვის**

ახალციხე 2000

წიგნში თავმოყრილია ავტორის მიერ 1994-2000 წლებში გამოქვეყნებული სტატიები, რომლებიც ეხება ხეთურ და ასურულ ლურსმნულ ტექსტებში მოხსენიებული ქასქების, აბეშლაელებისა და სხვა ტომთა ეთნიკური ვინაობის დღემდე დაუდგენელ საკითხს.

ქასქური ტოპონიმიკა, ქასქური საკუთარი სახელები, ცალკეული ქასქური სიტყვები, რომლებიც დადასტურებულია ძვ. წ. XV-XIII საუკუნეების ხეთურ ტექსტებში, მიუთითებს უფრო მეტად ქასქების სამხრეთ კოლხურ (დასავლურ ქართველურ) წარმომავლობაზე, ვიდრე აფხაზურ-ადიღურ ან სხვა წარმომავლობაზე.

აღნიშნულთან კავშირში განიხილება ასურული წყაროების აბეშლაელთა და სხვა ტომთა ეთნიკური კუთვნილების საკითხი.

В книге собраны опубликованные в 1994-2000 годах автором статьи, касающиеся еще нерешенного вопроса этнической принадлежности касков, абешлайцев и других племен, упомянутых в хеттских и ассирийских клинописных текстах.

Анализ каскской топонимики, каскских собственных имен, отдельных каскских слов, засвидетельствованных в хеттских текстах XV-XIII вв. до н. э., указывает больше всего на колхское (западно-картвельское), чем на абхазско-адыгское или другое происхождение касков.

В связи с вышесказанным рассматривается вопрос этнической принадлежности абешлайцев ассирийских текстов и других племен.

რედაქტორი: ნ. ხაზარაძე

რეცენზენტები: ი. ტატიშვილი
პ. რამიშვილი

წინათქმა

ხეთური და ასურული ლურსმული ტექსტების ქასქების (ქაშქების) ტომებთან დაკავშირებული ჩემი პირველი ნაშრომი იყო ჩემი საკანდიდატო დისერტაცია (1956 წ.), რომელშიც ამ ტომთა ეთნიკურ ვინაობაზეც მქონდა საუბარი, თუმცა მაშინ ამ საკითხის საბოლოოდ გადაჭრა შეუძლებლად მიმაჩნდა. ქასქების ტომთა ეთნიკური წარმომავლობის საკითხი დღემდეც დაუდგენელი რჩება. დღეისათვის სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრებების მიხედვით, ქასქები შეიძლება ყოფილიყვნენ: (1) ხათები (პროტოხეთები) თუ არა, მათი მონათესავე ტომები; (2) აფსახურ-ადიღეური წარმომავლობის ტომები ან (3) ჩრდილოეთ და ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიის (მოგვიანო პონტოს) მკვიდრნი. [

ძვ. წ. XV-XIII საუკუნეების დროინდელ ხეთურ ტექსტებში დასახელებული ქასქური ტოპონიმის, ქასქური საკუთარი სახელების. ცალკეული ქასქური სიტყვების ანალიზი მიუთითებს უფრო მეტად ქასქების სამხრეთ კოლხურ (დასავლურ ქართველურ) წარმომავლობაზე, ვიდრე აფსახურ-ადიღეურ ან სხვა წარმოშობაზე. აღნიშნულთან კავშირში იხილება ასურული წყაროების აბეშლაელთა და სხვა ტომთა ეთნიკური კუთვნილების საკითხი.

წინამდებარე წიგნში ქვეყნდება ქასქების ეთნიკური ვინაობისადმი მიძღვნილი ჩემი ახალი ნაშრომი სამ ენაზე (ქართულად, რუსულად, გერმანულად), სტატია ასურული ლურსმული ტექსტების "ქაშქა" და "აბეშლა" ტერმინთა ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ (1998), ნაშრომი ძველ მცირე აზიაში არაინდოევროპული ეთნიკური ჯგუფების (ხათების, ქასქების) შესახებ (1999) და დამატების სახით რამდენიმე სტატია, რომლებიც ეძღვნება ქასქების ისტორიის სხვადასხვა საკითხს (1994-1995).

“დაბატებაში” ქვეყნდება აგრეთვე 1999 წლის 9 აპრილს გაიყუთ “თბილისში” დაბუკდილი ინფორმაცია ქასქების შესახებ არქეოლო- გიური კვლევის ცენტრში ჩემს მიერ წაკითხულ მოხსენებასთან დაკავშირებით. რომლის ავტორია უურნალისტი დალი ოსეფაშვილი (იბუქდება ინფორმაციის ავტორის ნებართვით).

წიგნის გამოსაცემად მომზადებაში დიდი დახმარება გამიწიეს ბ-ნმა გიორგი ეორეოლიანმა, ქალბატონებმა ეკა გამყრელიძემ და მიაა ღამბაშიძემ. ბ-ნმა ზურაბ ცკვიტინიძემ, ბ-ნმა თემურ ჯოჯუამ, ქ-ნმა ნინო ხუციშვილმა, ქ-ნმა ანა რუაძემ და ქ-ნმა მარიამ ბუტიკაშვილმა, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალციხის ფილიალის კომპიუტერული ღაბორატორიის თანამშრომლებმა-ქალბატონებმა ლელა ინასარიძემ, მანანა ბერიძემ, ღილი გოზალიშვილმა, მარინე მურჯინელმა, ღია გზირიშვილმა და მიაა ბალასანიანმა, რომლებსაც ავტორი გუღითად მადლობას უხდის.

უსაზღვროდ მადღიერი ვარ ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილი- სის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალციხის ფილიალის დირექტორის ბ-ნ მერაბ ბერძისა, რომელმაც ითავა წინამდებარე წიგნის გამოცემა, რითაც მან ავტორს ფასდაუღებელი დახმარება გაუწია.

ღასასრულ, წიგნის გამოცემის ხელშეწყობისათვის დიღად უმადღობ ქალბატონებს - ნანა ხაზარაძესა და თინათინ ივეღაშვიღს.

ПРЕДИСЛОВИЕ

Моим первым трудом относительно каскских (кашкских) племен хеттских и ассирийских клинописных текстов была моя кандидатская диссертация (1956 г.), в которой речь шла и об этнической принадлежности этих племен, хотя убедительное решение этого вопроса тогда мне казалось невозможным. Вопрос этнической принадлежности каскских племен остается нерешенным и поныне. Согласно высказанным в научной литературе мнениям, каски, возможно, являлись: (1) хаттами (протохеттами) или родственными им племенами, (2) племенами абхазско-адыгского происхождения или (3) коренными жителями Северной и Северо-Восточной Анатолии (позднейшего Понта).

Анализ каскской топонимики, каскских собственных имен, отдельных каскских слов, засвидетельствованных в хеттских текстах XV-XIII вв. до н. э., указывает больше всего на колхское (западно-картвельское), чем на абхазско-адыгское или другое происхождение касков. В связи с вышесказанным рассматривается вопрос этнической принадлежности абешлайцев ассирийских текстов и других племен.

В данной книге публикуются моя новая статья на трех (на грузинском, русском и немецком языках), посвященная этнической принадлежности касков, статья о взаимоотношениях терминов “Кашка” и “Абешла” ассирийских клинописных текстов (1998 г.), труд относительно неиндоевропейских этнических групп (хаттов, касков) в древней Малой Азии (1999 г.) и, в виде дополнения, несколько статей, посвященных разным вопросам истории касков (1994-1995 гг.). В “Дополнении” публикуется также напечатанная в газете “Тбилиси” от 9 апреля 1999 года информация о моем докладе относительно касков в Центре археологических исследований, автором которой является журналистка Дали Осепашвили (печатается по разрешению автора информации).

В процессе подготовки книги мне оказали большую помощь г-н Г. Жоржوليани, госпожи Э. Гамкрелидзе и М. Гамбашидзе, г-н З. Цквитинидзе, г-н Т. Джоджуа, г-жа Н. Хуцишвили, г-жа А. Руадзе и г-жа М. Бутикашвили,

сотрудники компьютерной лаборатории Ахалцихского филиала Тбилисского государственного университета им. И.А. Джавахишвили госпожи Л. Инасаридзе, М. Беридзе, Л. Гозалишвили, М. Мурджикнели, Л. Гзиришвили и М. Баласаниян, которым автор приносит сердечную благодарность.

Я безгранично благодарен директору Ахалцихского филиала Тбилисского государственного университета им. И. А. Джавахишвили г-ну М. Беридзе, любезно взявшему на себя обязанность опубликовать данную книгу, чем он оказал автору неоценимую помощь.

Наконец, за оказание помощи в деле издания книги я очень обязан господам Н. Хазарадзе и Т. Ивелашвили.

ხეთური ლურსმული ტექსტების ქასქების (ქაშქების) ტომთა ეთნიკური წარმომავლობისათვის*

უძველეს მცირე აზიაში (ანატოლიაში) მცხოვრებ არაინდოევროპული წარმოშობის ტომებს განეკუთვნებოდნენ ხეთურ ლურსმულ ტექსტებში მრავალგზის მოხსენიებული ქასქები, რომლებიც ხეთების სახელმწიფოს არსებობის მთელს მანძილზე (ქ. წ. XVII-XIII სს.) ხეთების ჩრდილოეთითა და ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე რაიონებში, მოგვიანო ხანის პონტოში და მის აღმოსავლეთით მდებარე ტერიტორიაზე ბინადრობდნენ (ქასქებთან დაკავშირებით იხ. 13; 18).

თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულ მოსაზრებათა თანახმად, ქასქებს, როგორც უძველეს ანატოლიაში მცხოვრებთ, ასევე არაინდოევროპული წარმოშობის ხათებს, იმავე პროტოხეთებს (14; 17), აკავშირებენ იმ ეთნიკურ გაერთიანებებთან, რომლებიც მოგვიანებით, შუა საუკუნეების დროიდან, ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში, კერძოდ, „აფხაზურ-ადიღური“ (აბაზურ-ადიღური) მოღგმის ტომებით დასახლებულ ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ და დღესაც ცხოვრობენ. ხათურ (პროტოხეთურ) ენას მკვლევართა ერთი ჯგუფი (გიორგი მელიქიშვილი, ივორ დიაკონოვი და სხვანი, მათ შორის აფხაზი ისტორიკოსები) თვლის ერთ-ერთ აფხაზურ-ადიღურ ენად (15. 26-52). ხეთოლოგთა ნაწილი ჯერჯერობით თავს იკავებს ამ შეხედულების გაზიარებისაგან, მხოლოდ აღნიშნავს, რომ ხათური ენა შეიძლება იყოს „კავკასიური“ (ქართულ ენათმეცნიერებს ხათური ენა დღემდე არ შეუსწავლიათ), ხოლო ქასქებს (ქაშქებს) განიხილავს, როგორც აფხაზურ-ადიღური წარმოშობის ტომებს (16. 107, 119; 11. 10). დასავლელი მეცნიერები ამ შეხედულებებისადმი თითქმის არ ავლენენ თავიანთ დამოკიდებულებას.

ხათებთან და ქასქებთან დაკავშირებით ზოგიერთი მკვლევარი (მათ შორის აფხაზი ისტორიკოსები) საკმაოდ შორსმომავალ დასკვნებსაც აკეთებს.

* საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტში 1997 წლის 1 აპრილს წაკითხული მოხსენება (2. 13).

სახელობრ, გამოთქეამს ვარაუდს, რომ ცენტრალური მცირე აზია იყო საერთოდ, კავკასიური წარმოშობის (მათ შორის ჩრდილო-დასავლურ, ე. ი. აფხაზურ-ადიღურ) ტომთა წინარე სამშობლო, საიდანაც ისინი თანდათან უნდა გადასახლებულიყვნენ ჩრდილოეთისაკენ, კავკასიისაკენ (II. 9-11). ამ მკვლევართა ვარაუდით, უზარმაზარი ტერიტორია ცენტრალური ანატოლიიდან ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის ჩათვლით, მთელი აღმოსავლეთ შაიზღვისპირეთის სანაპირო, სწორედ აფხაზურ-ადიღური ტომებით უნდა ყოფილიყო დასახლებული, აფსუას და ადიღეს ტომთა ფორმირება კი უნდა მომხდარიყო მათი თანამედროვე განსახლებიდან გაცილებით სამხრეთით მდებარე რაიონებში (II. 9; იგულისხმება ცენტრალური ანატოლიაც), რის დასამტკიცებლადაც ისინი იშველიებენ ნიკო მარის, ივანე ჯავახიშვილის, სიმონ ჯანაშიასა და სხვათა ნაშრომებს (ისევე როგორც მოგვიანო ხანის ხალხურ თქმულებებსაც). ცხადია, ასეთ შემთხვევაში, ე. ი. როცა ცენტრალური ანატოლია („გაცილებით სამხრეთით მდებარე ტერიტორია...“) განიხილება როგორც წინარე სამშობლო ჩრდილო-დასავლურ კავკასიური წარმოშობის ტომებისა, ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიას ველარ განვიხილავთ, როგორც აფხაზურ-ადიღურ ტომთა წინარე სამშობლოს. ამას კარგად ითვალისწინებს აფხაზ მკვლევართა ნაწილი, რომელიც უარყოფს ზემოაღნიშნულ ჰიპოთეზას და თვლის, რომ აფსუას და ადიღეს ტომთა ფორმირება ხდებოდა მათი თანამედროვე განსახლების ტერიტორიაზე. ე. ი. ამ ტომთა გადმოსახლება რომელიმე შორს (სამხრეთში) მდებარე რაიონებიდან გამორიცხულია.

ქვემოთ ვრცლად შევეხებით ქასქებს (ქაშქებს). მიუხედავად იმისა, რომ ხეთური ლურსმული ტექსტების გამოქვეყნების შემდეგ ამ ტომებთან დაკავშირებით საკმაოდ ბევრი რამ გაირკვა, ქასქების ისტორიის არაერთი საკითხი კვლავ ბუნდოვანია. ეს განსაკუთრებით ითქმის ამ ტომთა ეთნიკურ წარმომავლობაზე.

ქასქების ტომები ხეთურ ლურსმულ ტექსტებში აღნიშნულია ტერმინით „ქასქა“ („ქაშქა“), რომლის დაწერილობა ამ წყაროებში გადმოცემულია სხვადასხვანაირად: „ქაშქა“, „გაშქა“, „კაშქა“, „კაშქა“, „ქაშქა“ და ა. შ. სხვა ძველადმოსავლურ წერილობით წყაროებში ჩვენთვის საინტერესო ტომების სახელწოდებები გადმოცემულია შემდეგნაირად: ეგვიპტურ იეროგლიფურ ტექსტებში – Kškš (Kaškaš); ელ-ამარნას არქივის ერთ-ერთ ტექსტში – Gašgaia; შუა ასურული ხანის წყაროებში – Kaškaia; ახალ ასურულში – Kaska ან Kasku; უგარიტულ ტექსტებში – Ktkym. „ქასქა“ ტერმინის სინონიმი ძველადმოსავლურ წყაროებში არ მოიხსენიება (თუ არ ჩავთვლით

ერთ შემთხვევას, რომლის შესახებ სხვა დროს გვექნება საუბარი). შეიძლება მხოლოდ ვიგარაუდოთ, რომ „ქასქა“ იყო აგრეთვე ამ ტომთა თვითსახელწოდება (ავტონომონიმი), რომელსაც ხმარობდნენ ქასქების მეზობელი თუ არამეზობელი ხალხებიც. აქვე აღვნიშნავთ, რომ სიტყვა „ქასქა“-ს ეტიმოლოგია უცნობია, იგი თავისი ფორმით ახლოსაა ხათურ სიტყვასთან „ქაქუ“, რაც ნიშნავს „მთვარეს“

ხეთურ ტექსტებში „ქასქა“ ტერმინისაგან ნაწარმოებია „ქასქას ტომი“ („ქასქა-ტომი“) ან „ქასქას ტომები“, „ქასქას ქვეყანა“ (ან ქვეყნები), „ქასქელი“ (კაცი თუ ქალი), „ქასქელები“, „ქასქელი მეომრები“ ან „ქასქას ქვეყნის მეომრები“. „ქასქა-მტერი“, „ქასქას ღვთაებები“ ან „ქასქური ღვთაებები“ და ა. შ.

ტერმინი „ქასქა“ არ აღვნიშნავდა ერთ რომელიმე ტომობრივ გაერთიანებას, იგი იყო ზოგადი სახელწოდება ტომებისა, რომლებიც, როგორც ვთქვით, ხეთების სამეფოს ჩრდილოეთით და ჩრდილო-აღმოსავლეთით ცხოვრობდნენ. როგორც ზემოთ აღვნიშნა, ტერიტორიულად ესაა მოგვიანო ხანის პონტო და მისი მიმდებარე რაიონები აღმოსავლეთის მხრიდან (ქასქების გავრცელების აღმოსავლეთი საზღვარი არ არის ზუსტად დადგენილი, შესაძლოა, იგი აღწევდა თანამედროვე ერზინჯანამდე). ქასქების ტერიტორიის გავრცელება მდ. მარასანთას, ე. ი. თანამედროვე ყიზილ-ირმაკის (კლასიკური ხანის პალისის) დასავლეთით, კერძოდ, პაფლაგონიამდე, არ არის გამართლებული.

ზოგიერთი ხეთოლოგის აზრით, ქასქების ტომები ცხოვრობდნენ ხეთების მეზობელ რაიონებში მხოლოდ „ძველი სამეფოს“ პერიოდიდან, კერძოდ, მეფე ხანთილი I-ის მმართველობის წლებიდან (დაახლ. ქ. წ. XVI საუკუნის დამდეგი). რადგან სწორედ ამ მეფის სახელით შედგენილ ერთ-ერთ ტექსტში იხსენიებიან ისინი პირველად. მაგრამ მკვლევართა ნაწილი ამ მოსაზრებას არ იზიარებს იმის გამო, რომ ადრეულ ხეთურ წყაროებში ქასქების მოუხსენიებლობა არ არის დამაჯერებელი არგუმენტი ანატოლიაში ამ ტომთა არარსებობისათვის. ადრეული ხანის ხეთურ ტექსტებში არც სხვა ტომის თუ ქვეყნის სახელია მოხსენიებული, მაგრამ მათი არსებობა ანატოლიაში უფრო ადრეულ ხანაშიც ეჭვს არ იწვევს. ქასქები ცხოვრობდნენ პონტოს რაიონში უფრო ადრეულ პერიოდშიც. ხეთურ ლურსმულ ტექსტებში დადასტურებული ფაქტები, რომელთა მიხედვით ქასქების ტერიტორიაზე მღებარეობდნენ ამჟამად ხათური (პროტოხეთური) წარმოშობის პუნქტები, გვაფიქრებინებს, რომ თავდაპირველად ქასქები ბინადრობდნენ პონტოს აღმოსავლეთით, ან მის აღმოსავლეთ პერიფერიაზე (შესაძლოა მდ. ჭოროხის

სათავიებამდე), საიდანაც ისინი მოგვიანებით თანდათან უნდა გაკრცვლებულიყვნენ დასავლეთისკენ. ხათური (პროტოხეთური) ტომების ინდოევროპელ ხეთებთან შერწყმის შემდეგ. მხოლოდ ამით უნდა აიხსნას ის, რომ ქასქური ონომასტიკონის, განსაკუთრებით ტოპონიმიკის, ნაწილი ხათური წარმოშობისაა. რომელიმე შორეული რაიონიდან ქასქების ტომთა გადმოსახლების ან სხვა ადგილებში გადასახლების შესახებ ხეთურ, ისევე როგორც სხვა ძველადმოსავლურ წყაროებში, არავითარი მითითება არ შემონახულა. ეს ფაქტიც გვაფიქრებინებს, რომ ქასქები ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიის ავტოქთონური, ძველისძველი მკვიდრი ტომები იყვნენ.

ქასქების ეთნიკური ვინაობის საკითხი დღემდე გაურკვეველია. ამასთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია რამდენიმე ვარაუდი. ერთ-ერთი მათგანის თანახმად, ქასქები უნდა ყოფილიყვნენ სათები (პროტოხეთები) თუ არა, მათი მონათესავე ტომები მაინც. მეორე მოსაზრება გულისხმობს, რომ ქასქები დასაკავშირებელია, როგორც 'ხემოთაც აღინიშნა, ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში მცხოვრებ (სახელდობრ, აფხაზურ-ადიღურ) ტომებთან. არ გამოირიცხება მესამე ვარაუდიც (როგორც 'ხემოთ აღვნიშნეთ), რომლის მიხედვით ქასქები ჩრდილოეთ ან ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიის მკვიდრი ტომები უნდა ყოფილიყვნენ (ივანე ჯავახიშვილს ქასქები მიაჩნდა მერმინდელ კოლხთა წინაპრებად – 9. 43. ქასქებს აიგივებენ კოლხებთან სხვებიც, მათ შორის პეტრე უშაკოვი – 7. 247-248, 251).

განივიხილოთ თითოეული მოსაზრება ცალ-ცალკე.

ხეთურ ტექსტებში დადასტურებული ქასქური ონომასტიკონის შესწავლამ 50-იანი წლების შუა ხანებში იმ დასკვნამდე მიგვიყვანა, რომ ონომასტიკონის გარკვეული ნაწილი, განსაკუთრებით ტოპონიმიკა, როგორც 'ხემოთ აღინიშნა, ხათური (პროტოხეთური) წარმოშობისა იყო. ეს არცაა მოულოდნელი, რადგან ქასქებს ეკავათ ოდესღაც სათებით დასახლებული ტერიტორიის ნაწილი. სადაც, დასავლეთით გადანაცვლების შემდგომ, მათ უნდა დაეტოვებინათ ძველი ტოპონიმები. მაგრამ ჯერ კიდევ მაშინ აღვნიშნავდით (13. 209-210), რომ ეს გარემოება არ უნდა ყოფილიყო საქმარისი ქასქებისა და სათების ნათესაობის დასადგენად. ამ საკითხის გადასაწყვეტად საჭირო იყო ქასქური ენის ბუნების გარკვევა, რაც იმხანად შეუძლებელი იყო. ეს არ ხერხდება დღესაც. არ მართლდება ქასქების იდენტიფიცირება ხათებთან თუნდაც იმ მიზნის გამო, რომ საზოგადოებრივი განვითარების დონის მიხედვით ისინი სულ სხვადასხვა საფეხურზე იმყოფებოდნენ: თუკი ხათური საზოგადოება

შეიძლება განვიხილოთ როგორც ქალაქ-სახელმწიფოს ტიპის საზოგადოება (ე. ი. როგორც ადრეელასობრივი). ქასქები ამ მხრივ აშკარად ჩამორჩებოდნენ. ერთი ხეთური ტექსტის თანახმად, ქასქებისათვის უცნობი ყოფილა „ერთი (კაცის) ბატონობა“, ე. ი. მეფობა, თუმცა ასეთ ბატონობას ისინი უკვე იწყებდნენ (მათი ერთ-ერთი მმართველის – თიფიელი ფიხუნის დროს).¹

ქასქების დაკავშირება ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიასთან ძირითადად განპირობებულია იმით, რომ სახელწოდება „ქასქა/ქაშქა“ ავლენს ბგერით სიახლოვეს ჩერქეზი (ადიღე) ხალხის აღმნიშვნელ სახელწოდებასთან, ე. ი. „ქაშაგ“-თან, რომელიც გადმოიციქოდა შუა საუკუნეების წყაროებში შემდეგი ფორმებით: „ქასახია“ (VIII-IX საუკუნეების ბიზანტიელ ავტორებთან, X საუკუნეში მოღვაწე კონსტანტინე პორფიროგენეტთან), „ქაშაგ“, „ქაშაქია“ (არაბულ წყაროებში, მასულისთან – X ს.), „კასოგი“ (ძველ რუსულ ტექსტში: „Повесть временных лет“ – 1113 წ.) „ქაშოგი“. „ქეშივი“ (ძველ ქართულ წყაროებში – 10. 273. აქვე შევნიშნავთ, რომ სიტყვა „ქაშაგ“-ი საბასთან განმარტებულია როგორც „მოზრდილი ტყვე“, ხოლო ფანასკერტელთან სიტყვა „ქაშაქი“ ახსნილია როგორც „წუენი ქერის კორკოტისა“, ტერმინი „ქაშქის წყალი“ კი გამოიყენებოდა ლუდის აღსანიშნავად) და ა. შ.* ლინგვისტური თვალსაზრისით გარეგანი მსგავსება ხეთური წყაროების „ქასქა/ქაშქა“ ტერმინისა შუა საუკუნეების დროინდელ „ქაშაგ“ სახელწოდებასთან, რასაკვირველია, სავსებით დასაშვებია. მიუხედავად იმისა, რომ მათ შორის დიდი წყვეტილია სივრცესა (დაახლ. 3000 კმ) და დროში (მინიმუმ 20 საუკუნე). სახელთა ამ მსგავსებაზეა აგებული ფართოდ გაკრცვლებული მოსაზრება ხეთური წყაროების ქასქების გაიგივებისა ჩერქეზულ (ადიღურ) ტომებთან – ქაშაგებთან (ისევე როგორც ზოგიერთი ძველევარი ასურული ლურსმული ტექსტების აბემლაელებს აკავშირებს აფსილებთან და აქედან გამომდინარე, აფსუელებთან, ე. ი. თანამედროვე აფხაზებთან). მაგრამ საკითხავია, რამდენად მართებულია აღნიშნულ ტომთა იგივეობის გამოცხადება „ქასქა/ქაშქა“ და „ქაშაგ“ ტერმინთა სავარაუდო იდენტურობაზე დაყრდნობით? პირადად მიმაჩნია, რომ ეს ფაქტი არ უნდა იყოს გადამწყვეტი არგუმენტი ქასქებისა და ჩერქეზების რეალური იგივეობის დადგენისათვის (ისევე როგორც აქედან გამომდინარე ზოგიერთი ძალზედ

* კრლად იხ. 12. 19-22. აღსანიშნავია, რომ ნატალია ვოლკოვას აზრით, შესაძლებელი გენეტიური კავშირის ძებნა „ქასაგ“ და „ქაშქ“ ტერმინებს შორის გამორიცხულია (იქვე, გვ. 22, შენ. 9).

შორს მიმავალი დასკვნისათვის). სრულიად არ არის გამორიცხული, რომ ამ ტერმინთა მსგავსება შემთხვევითია. სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე მიაქციეს ყურადღება იმ ფაქტს, რომ ხეთური წყაროების „ქაშქა“ ტერმინი მსგავსია ან იდენტურია სხვადასხვა ეპოქის იმ ტომთა (და ხალხთა) სახელწოდებებსა, რომლებიც ცხოვრობდნენ ან ახლაც ცხოვრობენ მსოფლიოს სულ სხვადასხვა მხარეში, მაგალითად, აფრიკაში (კამერუნში – ტომი „ქასქა“), ევროპაში (ლათ. Casca), აზიაში (ინდოეთში მცხოვრები ტომები „გაშქა“), თვით მოვეიანო ხანების მცირე აზიაში: „ბოლეგასგუს“ (ანკარის ჩრდილოეთით), „ქესქოს“ (პამფილიაში) და ა. შ. (ერცლად იხ. 18. 88-89).

სხვადასხვა წარმოშობის ხალხთა აღსანიშნავად ერთი და იმავე ტერმინის ხმარების მაგალითები მრავლადაა შემორჩენილი. მაგალითად, ბერძნულ-რომაული სამყაროსათვის უცხო არ იყო სრულიად განსხვავებული ხალხების ერთი და იმავე სახელწოდებით მოხსენიება: საბერძნეთის აქაფები და შავიზღვისპირეთის აქაფები; ლიბიის მახლიები და გეოტიდის მახლიები; ალბანიის მთის მცხოვრებნი და თესალიელი ალბანები (აგრეთვე კავკასიაში მოსახლე ალბანები); პირენეის ნახევარკუნძულის იბერები და ქართველი იბერები... (5. 58).

თუკი დაუშვებთ, რომ ხეთური ლურსმული ტექსტების „ქაშქა“ და შუა საუკუნეების ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიური „ქაშაგ“ ტერმინთა მსგავსება შეიძლება იყოს შემთხვევითი, მაშინ ამ შემთხვევითობის დამადასტურებელ არგუმენტად ხომ არ გამოდგება ვარაუდი, რომლის თანახმადაც ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში გავრცელებული „ქაშაგ“ ეთნონიმი განეკუთვნება იმ -გ- სუფიქსით ნაწარმოებ ადგილობრივ ეთნონიმებს, როგორცაა „სანიგ“, „პაჭანიგ“, „აბაზგ“... ამ ეთნონიმებში -გ- სუფიქსი ხომ არ შეიძლება ადგილობრივი, უფრო სწორად. ინდო-ირანული წარმომავლობისა იყოს? განიხილავს რა ქართულში დადასტურებულ სიტყვა „ქაშაგს“ „მოზრდილი ტყვის“ მნიშვნელობით, მზია ანდრონიკაშვილი იქვე მიუთითებს, რომ „ქაშაგი“ აღნიშნავდა „ყაბარდოელს“, ე. ი. -გ- სუფიქსი ამ შემთხვევაში სწორედ წარმომავლობის სუფიქსის როლში გამოდის (1. 118). -გ- სუფიქსიანი ტოპონიმები მრავლადაა შემორჩენილი ოსურშიც: „თუალლაგ“ – „თუალელი“, „კუდაირაგ“ – „კუდაროელი“. „ჯაუკომაგ“ – „ჯავისხვეელი“, „ხუსაირაგ“ – „სამხრელი“... (6. 67-69).

ამგვარად, „ქაშქა“ და „ქაშაგ“ სახელთა გარეგანი მსგავსების გარდა, რაიმე სხვა სახის კავშირი ქასქებსა და ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში

მცხოვრებ ტომთა შორის ჯერჯერობით არ გამოვლენილა. ამიტომ, მოსაზრება ქასქების გენეტიკური კავშირისა აფხაზურ-ადიღურ ტომებთან, როგორც ეს ივარაუდება დლესაც (განსაკუთრებით აფხაზ მკვლევართა მიერ – 11), მიმაჩნია არადამაჯერებლად, მით უმეტეს, რომ ქასქები, ჩემის აზრით, განსახილველნი არიან როგორც მცირე აზიის ჩრდილო-აღმოსავლეთ რაიონების (პონტოსა და მისი მომიჯნავე ოლქების) ავტოქთონური მოსახლეობა. როგორც ზემოთაც აღინიშნა, არავითარი დამადასტურებელი მასალა ხეთურ ხანაში შორეული რაიონებიდან ქასქების ტომთა გადასახლება-გადმოსახლებისა არ არსებობს.

ყოველივე ზემოთქმულს მიყვავართ იქითკენ, რომ ვივარაუდოთ ქასქების ტომთა გენეტიკური სიახლოვე სხვა წარმოშობის ტომებთან. ამ მხრივ პერსპექტიული უნდა იყოს გენეტიკური კავშირების ძებნა ძველ კოლხურ, (ე. ი. დასავლურ-ქართველურ, მეგრულ-ჭანურ-სევანურ), განსაკუთრებით სამხრეთ კოლხურ ტომებთან, რომლებიც ანტიკურ ხანაში ცხოვრობდნენ სწორედ პონტოს აღმოსავლეთ რაიონებსა და მათ მეზობლად აღმოსავლეთიდან. ამასთან დაკავშირებით ჩვენს ყურადღებას იქცევს ქასქური ტოპონიმიკა, ქასქური საკუთარი სახელები, ცალკეული ქასქური სიტყვები და ა. შ. (18. 89-100), რომლებიც თარიღდება ქ. წ. XV-XIII საუკუნეებით. მოვლი ეს მასალა ჩვენთვის საინტერესო მიზნით ჯერჯერობით არავის გამოუყენებია.

გავეცნოთ მაგალითებს.

ქასქური ტოპონიმეჟკარგადაა ასახული ხეთურ ლურსმულ ტექსტებში. უპირველეს ყოვლისა, ინტერესს იწვევს გეოგრაფიული სახელები, რომლებიც მოივრდება -ა სუფიქსზე: აშხარფაა (აშხარბაა, ასხარბაა), ელურია (ილურია), გახარია, ქათხარია, ქაშქაია (ქასქაია). ფათალია, შარია (სარია), შუხურია (სუხურია), თახანთარია, თალიფაცია, თაქაშთურია (თაქასთურია), თალმაღია, თიშია, თიფია. ვაშხაია (ვასხაია), ციხარია, ცითახარია, ციხარცია და სხვა მრავალი (ქასქური ტოპონიმიკის -ია სუფიქსთან დაკავშირებით შდრ. მეგრული გვარები. რომლებიც ბოლოვდებიან -ია სუფიქსზე: ქეცბაია, თოფურია, ქანთარია, გახარია, გამახარია, პაჭკორია, ოდიშარია, ქუთელია, ფიფია და ა. შ. – 8. 423-424).

ინტერესს იწვევს -სქა, -სგა, (-შქა, -შგა) სუფიქსიანი ტოპონიმები, რომლებიც გავრცელებული იყო თითქმის მხოლოდ ქასქებით დასახლებულ ტერიტორიაზე: თიითონ ქასქა (ქაშქა), ხუმიწთისქა, ხუმიწთიშქა (ხუმიწთისგა, ხუმიწთეშქა),

ქარიჭურისქა (ქარიჭურიწვა). მუნისქა (მუნიშვა), თათისქა (თათიშქა), თუთუსქა, დუდუსქა (დუდუშქა) და ციანთისქა (ციანთეშქა). როგორც ცნობილია, ამავე სუფიქსითაა გაფორმებული ასურულ ლურსმულ წყაროებში დადასტურებული ეთნონიმი – მუშქა (მუსქა), იგივე მუშქაია (მუსქაია), ე. ი. მუშქაის. მოგვიანო ხანის მესხების, აღმნიშვნელი ტერმინი, რომელსაც ქართველურ სამყაროში გადავყავართ. -სქა (-სვა) ქასქურ სუფიქსთან დაკავშირებით შდრ. -სქ/-სვ- კომპლექსიანი ფორმები ზანერსა და სვანურში, ისევე როგორც ჭანურ-მეგრულ-სვანური შქ-ა, ი-სვა – „შუა“ (3. 51-53). ზემოაჩნობილი სახელწოდებათაგან ზემინთიშქა, თათიშქა და ციანთიშქა გამოირჩევა იმითაც, რომ მათში შეიძლება დაინახოთ სიტყვა „თიშქა/დიშქა“ (შდრ. ჭანური და მეგრული „დიშქა“ – „შეშა“). -სქა, -შქა სუფიქსიანი ტოპონიმი შედარებითაა საბევრელოში დღესაც – ყირღალიშქა (2. 29).

ქასქური პირთა სახელებიც მრავალფეროვანია. აშკარად ქასქური წარმოშობის სახელებია: ასხაფალა (აშხაფალა), ხათეფა, ხაციხა, იციცი, ქასქამუვა. ქაციფირი (გაციფირი), ფაათა (ჰაათა), ფათალია, ფაცანა, ფიხუნია, ფია. ფიგაფაცუი, ფიფელუ, ფიციცი, საფალი, სუისმელი (შუიშმელი), დადა (თათა. დათა), დადილუ, თემეთი, თითა (დითა), თუთუ და ა. შ.

ქასქური პირთა სახელების ნაწილი მთავრდება -ილი სუფიქსზე, რომელიც, როგორც ვარაუდობენ, ხათური (პროტოხეთური) წარმოშობის -ილ სუფიქსი უნდა იყოს და უნდა აღნიშნავდეს ამა თუ იმ პირის წარმომავლობას (მაგ. „ნერიქაილ“ – „ნერიქელი“, კაცი ქ. ნერიქიდან; „ხათუშიაილ“ – „ხათუსელი“, კაცი ქ. ხათუსიდან და სხვ.). მას დიდი ხანია უკავშირებენ ქართულ -ელ-სუფიქსს. ასეთი სახელებია: ხიშვილი (ქართულად „ხიშველი“), ითილი, ქასქაილი (ქართ. „ქასქელი“), ქურიალი (ქართ. „ქურიელი“), ფიაფილი, სამეთილი (ქართ. „სამეთელი“), საუსილი, სუისმელი, სუნაილი, დადილი. დადილუ (ქართ. „დადიელი“) და სხვ.

ყურადღებას იქცევს ტოპონიმები და საკუთარი სახელები -უვა, -ვა დაბოლოებებით (ასეთი სახელებიც მრავლადაა მეგრულში):

ტოპონიმები – ხათენცუვა, ქარასუვა, ქათალადუვა, ქათხაიდუვა, ქათითიშუვა, საფილუვა, თაფასაუა, თიქუქუვა, თაფაფანუვა, თაფაფახსუვა, ციმუშუვა და სხვ.

საკუთარი სახელები – ქაშალუვა (ქასალუვა), ქასქამუვა, ქიფურუვა და ა. შ.

აქვე უნდა მივუთითოთ სიტყვებზე, რომლებიც აშკარად ქასქური ლექსიკიდან არის აღებული (თუმცა მათი მნიშვნელობები დაუდგენელია):

ფიკაფილუ. ფიქურიალი, ფიქედუშენას, ფიფალაა, ფითიურია, ფითუნთუშ¹ (ფითუნთუს). როგორც ვარაუდობენ, ეს სიტყვები იწყება ფი- პრეფიქსით, რომელსაც სათურ წარმოშობისად თვლიან (18. 94; 4. 44).

კიდევ არაერთ მაგალითზე შეიძლება შეჩერება, მაგრამ ამჯერად მხოლოდ ზემოაღნიშნულით ვკმაყოფილდებით. მართალია, ჯერჯერობით არ ხერხდება დასასწავლელი სიტყვების მნიშვნელობათა დადგენა, მათი ეტიმოლოგიის გამოვლენა. მაგრამ ისინი მანც იმსახურებენ ყურადღებას თავიანთი ბგერითი შემადგენლობით. ამასთანავე, საყურადღებოა ფონემათა განაწილების იდენტურობა ქასქურსა და მეგრულ-ლაზურში, განსაკუთრებით, აფიქსთა იდენტურობა. გასათვალისწინებელია, რომ საქმე გვაქვს ონომასტიკურ მასალასთან და მაწარმოებელ აფიქსებთან, რაც საუკუნეებს უძღვება. ამ სახელწოდებებში ბერია მეგრული (საერთოდ, დასავლურ-ქართველური) სტრუქტურის ტოპონიმები და საკუთარი სახელები, რაც გასათვალისწინებელია ქასქების ეონიკური ვინაობის დადგენისას. ზემომოტანილი მასალა მიუთითებს უფრო მეტად ქასქების კოლხურ წარმოშობაზე. ვიდრე აფხაზურ-ადიგურ წარმომავლობაზე.

ლიტერატურა

1. შხია ანდრონიკაშვილი. ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან. I. თბ. 1966.
2. არნოლდ ჩიქობავას საკითხავები. VIII. თბ. 1997.
3. თამაზ გამყრელიძე. სიბილანტთა შესატყვისობანი და ქართველურ ენათა უძველესი სტრუქტურის ზოგი საკითხი. თბ. 1959.
4. გრიგოლ გიორგაძე. ხეთებსა და ქასქებს შორის დადებული ხელშეკრულებანი. „ქართული დიპლომატია“. წელიწდუელი. I. თბ. 1994.
5. კალერი ვაჰაიძე. ტერმინები „იბერია“ და „იბერები“ ანტიკურ წყაროებში. კრ. „საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია“ თბ. 1993.
6. ვახტანგ ითონიშვილი. ქართულ-ოსურ ურთიერთობათა ისტორიიდან. თბ. 1995.
7. პეტრე უშაკოვი. საქართველოს უძველესი ხალხები და უკანასკნელი წლების აღმოჩენები არქეოლოგიის დარგში. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის „მოამბე“ X-B. თბ. 1940.
8. იოსებ ყიფშიძე. რჩეული თხზულებანი. კრებული გამოსაცემად მოამზადა.

წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო პროფ. კორნელი დანელიამ. თბ. 1994.

9. ივანე ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. I. თხზულებანი თორმეტ ტომად. I. თბ. 1979.

10. ივანე ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორიის შესავალი. I. საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები. თბ. 1950.

11. **Ардзінба В. Г., Чиркба В. Ф.** Происхождение Абхазского народа. В кн.: История Абхазии. Сухум-Тб. 1991.

12. **Волкова Н. Г.** Этнонимы и племенные названия Северного Кавказа. М. 1973.

13. **Гноргадзе Г. Г.** К вопросу о локализации и языковой структуре каскских этнических и географических названий. „Переднеазиатский сборник“ I. М. 1961

14. **Дунаевская И. М., Дьяконов И. М.** Хаттский (протохеттский) язык. В сб.: „Языки Азии и Африки“ III. М. 1979.

15. **Иванов В. В.** Об отношении хаттского языка к северо-западнокавказским. В сб.: „Древняя Анатолия“ М. 1985.

16. История древнего Востока. Под редакцией Бонгард-Левина Г. М. II. М. 1988.

17. **Камменхубер А.** Хаттский язык. В сб.: „Древние языки Малой Азии“ М. 1980.

18. *E von Schuler* Die Kaşkäer Berlin. 1965.

К ЭТНИЧЕСКОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ КАСКСКИХ (КАШКСКИХ) ПЛЕМЕН ХЕТТСКИХ КЛИНОПИСНЫХ ТЕКСТОВ*

К племенам неиндоевропейского происхождения, проживавшим в древней Малой Азии (Анатолии), следует отнести многократно упоминаемых в хеттских клинописных текстах касков (кашков), проживавших на всем протяжении существования Хеттского государства в районах, расположенных к северу и северо-востоку от хеттов, в позднейшем Понте и на прилегавшей к востоку от нее территории (относительно касков подробно см. Гиоргадзе, 1961, с. 161 и сл.; E. von Schuler, 1965).

Согласно мнениям, выдвинутым в научной литературе, касков-жителей древнейшей Анатолии, как и хаттов, тех же протохеттов явно неиндоевропейского происхождения, обычно связывают с теми этническими объединениями, которые позднее, в средние века, проживали на территории, населенной племенами абхазско-адыгского происхождения (Г. А. Меликишвили, И. М. Дьяконов и другие, в том числе абхазские ученые). Хаттский язык одной группой исследователей (в том числе абхазскими учеными) рассматривается как один из абхазско-адыгских языков (Иванов, 1985, с. 26-52; Дунаевская, Дьяконов, 1979, с. 79-86), хотя часть хеттологов воздерживается от такого мнения, лишь отмечая, что хаттский, возможно, является каким-то "кавказским" (грузинскими языковедами хаттский язык пока еще не изучался). Касков же, как и абешлайцев ассирийских клинописных текстов, эти ученые считают также абхазско-адыгскими племенами, в частности, согласно новой научной литературе, они рассматриваются как черкесские (кашаги, касоги) и абхазские (апсуйские) племена (История древнего Востока, 1988, с. 197, 119; История Абхазии, 1991, с. 10). Западные исследователи пока еще не проявляют своего отношения к этим соображениям.

В связи с хаттами и касками (в особенности касками) некоторые ученые делают далеко идущие выводы. В частности, согласно одному из предположений, областью расселения этих племен северо-западно-кавказского, т. е. абхазско-адыгского происхождения, "с древнейших времен являлся весь Западный Кавказ и прилегающие к Западному Кавказу районы Малой Азии, вдоль Черноморского побережья и в глубь этой территории"

* Русский вариант доклада, прочитанного в Институте языкознания им. Арн. Чикобава 1 апреля 1997 года.

(История Абхазии. 1991, с. 11). Отсюда эти племена постепенно должны были переселиться на Кавказ. Исходя из таких соображений, обширная территория Центральной Анатолии, побережье Восточного Причерноморья вплоть до Северо-Западного Кавказа, должны были быть населены именно абхазско-адыгскими племенами, а формирование этих племен должно было происходить, следовательно, в районах, расположенных в более южной области их обитания в древности. Для подтверждения вышесказанного порой прибегают к трудам Н. Я. Марра, И. А. Джавахишвили, С. Н. Джанашия и других (как и к народным преданиям позднейшего времени - История Абхазии, 1991, с. 9)*. Разумеется, если Центральную Анатолию (т. е. "более южную территорию") будем считать прародиной племен северо-западно-кавказского происхождения, то Северо-Западный Кавказ невозможно будет рассматривать прародиной абхазско-адыгских племен. Именно поэтому следует отказаться от вышерассмотренной гипотезы, как это делает ряд ученых, считающих, что формирование племен апсуд и адыгов происходило на территории их современного расселения. Таким образом, переселение этих племен из каких-то районов, расположенных далеко на юге - исключается.

Ниже мы подробно коснемся племен касков. Несмотря на то, что со времени опубликования хеттских клинописных текстов, содержащих богатые сведения о касках, довольно много стало известно о них, отдельные вопросы их истории все же остаются неясными. Это особенно касается этнического происхождения интересующих нас племен.

Каскские племена обозначены в хеттских клинописных текстах термином "каска" ("кашка"), написание которого в этих источниках передается по-разному: Kaška, Qašga, Qašqa, Qaška, Kašqa и т.п. В других древневосточных

* В трудах вышеназванных ученых действительно обращается внимание на отдельные топонимы из районов, расположенных гораздо южнее от современного расселения абхазов (в особенности, топонимы с суффиксами -пс-). Такие топонимы, как известно, по происхождению считаются абхазско-адыгскими. Однако, появление отдельных таких топонимов на той или иной территории вовсе не является доказательством того, что вся эта территория была населена исключительно абхазско-адыгскими племенами. По нашему мнению, существование таких топонимов является доказательством того, что порой действительно имело место переселение отдельных групп этих племен к югу, где позднее, по всей вероятности, они смешивались с местным коренным населением, вследствие чего оставались лишь их отдельные топонимы (таких примеров немало). Что касается народных преданий позднейших времен, то по ним невозможно убедительно судить о переселении племен из "гораздо южных районов," которое могло иметь место в древневосточную эпоху.

письменных источниках названия этих племен переданы следующим образом. В египетских иероглифических текстах: Kškš (Kaškaš); в одном тексте Эль-амарнского архива: Gašgaia; в среднеассирийских текстах: Kaskaia; в новоассирийских источниках: Kaška, Kasku, Kašku; в угаритских текстах: kīkum. Синоним (вариант) термина "Каска" в древневосточных текстах обычно не упоминается (кроме одного случая, о котором речь идет в другой нашей работе - Гюргадзе, 1998, с. 15-20). Можно только предположить, что термин "Каска" является также самоназванием (автоэтнонимом) этих племен, которым обозначали эти племена соседние или несоседние каским народы. Тут же заметим, что этимология слова "каска" - не известна. По созвучию это слово близко стоит с хеттским (протохеттским) словом kasku, обозначающим "луну" (хетт. arma-).

В хеттских текстах от термина "Каска" происходят формы: "племя / племена касков" ("каска-племя", "каска племена"); "страна касков", "человек из Каска" - "каскаец", "каскаейцы", "войны касков" / "войны страны касков" "каскаейский враг" ("каска-враг"), "божества касков" и т.п.

Термин "Каска" не обозначал одно какое-либо конкретное племенное объединение, он был общим названием племен, проживавших, как известно, к северу и северо-востоку от Хеттского царства. Как было отмечено выше, территориально это Понт позднейшего периода и прилегавшие к нему с востока (границы распространения касков к востоку точно не установлены, предположительно они достигали районов совр. Эрзинджана). Распространение территории касков к западу от р. Марассантия, т.е. совр. Кызыл-Ирмака (Галиса классической эпохи), в частности, до Пафлагонии, по нашему мнению, неоправдано.

Согласно некоторым хеттологам, каскские племена проживали в соседних с хеттами районах лишь со времен Древнего царства хеттов, в частности, с периода правления царя Хантили I (ок. XVI в. до н.э.), ибо в одном из текстов, составленных от имени этого царя, каски упомянуты впервые. Однако часть ученых не разделяет такого мнения по той причине, что упоминание касков в более ранних хеттских текстах не является убедительным аргументом для утверждения отсутствия этих племен в Анатолии. В древнехеттских текстах нет речи и о названиях многих других племен или стран Малой Азии, однако их существование в Анатолии с более раннего времени не вызывает никаких сомнений. Каски проживали в районе Понта и в более ранние периоды. Засвидетельствованные в хеттских клинописных текстах факты, согласно которым на территории касков находились пункты явно хеттского

происхождения, дают основание предположить, что с ранних времен каски проживали к востоку от Понта, или же на его восточной периферии (возможно, до истоков р. Чорохи), откуда они постепенно должны были распространиться на запад после слияния хаттских племен с индоевропейскими племенами. Именно этим следует объяснить то, что часть каскской ономастики, в особенности, топонимики, является хаттской по происхождению. Относительно переселения касков из какого-то отдаленного района или в какие-то другие места в хеттских, как и в других древневосточных источниках, не сохранилось никакого указания. И этот факт дает нам основание предположить, что каски являлись автохтонными, коренными племенами Северо-Восточной Анатолии.

Вопрос этнической принадлежности касков неясен и поныне. В связи с этим в научной литературе высказан ряд предположений. Согласно одному из них, каски должны были быть если не хаттами (протохеттами), то родственными им племенами. Второе предположение подразумевает, что касков мы должны связывать, как было отмечено выше, с племенами, жившими на Северо-Западном Кавказе, в частности, с абхазско-адыгскими племенами. Не исключается и третье предположение (как мы выше уже отмечали), согласно которому каски должны были быть коренными племенами, жившими на севере и северо-востоке Анатолии.

Рассмотрим каждое предположение в отдельности.

Изучение каскской ономастики, засвидетельствованной в хеттских клинописных текстах, в середине 50-ых годов привело нас к той мысли, что определенная часть ономастики, в особенности, топонимики, являлась хаттской по происхождению. Это не является неожиданным, так как каски занимали часть территории, населенной когда-то хаттами, где эти последние должны были оставить древнейшие их топонимы после того, как каски распространились в западном направлении. Однако мы еще тогда отмечали (Гиоргадзе, 1961, с. 209-210), что данное обстоятельство не было достаточным для установления родства между касками и хаттами. Для решения этого вопроса было необходимым выявление общей природы каскского языка, что тогда являлось невозможным. Это не доказывается и сегодня: не подтверждается тождество касков с хаттами хотя бы по той причине, что по уровню общественного развития они находились на совершенно разных ступенях - если хаттское общество можно рассматривать как общество типа города-государства, т.е. как раннеклассовое, то каски в этом отношении были явно отсталыми. Согласно одному хеттскому тексту из "Анналов" Мурсили II, каскам не было известно "господство одного (человека)", т.е. царствование.

хотя они уже начинали процесс такого "господства" (при одном из их правителей - во время Пихунии из каскской страны Типии).

Связь касков с Северо-Западным Кавказом обусловлена в основном тем, что название "Каска / Кашка" выявляет звуковую близость с названием, обозначающим черкесов (адыгов), т.е. с "Кашаг", которое в письменных источниках средневековья передавалось следующими формами: "Касахия" византийских авторов (Епифаний - рубеж VIII-IX вв.; Константин Багрянородный - X в.), "Кашаг" ("Кашакия" в арабских источниках, у Масуди - X в.), "Касоги" древнерусских текстов ("Повесть временных лет" - 1113 г.), "Кашоги" "Кешиги" (в древнегрузинских источниках - Джавахишвили, 1950, с. 273 и т.д.* С филологической точки зрения, внешнее сходство термина "Каска/Кашка" хеттских текстов с вышеуказанными названиями средневековых источников, конечно, допустимо, несмотря на большой разрыв в пространстве (прибл. 3000 км) и во времени (минимум 20 веков). Именно на сходстве этих названий построено широкораспространенное мнение о тождестве касков хеттских и ассирийских источников с черкесскими (адыгскими) племенами - с кашагами (также как и, согласно некоторым ученым, абешлайцев ассирийских клинописных текстов - с апсилами, с теми же апсуйцахи, т.е. с современными абхазами - подробно об этом Гиоргадзе, 1998, с. 15 и сл.; Гиоргадзе, 1999, с. 45 и сл.). Однако, возникает вопрос: насколько правомерно отождествление этих племен на основании лишь предполагаемой идентичности терминов "Каска / Кашка" и "Кашаг"? Нам кажется, что это не должно быть решающим аргументом при выявлении реальной идентичности касков и черкесов (также как и для некоторых далеко идущих выводов, исходящих из отмеченного. Об этом - в другом месте). Совершенно не исключено, что сходство этих терминов является случайным. В научной литературе уже обращено внимание на тот факт, что термин "Каска / Кашка" хеттских источников имеет сходство с названиями племен (или народов) разных эпох, живших в разных регионах мира, например, в Африке (Камеруне - племя "Kaska"), в Европе (лат. Casca), в Азии (племена в Индии под названием "Gaška"), в позднейшей Малой Азии: "Болетасгус" (к северу от Анкары), "Кеккос" (в Памфилии) и т.д. (подробно см. E. von Schuler, 1965, с. 88-89).

Известно немало примеров, согласно которым идентичный по форме

* Подробнее см. Волкова, 1973, с. 19-22. Следует заметить, что согласно мнению Н. В. Волковой, предполагаемая генетическая связь между терминами "Касаг" и "Кашк" исключена. Там же, с. 22, прим. 9.

одни и тот же термин употреблен для обозначения народов древнего мира совершенно разного происхождения. Таковыми являлись: ахейцы Греции и ахейцы Причерноморья, ливийские махли и махли Меотиды, фесалийские албаны и албаны Кавказа, иберы Пиренейского полуострова и иберы в Грузии и др. (см. Вацакидзе, 1993, с. 58).

Если допустить, что сходство терминов "Кашка / Каска" хеттских источников и "Кашаг" Северо-Западного Кавказа средневековья являются случайными, то это может быть подтверждено и предположением, согласно которому этноним "Кашаг", распространенный на Северо-Западном Кавказе, принадлежит к местным этнонимам, производным с помощью суффикса -г-, таким как "Саниг", "Пачаниг", "Абазг" и т.п. В этих этнонимах не является ли суффикс -г- местным, точнее, индо-иранским по происхождению? (Согласно мнению М. Андроникашвили "Кашаг" обозначал "кабардинца", т.е. в данном случае окончание -г- выступает в роли суффикса, указывающее на происхождение - Андроникашвили, 1966, с. 118). Топонимы с суффиксами -г- много раз засвидетельствованы в осетинском: "Туаллаг" - "из Туали", "Куданраг" - "из Кударо, кудароец", "Джаукомаг" - "из Джавы", "Хусаираг" - "южанин" и мн. др. (Итонишвили, 1995, с. 67-69).

Таким образом, кроме внешнего сходства названий "Кашка" и "Кашаг" какая-либо другая связь между касками и проживавшими на Северо-Западном Кавказе племенами не выявлена. Поэтому, мнение о генетической связи касков с абхазско-адыгскими племенами, как это предполагается и сегодня (История Абхазии, 1991), мне кажется неубедительным, тем более, что каски, по моему мнению, должны быть рассмотрены как автохтонное население северо-восточных районов Малой Азии (Понта и прилегающих к нему районов). Как было отмечено выше, не существует никакого надежного материала, подтверждающего переселение каскских племен в хеттскую эпоху из каких-либо отдаленных районов.

Все сказанное выше приводит нас к мысли о генетической близости каскских племен с племенами другого происхождения. В этом отношении должны быть перспективными поиски генетических связей с древне-колхскими (т.е. западно-картвельскими, мегрело-лазско-сванскими), в особенности, южноколхскими племенами, жившими в античную эпоху именно в восточных районах Понта и по соседству с ними в восточном направлении. В связи с этим обращают наше внимание топонимика, собственные имена касков, отдельные каскские слова и т.д. (E. von Shuler, 1965, с. 89-100), датируемые XV-XIII веками до н.э. Весь этот материал с интересующей нас целью пока никем не был использован.

Ниже приводим соответствующие материалы.

Каскская топонимика хорошо отражена в хеттских клинописных текстах. В первую очередь, вызывает интерес географические названия, оканчивающиеся на суффикс -ia: Asaḫraia. Elluria (Illuria), Kaḫaria. Kaškaia (Kaskaia). Patallia, Šaria (Saria), Šuḫurria (Suḫurria), Taḫantaria. Talipazia. Takasturia (Takašturia). Talmalia, Timia, Tipia, Wašḫaia (Washaia), Ziḫaria. Zitaaria. Ziaḫrzia и многие другие (В связи с суффиксом -ia каскской топонимики ср. мегрельские фамилии с суффиксом -иа: Кецбаиа. Топуриа. Багатуриа. Кантараиа. Гахараиа. Гамахараиа. Пачкориа. Шариа. Одишараиа. Кутелиа. Пипиа и т.д. (Кипшидзе, 1994, с. 423-424)*.

Вызывают интерес топонимы с суффиксом -ska / -sga (-ška, -šga), которые были распространены почти на всей территории, заселенной касками: Kaska / Kaška. Ḥuminteška / Ḥumintiška / Ḥumintešga. Karikuriška / Karikurisga. Muniška (Munisga), Tatisga / Tatiška, Dudduška / Dudduška, Ziantišga / Ziantiška. Как известно, тем же суффиксом образован засвидетельствованный в ассирийских клинописных текстах - Muška (Muska), то же Muškaia (Muskaia) - термин, обозначающий меслов позднего времени, который переносит нас в картвельский мир. В связи с каскским суффиксом -ska / -sga ср. комплексные формы -sq- / -sg- в занском и сванском, так же как и чанский (мегрельский, сванский) Šq-a. i-sga- "средний" (Гамкрелидзе, 1959, с. 51-53). Из вышеупомянутых названий выделяются Ḥumintiška, Tatiška, Ziantiška и тем, что в них можно увидеть слово `tišqa / dišqa- (ср. чанский и мегрельский `dišqa- _ "дрова"). Топоним с суффиксом -шка / -ска сохранен в Мегрелии и поныне: Жиргалшка (Цхадаия, 1997, с. 29).

Разнообразны и каскские имена собственные. Явно каскскими по происхождению являются: Asaapala (Ašḫapala), Ḥatepa, Ḥazina, Izizi, Kaskamwa, Kazipiri, Paata, Patalia, Pazana, Pihunia, Pia, Pigapazui, Pipelu, Pazizi, Sapali, Suismeli (Šuišmeli), Dada (Tata, Data), Dadilu, Temeti, Tita (Dita), Tutu и т.д.

* Перечисленные выше каскские географические имена обращают на себя внимание и тем, что после отдаления от них суффикса -ia многие из них оканчиваются на -г: Ellur-, Kataar-, Sar- (Sar-), Suaur-, Тааанар-, Takastur-, Ziaar-, Zitaar- и др. Все они являются словами каскского происхождения. Подобная картина наблюдается и в мегрельских собственных именах: Топур-, Багатур-, Кантар-, Гахар-, Гамахар-, Пачкор-, Одншар- и т. д. Значение элемента -г в каскских словах пока не удается установить.

Часть каскских собственных имен оканчивается суффиксом -ili, который, как предполагают, должен быть хаттским (протохеттским) суффиксом, обозначающим происхождение человека (ср. Nerikail - "человек (из) города Нерика": Hattusail - "хаттусец", "человек (из) г. Хаттусы", отсюда имя Хаттусили и мн.др.). Давно как его отождествляют с грузинским суффиксом -el- (Гамкрелидзе, 1957, с. 45). Такими именами являются: Himuili (груз. 'ximueli'), Itili, Kaskaili (груз. 'qasqeli'), Kuriali (груз. 'quricli'), Piapili, Sametili (груз. 'sameTeli'), Sausili (Šausili), Suismeli, Sunaili, Dadili (груз. 'dadieli') и прочие.

Обращают внимания топонимы и собственные имена, оканчивающиеся на -uwa, -wa (такие имена часто встречаются и в мегрельском). Топонимы: Hattenzuwa, Karasuwa, Kattaladuwa, Kataaiduwa, Katitimuwa, Sapiduwa, Tapasawa, Tikukuwa, Taparanuwa, Taparaasuwa, Zimumuwa и др.: Собственные имена: Kasaluwa, Kaskamuwa, Kiriguwa и т.д.

Тут же следует отметить слова явно из каскской лексики (хотя их значения не установлены): pigapilu, pikuriali, pikuduštenal, pipalala, pittauria, pituntus. Как предполагают, эти слова начинаются префиксом pi-, который считается хаттским по происхождению (E. von Schuler, 1965, с. 95; Гюргадзе, 1994, с. 44).

Можно было остановиться и на других примерах, однако на этот раз ограничимся вышеприведенными. Правда, пока еще не удастся установить значение разных слов, определить их этимологию и т.д., но они все же заслуживают внимания своим звуковым составом. Наряду с этим, обращает внимание идентичность распределения фонем в каскском и в мегрело-лазском, в особенности, идентичность аффиксов. Разумеется, следует учесть, что имеем дело с ономастическим материалом и с производными аффиксами, которые обычно переживают столетия. Среди вышеприведенных названий много топонимов и собственных имен мегрельской (вообще, западнокартвельской) структуры, что следует учесть при установлении этнического происхождения касков: вышеприведенный материал большей частью указывает на колхское, чем на абхазско-адыгское происхождение касков*.

* И. Джавахишвили еще в 1913 г. рассматривал касков ассирийских (а позже, хеттских) клинописных текстов как предков позднейших колхов (Джавахишвили, 1979, с. 43). Касков (кашков) отождествляли с колхами и другие ученые, в том числе П. Ушаков (Ушаков, 1940, с. 247-248, 251).

Более подробно о касках речь пойдет в подготавливаемой нами монографии "Каскская проблема" (на груз. яз.).

ЛИТЕРАТУРА

Волкова, 1973 - Волкова Н. В. Этнонимы и племенные названия Северного Кавказа. М., 1973

Вашакидзе, 1993 - Вашакидзе В. В. Термины "Иберия" и "иберы" в античных источниках. "Иностранная и грузинская терминология понятий "Грузия" и "грузины" Тб., 1993 (на груз. яз.)

Гамкрелидзе, 1957 - Гамкрелидзе Т. В. "Хеттские языки" и вопрос о переселении в Малую Азию индо-европейских племен. "Труды Института языкознания. Серия восточных языков", II. Тб., 1959

Гамкрелидзе, 1959 - Сибилантичные соответствия и некоторые вопросы древнейшей структуры картвельских языков. Тб., 1959 (на груз. яз.)

Гиоргадзе, 1961 - Гиоргадзе Г. Г. К вопросу о локализации и языковой структуре каспских этнических и географических названий. "Переднеазиатский сборник", I. М., 1961

Гиоргадзе, 1994 - Гиоргадзе Г. Договоры, заключенные между хеттами и касками. "Georgian Diplomacy", I. Тб., 1994 (на груз. яз.)

Гиоргадзе, 1998 - Гиоргадзе Г. О взаимоотношении терминов "Кашка" и "Абешла" ассирийских клинописных текстов. "Очерки. IV" (Юбилейный сборник в честь 70-летия Н. Ю. Ломоури). Тб., 1998 (на груз. яз.)

Гиоргадзе, 1999 - Гиоргадзе Г. Г. Неиндоевропейские этнические группы (хатты, каски) в древней Анатолии по хеттским клинописным текстам. "Разыскания по истории Абхазии / Грузия" Тб., 1999

Джавахишвили, 1950 - Джавахишвили И. Введение в историю грузинского народа. I. Историко-этнологические проблемы Грузии, Кавказа и Ближнего Востока. Тб., 1950 (на груз. яз.)

Дунаевская, Дьяконов, 1979 - Дунаевская И. М., Дьяконов И. М. Хаттский (протохеттский) язык. "Языки Азии и Африки", III. М., 1979

Ист. др. Востока, 1988 - История древнего Востока. ч. II. М., 1988

История Абхазии, 1991 - История Абхазии: Ардзинба В. Г., Чирикба В. Ф. Происхождение абхазского народа. Сухуми, 1991

Итонишвили, 1995 - Итонишвили В. В. Из истории грузино-осетинских взаимоотношений. Тб., 1995

Иванов, 1985 - Иванов Вяч. Вс. Об отношении хаттского языка к северозападнокавказским. "Древняя Анатолия". М., 1985

Кипшидзе, 1994 - Кипшидзе И. А. Избранные сочинения. Тб., 1994 (на груз. и русск. яз.)

Ушаков, 1940 - Ушаков П. Древнейшие народы Грузии и новые археологические открытия. "Бюллетень Государственного Музея Грузии". X-V. Тб., 1940 (на груз. яз.)

Цхадания, 1997 - Цхадания П. Относительно двух топонимов на "Карте Самегрело" А. Ламберти. "Чтения в честь Арн. Чикобава" VIII. Тб., 1997 (на груз. яз.)

E. von Schuler, 1965 - E. von Schuler, Die Kaškäer. Berlin, 1965

Zur ethnischen Herkunft der Kaškäer von hethitischen Keilschrifturkunden

Zu den alten kleinasiatischen (anatolischen) nicht-indogermanischen Stämmen gehören die in den hethitischen Keilschrifturkunden mehrmals erwähnten Kaškäer, die während der ganzen Zeitspanne der Existenz des Hethiterreichs (XVII-XIII Jh.v.u.Z.) die von den Hethitern nördlich und nordöstlich liegenden Regionen, Pontus der späteren Periode und die angrenzenden Gebieten bewohnten (über die Kaškäer s. 11 und 17).

In der modernen Fachliteratur, besonders in Werken einiger sowjetischen Gelehrten zählt man die Kaškäer – die ältesten Bewohner Anatoliens, sowie die nicht-indogermanischen Hattier (dieselben Protohethiter) (12: 15) zu den ethnischen Gruppen, die später, seit dem Mittelalter, Nordwestkukasien, und zwar die von den abchasisch-adyghäischen Stämmen besiedelten Gebiete bewohnten und bis heute noch existieren: eine Gruppe von Forschern (G. Melikischvili, I. Diakonoff u. a., unter ihnen auch abchasische Historiker) hält Hattisch (Protohethitisch) für eine abchasisch-adyghäische Sprache (13: 26-52). Andere Hethitologen bemerken nur, daß die hattische Sprache auch "kaukasisch" sein könnte (leider haben georgische Sprachwissenschaftler diese Sprache bis jetzt nicht erforscht), die Kaškäer aber betrachten sie als einen abchasisch-adyghäischen, und zwar als adyghäischen (tscherkesischen) Stamm (14:107, 119: 9:10). Europäische Gelehrte sagen zu dieser Frage nichts aus.

Im Zusammenhang mit den Hattiern und Kaškäern ziehen manche Gelehrte (unter ihnen auch abchasische Historiker) sehr weitgehende Schlussfolgerungen. Und zwar vermuten sie, daß Zentralkleinasien eine gemeinsame Urheimat für Völker kaukasischer Abstammung (unter ihnen nord-westlicher, d.h. abchasisch-adyghäischer Völker) gewesen war, von wo sie allmählich nördlich, nach Kaukasien gewandert sind (9: 9-11). Der Meinung dieser Forscher nach sollte das riesige Territorium von Zentralanatolien, inbegriffen Nordwestkukasien, die ganze östliche Schwarzmeerküste mit abchasisch-adyghäischen Stämmen bevölkert gewesen sein, doch die Formierung von Apsua und Adyghäi Stämmen sollte sich von ihren heutigen Wohnorten südlicher

vollzogen haben (9: 9. hier wird auch Zentralanatolien gemeint). Diese Ansicht bekräftigen sie mit Werken von N. Marr, I. Džavačischvili, S. Džanaschia u. a. (sowie auch mit späteren Volksagen)^{*} Es ist aber klar, dass wenn man Zentralanatolien ("ein viel südlicher liegendes Territorium...") als Urheimat für nordwestliche, aus Kaukasien stammende Völker betrachtet, so ist es völlig unmöglich, Nordwestkaukasien als Urheimat für abchasisch-adyghäische Stämme anzunehmen. Ein Teil von abchasischen Wissenschaftlern berücksichtigt dieses Problem: sie lehnen die oben erwähnte Hypothese ab und bemerken, daß die Formierung von Apsua und Adyghäi Stämmen sich in ihrem heutigen Siedlungsareal vollzog, d.h. der Zug dieser Stämme aus irgendwelchen weit (südlich) liegenden Gebieten ist ausgeschlossen.

Unten werden wir über die Kaškäer (Kaskäer) ausführlicher sprechen. Nach der Herausgabe der hethitischen Keilschrifturkunden hat sich im Zusammenhang mit diesen Stämmen vieles geklärt, doch viele Fragen bleiben noch unbeantwortet. Und vor allem gilt das für das Problem der ethnischen Herkunft dieser Stämme.

In den hethitischen Keilschrifturkunden sind die Kaškäer unter dem Namen "Kaška" ("Kaska") bekannt, dessen Schreibung in diesen Quellen unterschiedlich ist: "Kaška", "Gašga", "Qašqa", "Qaška" u.s.w. In anderen altorientalischen Quellen ist die Benennung der für uns interessanten Stämme folgendermassen wiedergeben: in ägyptischen hieroglyphischen Texten: Kškš (Kaškaš); in einem El-Amarna Text: Gašgaia; in mittellassyrischen Texten: Kaškaia, in den neuassyrischen: Kaska oder Kasku; in ugaritischen

* In den Werken dieser Gelehrten sind tatsächlich einzelne Toponymen südlicher Gebiete von heutigen abchasischen Siedlungen (besonders mit -ps- Suffixen oder Wortstämmen) berücksichtigt, die man für die abchasisch-adyghäisch hält. Aber die Erscheinung einzelner Toponymen in verschiedenen Gebieten beweist nicht, daß das ganze riesige Territorium nur mit abchasisch-adyghäischen Stämmen besiedelt war. Ganz im Gegenteil! Die oben erwähnten Beispiele zeigen, daß der Zug nach Süden einzelner Stammesgruppen tatsächlich stattgefunden haben sollte, wo sie sich mit der Urbevölkerung so assimiliert haben, daß nur die Toponymen geblieben sind. Es ist unmöglich, sich auf spätere Volkssagen stützend, über den Zug aus "viel südlicher liegenden Gebieten" zu sprechen, der in der altorientalischen Zeit stattfinden sollte.

Texten: ktkym. In altorientalischen Quellen existiert kein Synonym für "Kaška" (ausser einem Fall in den mittellassyrischen Texten – „Abešla“, „Abešlaia“, worüber wir ein anderes Mal sprechen werden). Wir können nur vermuten, daß "Kaška" auch eine Benennung (Autoethnonym) der Stämme gewesen ist, die die Nachbarn der Kaškäer und auch andere Völker benutzten. Hier soll es auch bemerkt werden, daß die Etymologie von "Kaska" unbekannt ist: Der Form nach ist es dem hattischen Wort "Kasku" – "Mond" ähnlich.

In hethitischen Texten sind vom Terminus "Kaška" weitere Formen gebildet: "Stamm von Kaška" ("Kaška-Stamm") oder "Stämme von Kaška"; "Land von Kaška" (oder Länder). "Kaškäer" (Mann und Frau), "Kaškäer" "Kaškäischer Krieger" oder "Truppen des Kaškalandes", "Kaška-Feind", "Götter von Kaška" oder "kaškäische Gottheiten" u.s.w.

"Kaška" stellte keinen bestimmten Stamm dar, sondern das war eine allgemeine Benennung der Stämme, die, wie wir schon bemerkt haben, nördlich und nordöstlich von dem Hethiterreich wohnten. Wie oben schon gesagt wurde, ist es Pontus der späteren Periode und seine anschließenden Gebieten von der östlichen Seite (die östliche Grenze der kaškäischen Ausdehnung ist noch nicht festgestellt. Es ist möglich, daß sie sich bis zum heutigen Ersinjan erstreckte). Die Verbreitung des kaškäischen Territoriums bis zu den westlichen Gebieten des Flusses Marasanta, d.h. bis zum heutigen Kizil-Irmak (klassisches Halis), und zwar, bis Paphlagonien, bewährt sich nicht.

Der Meinung einiger Hethitologen nach bewohnten die Kaškäer hethitische Nachbarregionen erst seit der Zeit des "alten Königreichs", und zwar, seit den Regierungsjahren des Königs Hantili I (ungefähr Anfang des XVI Jh. v.u.Z.), denn in einem Text, der in seinem Namen verfasst ist, sind die Kaškäer zum erstem Mal erwähnt. Aber ein Teil von Gelehrten lehnt diese Ansicht deswegen ab, weil die Tatsache, dass die Kaškäer in früheren hethitischen Quellen nicht erwähnt sind, kein zuverlässiges Argument für die Existenz dieser Stämme in Anatolien ist. In früheren hethitischen Texten sind andere Stammes- und Ländernamen auch nicht genannt, doch ist ihre Existenz in Anatolien in viel früheren Zeiten sicher zweifellos. Die Kaškäer bewohnten Gebiete von Pontus viel früher.

Nach den Fakten, die in den hethitischen Keilschrifturkunden bezeugt sind, existierten auf kaškäischen Territorien hattische (protolithische) Siedlungen. Diese Tatsache läßt uns denken, daß die Kaškäer am Anfang östlich vom Pontus, oder in seinen Randgebieten (möglicherweise auch bis zu den Anfängen des Flusses Tschorochi) liegenden Territorien bewohnten, von wo sie sich später stufenweise nach der Zusammenkunft der hattischen (protohethitischen) Stämme mit den indogermanischen Hethitern westlich verbreiteten. Nur dadurch können wir erklären, daß ein Teil der kaškäischen Onomastik, und zwar der Toponymik, eine hattische Herkunft hat. In hethitischen oder in anderen altorientalischen Quellen gibt es keinen Hinweis über den Zug der Kaškäer aus entfernten Regionen oder in andere Gebiete. Auch das läßt uns vermuten, daß die Kaškäer eine autochtone, eingeborene Bevölkerung von Nordostanatolien gewesen war.

Die ethnische Herkunft der Kaškäer ist noch nicht völlig aufgeklärt. Darüber sind in der Fachliteratur verschiedene Meinungen ausgesagt worden. Einigen Ansichten nach sollen die Kaškäer, wenn keine Hattier (Protohethiter), wenigstens mit ihnen Verwandte Stämme gewesen sein. Andere vermuten einen Zusammenhang zwischen Kaškäern und der nordwestkaukasischen Bevölkerung, und zwar zwischen den abchasisch-adyghäischen Stämmen, wie es oben schon erwähnt wurde. Es gibt noch eine Ansicht (die wir gerade besprochen haben und die auch nicht unwahrscheinlich sein kann), nach der die Kaškäer eine autochtone Urbevölkerung von Nordostanatolien gewesen sein könnte.

Betrachten wir diese Meinungen im einzelnen.

Die Untersuchung der in den hethitischen Keilschrifturkunden erwähnten kaškäischen Onomastik hat uns in der Mitte fünfziger Jahren zum Schluß gebracht, daß ein Teil der Onomastik, und zwar die Toponymik, wie es oben schon erwähnt wurde, hattischer (protohethitischer) Herkunft ist. Das müsste nicht unerwartet gewesen sein, da die Kaškäer einen Teil des von den Hattiern einst bewohnten Territoriums besaßen. Sie müssten ihre alten Toponymen dort gelassen haben, nachdem sie nach Westen gezogen sind. Aber schon damals haben wir bemerkt (II: 209-210), daß dieser Umstand nicht ausreichend gewesen war, um die Verwandtschaft zwischen den Kaškäern und Hattiern festzustellen.

Diese Frage zu beantworten müsste man die Natur der kaškaischen Sprache aufklären, was damals unmöglich gewesen war. Das ist heute auch nicht möglich. Die Identifizierung der Kaškäer mit den Hattiern ist nicht nur deswegen nicht glaubwürdig, daß sie der gesellschaftlichen Entwicklung nach auf verschiedenen Stufen standen. Wenn wir die hattische Gesellschaft als eine Frühklassengesellschaft betrachten, konnten die Kaškäer ihnen in dieser Hinsicht auf keinen Fall nachkommen. Nach einem hethitischen Text war für die Kaškäer "die Herrschaft (eines Mannes)", d.h. die Regierung völlig fremd, obwohl sie im Grunde bei den Anfängen einer derartigen Herrschaft waren (zur Zeit der Regierung ihres Herrschers – Pihh u n i ja von Tipija).

Die Verbindung der Kaškäer mit Nordwestkaukasien ist dadurch bedingt, daß der Name "Kaska / Kaška" eine lautliche Nähe mit dem Namen "kašag" des tscherkesischen (Adyghäi) Volkes aufweist, der in den mittelalterlichen Quellen folgendermassen wiedergeben ist: "kasah ija" (byzantinische Autoren des VIII-IX Jh., Konstantin Porphyrogenet – X Jh.), "kašag", "kašakija" (in arabischen Quellen, bei Mas di – X Jh.), "qasogi" (im russischen Text: "Повесть временных лет" – im Jahre 1113), "kašogi", "kešigi" (in altgeorgischen Quellen – 8; 273. Hier soll es auch bemerkt werden, daß im Wörterbuch von S. S. Orbeliani das Wort "kašag" als "erwachsener Gefangener", von Panaskerteli aber als "Saft vom Gerstebrei" übergetragen ist. Man benützte das Wort auch als Benennung vom Bier) u.s.w.* In der philologischen Hinsicht können wir trotz der großen Entfernung (ca. 3000 Km.) und der langen Zeitspanne (mindestens 20 Jahrhunderte) die Ähnlichkeit zwischen "Kaska / Kaška" der hethitischen Quellen und "Kašag" des Mittelalters feststellen. Auf dieser Ähnlichkeit der Namen beruht die verbreitete Meinung über die Identifizierung der Kaškäer der hethitischen Quellen mit tscherkesischen (adyghäischen) Kašag-Stämmen (wie auch der Äbesläer der assyrischen Keilschrifturkunden mit den Apsilen, denselben Apsuen, d.h. den heutigen Abchasen). Aber es ist

* Ausführlicher s. 10: 19-22. Der Meinung von N. Wolkova nach ist der genetische Zusammenhang zwischen "kašag" und "kašk" nicht glaubhaft. S. dabei, S. 22, Anm. 9.

Abchasen). Aber es ist eine Frage, ob es richtig ist, aufgrund der möglichen Identität der "Kaska / Kaška" und "Kašag" Termini die Identität dieser Stämme zu behaupten. Es ist nicht ausgeschlossen, daß die Ähnlichkeit dieser Termini zufällig ist. In der Fachliteratur wurde es schon erwähnt, daß das Wort "Kaška" der hethitischen Quellen Identität mit den Benennungen verschiedener Stämme (und Völker) verschiedener Epochen aufweist, die bis jetzt in ganz verschiedenen Teilen der Welt wohnten und wohnen, z.B. in Afrika (in Kamerun – ein Stamm "Kaska"), in Europa (lat. Casca), in Asien (ein indischer Stamm "Gaška"), auch in Kleinasien der späteren Periode: "Bolegasgus" (nördlich von Ankara), "Keskos" (in Pamphylien) u.s.w. (ausführlicher s. 17: 88-89).

Es gibt reichlich Beispiele, wo einunddasselbe Wort als Benennung für Völker verschiedener Herkunft benützt wird: z. B. für die griechisch-römische Welt war es nicht fremd, völlig verschiedenen Stämmen gleiche Namen zu geben, z. B.: griechische Achäer und Achäer der Schwarzmeerküste, lybische Machlier und Machlier der Meotiden, Bergbewohner von Albanien oder Albaner von Thessalien und kaukasische Albaner, Iberer von der Pyrenäenhalbinsel und georgische Iberer u. a. (5: 58).

Wenn wir annehmen, daß die Ähnlichkeit zwischen den "Kaška" der hethitischen Keilschrifturkunden und dem Nordwestkaukasischen "Kašag" zufällig ist, dann könnten wir vielleicht diesen Zufall folgendermassen beweisen versuchen: der Nordwestkaukasische Ethnonym "Kašag" kann auch zu denjenigen lokalen Ethnonymen gehören, die mit dem Suffix -g- gebildet sind, z. B. "Sanig", "Patschanig", "Abasg" u. a. Kann der Suffix -g- dieser Ethnonymen lokale, genauerer, indoiranische Herkunft haben? M. Andronikaschwili weist darauf hin, dass das Wort "Kašag" (mit der Bedeutung "erwachsener Gefangener") einen "Kabardiner" bedeutete, d. h. daß der Suffix -g- in diesem Fall als ein Abstammungssuffix dient (1: 118). Toponymen mit dem Suffix -g- gibt es auch in der ossetischen Sprache: "Tuallag" – "ein Tualler", "Qudairag" – "ein Qudaröer", "Djauqomag" – "ein Djaväer", "Chusairag" – "ein Mann aus Süden" u.s.w. (6: 67 - 69).

Folglich ist außer der äußerlichen Ähnlichkeit der "Kaška" und "Kašak" Formen keine andere Verbindung zwischen den Kaškäern und der nordwestkaukasischen Bevölkerung ersichtlich. Deswegen

halte ich die Hypothese der genetischen Verwandtschaft der Kaškäer und der abchasisch-adyghäischen Stämme, die heute noch viele Anhänger hat (besonders unter abchasischen Gelehrten – 9) für unüberzeugend. Meiner Meinung nach sollen die Kaškäer als eine autochtone Bevölkerung der nordöstlichen Gebiete (vom Pontus und seinen anschließenden Regionen) von Kleinasien betrachtet werden. Wie es oben schon erwähnt worden ist, gibt es keine Belege der kaškäischen Migration in der Hethiterzeit aus entfernten Regionen.

Alles, was oben gesagt wurde, läßt uns die genetische Verwandtschaft der Kaškäer mit anderen Stämmen vermuten, und zwar wäre es sehr aussichtsreich gewesen, genetische Verbindungen mit alten Kolchern (d. h. mit der westgeorgischen, mengrelisch-tschanisch-swanischen Bevölkerung), mit südkolchischen Stämmen zu suchen, die in der Antike die östlichen Gebiete vom Pontus bewohnten. Unsere Aufmerksamkeit ist auf die kaškäische Toponymik, ihre Personennamen, auf einzelne kaškäische Wörter u.s.w. gerichtet (17: 89-100), die mit dem XV-XIII Jh. v. u. Z. datiert sind. Dieses ganze Material ist von dem für uns interessanten Standpunkt noch nicht erforscht.

Unten führen wir Beispiele an.

Die kaškäische Toponymik ist in den hethitischen Keilschrifturkunden gut dargestellt. Von grösstem Interesse sind geographische Namen, die auf den Suffix -ija enden: Ašharpaija (Ašharbaija, Asharbaija), Elurija (Ilurija), Gaharija, Katharija, Kaškaija (Kaskaija), Patalija, Šarija (Sarija), Šuhurija (Suhurija), Tahantarija, Talipazija, Takašturija (Takasturija), Talmalija, Timija, Tipija, Wašhaija (Washaija), Ziharija, Zitaharija, Ziharzija, u. a. (der Suffix -ija der kaškäischen Toponymik ist mit dem Suffix -ia der mengrelischen Namen zu vergleichen: Ketsbaia, Kantaria, Gacharia, Gamacharia, Patschkoria, Odischaria, Kutelia, Pipia u.s.w. 7: 423-424).

Interessant sind auch Toponyme mit den Suffixen -ska, -sga, (-ška, -šga), die fast nur in den von den Kaškäern besiedelten Gebieten verbreitet gewesen waren: Kaska (Kaška), Humintiška (Humintisga, huminteška), Karikuriska (Karikurisga), Muniska (Munišga), Tatiška (Tatiška), Tutuska, Duduska, (Duduška) und Ziantiska (Zianteška). Es ist bekannt, daß das in assyrischen Keilschrifturkunden erwähnte Ethnonym Muška (Muska), dasselbe

Muškaia (Muskaia) auch mit gleichem Suffix gebildet ist. Das ist der Name der Muškäer, später Meschen, der uns in die georgische Welt hinüberführt. Vergleichen wir das kaškäische Suffix *ska* (-*sga*) mit den sanischen und svanischen Komplexformen -*sk*-/*sg*-, sowie auch mit tschanisch - mengrelisch - swanischen *šk-a*, *i-sga*- "der mittlere" (3: 51 -53). Von den oben erwähnten Namen sind Humintiška, Tatiška, und Ziantiška auch dadurch ausgezeichnet, dass wir in diesen Namen als Bestandteil das Wort "tiška / diška" aussondern können (vgl. das tschanische und mengrelische "dischka" – "Holz"). Toponyme mit -*ska*, -*ška* Suffixen gibt es heute noch in Mengrelien: djhirghalischka (2: 29).

Vielfältig sind auch die kaškäischen Personennamen. Kaškäischer Herkunft sind zweifellos Ashapala (Ašhapala), Hatepa, Hazina, Izzi. Kaškamuva, Kazipiri (Gazipiri), Paata (Phaata), Patalia, Pazana. Pihunija, Pia, Pigapazui, Pipelu, Pazizi, Šapali, Suismeli (Šuišmeli), Dada (Tata, Data), Dadilu, Temeti, Tita (Dita), Tutu u.s.w.

Ein Teil der kaškäischen Personennamen endet mit dem Suffix -*ili*, dass, wie man vermutet, das Suffix -*il* hattischer (protohethitischer) Herkunft sein könnte und die Abstammung irgendeiner Person kennzeichnen sollte (vgl. "Nerikail" – "ein Nerikäer", ein Mann aus der Stadt Nerik; "Hattušail" – "ein Hattier", ein Mann aus der Stadt Hattuša u.a.). Schon seit langem verbindet man es mit dem georgischen Suffix -*el*-. Diese Namen sind: Himuili (auf georgisch "Chimueli" – "ein Chimuäer"), Itili, Kaškaili (georg. "Kaškeli" – "ein Kaškäer"), Kuriali (georg. "Kurieli" – "ein Kuriäer"), Pijapili, Šametili (georg. "Sameteli" – "ein Sametäer"), Šaušili, Šuišmeli, Šunaili, Dadili, Dadilu (georg. "Dadieli" – "ein Dadiäer") u. a.

Merkwürdig sind auch Toponyme und Personennamen auf *uwa*, -*wa* (in der mengrelischen Sprache gibt es auch mehrere ähnliche Formen).

Toponymen: Hatenzuwa, Karašuwa, Kattaladuwa, Kathaiduwa, Katitimuwa, Šapiduwa, Tapašawa, Tikukuwa, Tapapanuwa, Tapapahšuwa, Zimumuwa u.a.

Personennamen: Kašaluwa (Kasaluwa), Kaškamuwa, Kipuruwa u.a.

Hier sollen wir noch auf diejenige Wörter hinweisen, die deutlich der kaškäischen Lexik entstammen (doch sind ihre Bedeutungen trotzdem nicht festzustellen): Pigapilu, Pikuriali, Pikuduštenah, Pipalala, Pittauria, Pituntuš (Pituntus). Man nimmt an, daß diese Wörter mit dem pi- Präfix beginnen und hattischer Herkunft sind (17: 94; 4: 44).

Man konnte auch andere Beispiele anführen, aber hier werden wir uns auf obenerwähnte Wörter beschränken. Es ist klar, daß die Feststellung der Bedeutungen der obengenannten Namen, die Aufklärung ihrer Etymologien noch nicht möglich ist, doch man muss ihren lautlichen Bestand in Acht nehmen. Merkwürdig ist auch die Identität der Distribution in den kaškäischen und mengrelisch-lasischen Sprachen, und zwar, die Identität von Affixen. Es ist zu berücksichtigen, dass es hier um onomastisches Material und Affixe geht, die Jahrhundertlang aushalten können. Unter diesen Bezeichnungen sind viele Toponyme und Eigennamen mengrelischer (überhaupt, westgeorgischer) Struktur, die für die Feststellung der ethnischen Herkunft der Kaškäer zu berücksichtigen sind: das oben angeführte Material weist mehr auf die kolchische Herkunft der Kaškäer, als auf ihren abchasisch-adyghäischen Ursprung.[▪]

[▪] Der Meinung von I. Djavachischvili nach sind Kaškäer Vorfahren von heutigen Kolchern gewesen. "I. Djavachischvili, Werke in 12 Bänden", I, Tb. 1979, S.43. S. auch 16: 247-248, 252. Kaškäer wurden mit Kolchern auch von P. Uschakov und anderen Forschern gleichgesetzt.

Literaturverzeichnis

1. Andronikaschvili M., Abhandlungen über die iranisch-georgischen Sprachlichen Beziehungen, Bd. I., Tbilissi 1966 (georg.).
2. Arnold Tchikobayas Lesungen, VIII. Tbilissi 1997 (georg.).
3. Gamkrelidze T., Übereinstimmung der Sibillanten und einige Fragen der ältesten Struktur der Kartvelsprachen, Tbilissi 1959 (georg.).
4. Giorgadze G., Vertrag zwischen Hethitern und Kaškäern, in "Georgian Diplomacy", I. Tbilissi 1994 (georg.).
5. Vaschakidze V., Fachwörter "Iberia" und "Iberer" in antiken Quellen, in "Fremdsprachige und georgische Terminologie von Georgien und Georgiern", Tbilissi 1993 (georg.).
6. Itonischvili V., Aus der Geschichte georgisch-ossetischer Beziehungen, Tbilissi 1995 (georg.).
7. Kipschidze I., Ausgewählte Werke. Tbilissi 1994 (georg.).
8. Djavachischvili I., Einführung in die Geschichte des georgischen Volkes, in "Historisch-ethnologische Probleme von Georgien, Kaukasien und dem Nahen Osten", Tbilissi 1950 (georg.).
9. Ардзинба В. Г., Чирикба В. Ф., Происхождение абхазского народа. В кн.: История Абхазии, Сухуми 1991.
10. Волкова Н. В., Этнонимы и племенные названия Северного Кавказа. М. 1973.
11. Гиоргадзе Г. Г., К вопросу о локализации и языковой структуре каспских этнических и географических названий. "Переднеазиатский сборник" I. М. 1961.
12. Дунаевская И. М., Дьяконов И. М., Хаттский (протохеттский) язык. В сб.: "Языки Азии и Африки". III. М. 1979.
13. Иванов Вяч. Вс., Об отношении хаттского языка к северозападнокавказским. "Древняя Анатолия", М. 1985.
14. История древнего Востока. Под редакцией Бонгард-Левина Г. М. II. М. 1988.
15. Камменхубер А., Хаттский язык. В сб: "Древние языки Малой Азии" М. 1980.
16. Ушаков П., Древнейшие народы и новые археологические открытия. "Buletin du Musee d'Etat de Georgie"/ X-B (georg.).
17. von Schuler E., Die Kaškäer. Berlin 1965.

НЕИНДОВЕРОПЕЙСКИЕ ЭТНИЧЕСКИЕ ГРУППЫ (ХАТТЫ, КАСКИ) В ДРЕВНЕЙ АНАТОЛИИ ПО ХЕТТСКИМ КЛИНОПИСНЫМ ТЕКСТАМ

В хеттских клинописных текстах XVII–XIII веков до н.э., отображающих картину истории, религии и культуры, в основном, индоевропейских хеттов (а также родственных им лувийцев и палайцев), сохранились сведения относительно разных неиндоевропейских этнических групп, проживавших в древнейшей Малой Азии. К их числу принадлежали племена, некогда жившие в Центральной Анатолии и известные под названием "хаттов" ("протохеттов") и племена "касков" ("кашков"), проживавшие на севере и северо-востоке от Хеттского государства¹. В современной научной литературе указанные этнические группы некоторыми учеными, на основе лингвистических, а также археологических и антропологических данных, связываются с этническими объединениями, существовавшими с древнейших времен на северо-западе Кавказа.

Древнейшими из вышеуказанных племен были хатты, название которых было принято учеными от наименования их страны в хеттских текстах "Хатти" (Hatti). Позднее их язык хетты-индоевропейцы называли "хаттским", исходя из формы наречия "hattili" - "по-хаттски"². На современном этапе развития хеттологии ученые предполагают, что основная территория проживания хаттов находилась на обширной правой стороне дуги современной реки Кызыл-Ирмак (Галис классической эпохи, Марассантия-Марассанта хеттских текстов), и, возможно, доходила вплоть до берегов Черного моря в северном направлении³. Это доказывается данными ономастики Центральной Малой Азии периода существования Хеттского царства. Так, например, согласно анализу данных топонимики, хаттскими по происхождению были географические пункты, находившиеся как на территории, занятой позднее собственно индоевропейцами-хеттами, так и на территории неиндоевропейских каскских племен⁴. Именно на указанной территории, включавшей и позднейший регион Понта, находилась

древняя страна Хатти, существовавшая задолго до образования Хаттского государства, которая позднее также называлась "Страной Хатти". Политический центр хаттов находился на месте поздней столицы индоевропейцев-хеттов – Хаттусы, близ современного турецкого селения Богазкёя и назывался "Хаттуш", в основе которого лежит вышеупомянутое название "Хатти". В стране находились несколько крупных религиозных центров хаттов: Аринна, Нерик, Ципланта, Лахцап (Лихцина) и другие, которые позднее стали также главными религиозными центрами хеттов-индоевропейцев⁴.

Судя по данным лексики хаттского языка, засвидетельствованным в хаттских текстах (их число невелико, притом часть из них фрагментарна), общество хатти можно охарактеризовать как раннеклассовое, типа города-государства. Хатты имели "царя" (kalle) и "царицу" (kattah), носивших титулы – "табарна-лабарна" (tabarna-labarna) и "таваннана" (tawannana) соответственно. В хаттских текстах засвидетельствовано и наименование "трона" (halmašuit), встречаются слова "царевич, наследник престола" (tuhkant), а также "воины" (pakku-wakku и zizintu) и т.д. При хаттском царском дворе был целый ряд царских должностных лиц и дворцовых служащих: "кравчий" (windukaram), "человек (царского) скипетра" (tanišawa), "стольник" (zuluwe), "повар" (hantipšuwa), "брадобрей" (tahaia), "вестник" (luizzil) и другие⁵, функционировавших позднее и при хеттском царском дворе.

Хаттский пантеон насчитывал много божеств. Главные из них были богиня Солнца (хатт. Wurušemu), бог грозы (Taru), бог Луны (Kašku), бог растительности – Телипину, богиня подземного мира – Лельвани, а также Цилипури, Ташхапуна и многие другие. Существовали разные ритуалы и праздники⁷.

Памятники материальной культуры, обнаруженные на месте современных поселений Богазкёя, Алишара Хююка, Аладжа Хююка и др. и датируемые концом III – началом II тысячелетий до н.э., ученые рассматривают именно как хаттские. Судя по археологическим данным, культурный уровень хаттов был довольно высоким и был достигнут в результате постепенного развития хаттского общества в пределах самой Анатолии. Все вышесказанное рассматривается рядом ученых как доказательство автохтонности хаттов. Такое предположение было выдвинуто, как известно, еще на раннем этапе развития хеттологии, когда Э.Форрер, Б.Грозный и многие другие, в дальнейшем же – большинство хеттологов,

развивали мысль о том, что хаттские племена были аборигенами в Малой Азии, с которыми постепенно слились индоевропейские племена, переселившиеся в Анатолию, по их мнению, позднее. Однако современное состояние развития хеттологии ряду исследователей дает основание высказать и иное мнение, согласно которому хатты не являлись автохтонными племенами, так как некогда они, должно быть, переселились в северную часть Центральной Анатолии во время или после появления в Малой Азии индоевропейских племен. Предположительно устанавливается регион первоначального расселения хаттских племен, откуда они и переселились. Это был Северо-Западный Кавказ – регион обитания с древнейших времен абхазо-адыгских племен. Именно отсюда хатты должны были переселиться, как предполагают, в южном направлении, вплоть до Центральной Анатолии. Это предположение подтверждается, как отмечено в научной литературе, рядом лингвистических, археологических и антропологических данных. В последнее время особый интерес проявляют ученые к исследованию хаттского языка. Высказанное Э.Форрером, затем поддержанное и другими исследователями, мнение относительно связи хаттского языка с кавказскими языками, после опубликования новых хаттских текстов и разработки вопросов реконструкции северокавказских языков, находит особую поддержку некоторых современных лингвистов. Убедительная картина грамматических сопоставлений, представленная в последние годы исследователями северокавказских языков, как будто поддерживает предположение о принадлежности хаттского к семье древних кавказских языков. Более того, согласно предположению некоторых ученых, хаттский язык по своей лексике (как и по грамматике) сохраняет черты, общие с западнокавказскими языками⁸. Такой вывод основывается на этимологическом исследовании отдельных хаттских слов, хотя часть этимологий, предложенных Вяч. Вс. Ивановым, согласно его же мнению, является "гадательной". Наиболее надежные из них (а их число, по нашему мнению, не так велико; об этом в другом месте) и основанные на них фонетические соответствия все же дают возможность рассматривать хаттский язык как один из древнейших западнокавказских языков⁹ (наряду с абхазским, адыгским, абазинским).

Выяснение природы хаттского языка, само собой разумеется,

пролило свет и на вопрос об этнической принадлежности хаттских племен. После всего вышеотмеченного связь хаттов с этническими группами древнего Северного Кавказа на современном этапе изучения всех вышеупомянутых языков, как будто, не должна вызывать особых возражений. Вместе с тем перед исследователями встает проблема: как объяснить связь хаттских племен, живших в Анатолии, с этническим миром Северного Кавказа в том случае, если хатты являлись, как это предполагают некоторые исследователи, аборигенным населением Малой Азии.

На основании этого предположения (наряду с другими аргументами, в частности — что скотоводческо-земледельческий комплекс представлен на Северном Кавказе не ранее III тысячелетия до н.э.) некоторыми учеными была выдвинута гипотеза о более южной, возможно, анатолийской "прародине" северокавказских племен¹⁰. Эта гипотеза опирается на предположительное существование контактов между "прасеверокавказскими" и "праиндоевропейскими" языками¹¹. Однако еще следует доказать, насколько правомерно рассматривать Анатолию как "прародину" кавказских языков (соответственно, племен) на основании того факта, что в древней Малой Азии засвидетельствовано существование хаттского — возможно, одного из северокавказских языков, тем более, что вопрос появления хаттов в Анатолии интерпретируется учеными и по-другому. Анализ данных хаттских текстов (а также археологического и, отчасти, антропологического материала) и их новая интерпретация лишают указанную гипотезу всяких оснований.

Правда, в хеттологической литературе до недавнего времени господствовало предположение об аборигенности хаттов¹², но данное предположение, выдвинутое учеными на раннем этапе развития хеттологии, основывалось на том, что в хеттском клинописном архиве, большинство текстов которого было составлено на индоевропейском (неситском, т.е. хеттском) языке, сохранились также тексты и отдельные фрагменты на неиндоевропейском хаттском языке, который уже был мертвым в период существования Хеттской империи¹³. Исходя, в основном, из этого положения, исследователи заключили, что аборигенами были не индоевропейцы, а племена, некогда говорившие по-хаттски — хатты. После длительных контактов с индоевропейскими племенами хатты, по их мнению, позднее были смешаны с индоевропейцами, в результате

чего был образован хеттский этнос.

Факт взаимоотношений хеттского (неситского) и хаттского языков (племен) не вызывает никаких сомнений, так как эти взаимоотношения действительно имели место в Малой Азии. Однако следует выяснить вопрос о том, кто из этих племен – хатты или хетты-индоевропейцы – появился первым в Центральной Малой Азии. После выяснения этого вопроса можно будет говорить и о местонахождении "прародины" северокавказских племен.

В связи с этим следует обратить внимание на следующее обстоятельство. Не вызывает сомнений, что дифференциация праанатолийско-индоевропейского языка должна была происходить на собственно анатолийской территории, где от этого языка выделились три родственных между собой языка с соответствующими этническими группами: лувийский (соответственно лувийцы) на юге и юго-западе Малой Азии, неситский (соответственно неситы-хетты) в Центральной Анатолии (за исключением ее северной части) и палайский (палайцы) на северо-западе или на северо-востоке Малой Азии. Приблизительно к середине III тысячелетия до н.э. процесс дифференциации анатолийско-индоевропейского праязыка, видимо, был завершен.

В результате хеттологических исследований 50-60-х годов стало известно, что из этих трех родственных между собой анатолийских индоевропейских языков только два – неситский и палайский – подверглись сильному влиянию неиндоевропейского хаттского языка (что выразилось в разных грамматических категориях, в особенности, в лексике). Третий анатолийский индоевропейский язык – лувийский не подвергся влиянию хаттского. Это должно указывать на то, что соответствующие языковые контакты осуществлялись лишь между неситским, палайским и хаттским языками и что последний (хаттский) с лувийским языком никаких контактов не имел.

Все вышеотмеченное было, по всей вероятности, результатом того, что хаттский язык имел определенные контакты с хеттским и палайским лишь после (а не до) дифференциации праанатолийского индоевропейского языка. Если бы хаттский был в контакте с праанатолийским индоевропейским, то влияние хаттского языка должно было отразиться после указанной дифференциации и в лувийском, чего не последовало. Если же допустить, что хатты проживали в Центральной Малой Азии и до дифференциации

указанного праязыка, т.е. они являлись автохтонными племенами, то тогда следовало бы выяснить причину, почему не осуществлялись между ними какие-либо контакты на протяжении нескольких столетий.

Это приводит нас к предположению, что в период существования праанатолийского индоевропейского языка хатты не проживали в Центральной Малой Азии, где они должны были появиться только после дифференциации указанного праязыка, приблизительно к середине III тысячелетия до н.э., а возможно, и чуть позже¹⁴. В период появления хаттов в Анатолии индоевропейские племена уже проживали, вероятно, в южной или юго-западной части Центральной Анатолии и по отношению к хаттам они рассматривались как более ранние жители Малой Азии. Лишь позднее могло начаться их проникновение в более северные области, а именно в районы, расположенные на правой стороне среднего течения р.Марассантия-Марассанта, где позднее появляются хатты, с которыми и слились индоевропейские племена неситов и палайцев (см. ниже).

Если все это ближе к истине, то хаттов, разумеется, не следует рассматривать как аборигенов Центральной Анатолии, в этой связи встает вопрос о месте их первоначального расселения. Такая постановка вопроса, в свою очередь, отвергает предположение, согласно которому Анатолия являлась "прародиной" северокавказских языков (племен).

Автохтонность хаттов в Центральной Малой Азии в научной литературе подвергалась сомнению и ранее. Так, в 1965 г. Г.Меликишвили одним из первых высказал мнение о том, что древнейшим аборигенным населением Центральной Анатолии следовало бы рассматривать не хаттов, а индоевропейцев, (которые находились в контакте с хаттами лишь после переселения последних в Малую Азию)¹⁵. Предположение о том, что хатты в Анатолии были пришельцами, в 1969 г. выдвинула и А.Каммехубер (хотя она не исключала и возможности их автохтонности)¹⁶. Такого же мнения придерживаются и некоторые другие ученые¹⁷.

После всего сказанного следует отметить, что если хаттский язык являлся одним из северо-западнокавказских языков, то первоначальное пребывание хаттов следовало бы искать именно на северо-западе Кавказа, откуда хатты должны были переселиться в направлении Центральной Анатолии (точнее, северной ее части). Это

обстоятельство снимает вопрос и о "прародине" хаттов в Анатолии. Имеются и другие убедительные факты миграции племен Северного Кавказа на юг. Особого внимания заслуживает выдвинутое в последнее время предположение о переселении отдельных племен Северо-Восточного Кавказа на юг, в направлении Северной Месопотамии. С этими племенами ученые связывают племена, известные по древневосточным клинописным текстам под названием хурритов. Это стало возможным после того, как ряд ученых выяснили связь хурритского языка с восточнокавказскими (нахско-дагестанскими) языками¹⁸. Переселение хурритских племен, если оно действительно имело место, с Северо-Восточного Кавказа в направлении Северной Месопотамии следует рассматривать как аналогичное переселению хаттов с Северо-Западного Кавказа в сторону Северной Анатолии. Можно предположить, что это было вызвано большими сдвигами в различных отраслях общественной жизни, имевшими место на Северном Кавказе приблизительно в середине III тысячелетия до н.э.

Переселившиеся в Центральную Анатолию, в частности в ее северную и северо-восточную части, хатты должны были войти в контакт с местным, пока неизвестным нам аборигенным населением¹⁹, а также с соседствующими с юга индоевропейцами. Это определенным образом должно было ускорить процесс общественного развития хаттских племен²⁰, находившихся, видимо, по сравнению с индоевропейцами (а также с местным аборигенным населением), на сравнительно более низком уровне развития. Однако процесс социальной и имущественной дифференциации хаттов в дальнейшем ускорился. Если судить по данным археологических материалов, добытых на территории, населенной хаттами (Алишар Хююк, Аладжа Хююк и др.), уже к концу III тысячелетия до н.э. уровень культурного развития хаттов достиг высокой ступени²¹. Именно к этому времени хатты должны были создать общество (как это произошло на территории, населенной индоевропейцами) типа города-государства, известного, согласно данным хаттских клинописных текстов более позднего времени, под названием "Хатти". Судя по "каппадокийским" клинописным табличкам, его столицей был г.Хаттуш, т.е. Хаттуса (позднее – столица хеттов-индоевропейцев).

В результате взаимных контактов неситов, палайцев и хаттов,

когда индоевропейцы мирным путем постепенно проникали в глубь территории хаттов, началось слияние и скрещивание индоевропейских хаттских племен, что, наверное, продолжалось несколько столетий. Приблизительно к XVIII в. до н.э. этот процесс, по всей вероятности, был завершен. В этом поединке победителями вышли неситы (хетты) и палайцы, с которыми смешались хатты, в результате чего был образован хеттский этнос, а неситский и палайский языки претерпели сильное влияние хаттского²². Влияние хаттов на хеттов отразилось также в социальной сфере, религии, мифологии и т.д.²³. С учетом данных хеттских клинописных текстов, следует полагать, что ко времени образования Хеттского государства, т. е. приблизительно к середине XVII в. до н.э., хаттская этническая группа в Анатолии больше не существовала, а хаттский язык стал "мертвым" языком, на котором хетты составляли лишь религиозно-мифологические тексты и их отдельные фрагменты, которые большей частью снабжались переводами на хеттский язык. Отдельные слова хаттской лексики сохранились в ономастике обширной территории Центральной Малой Азии, где раньше проживали хатты.

Предположение о переселении хаттов из Северо-Западного Кавказа подтверждается археологическими данными. Согласно мнению ряда ученых, культура так называемых "царских" гробниц в Аладже Хююке проникла в Центральную Анатолию из Северо-Западного Кавказа: обряд захоронения, отдельные орудия труда, боевое оружие, металлические изделия, разные украшения, статуэтки животных и т.д., обнаруженные в Аладже Хююке, выявляют большое сходство с аналогичными предметами (как и обрядами) из Северо-Западного Кавказа, точнее Майкопа²⁴. Даже так называемые "ритуальные штандарты", найденные в Аладже, где они появляются внезапно, связываются учеными с "ритуальными штандартами" из Майкопа²⁵. Как полагают некоторые исследователи, миграцию майкопцев в Центральную Анатолию можно объяснить их заинтересованностью в металлах, которыми была богата Малая Азия²⁶.

Следует принять во внимание и некоторые антропологические данные. Так, предполагают, что антропологические типы древнейшего населения Кавказа являлись автохтонными²⁷. Если убедительно предположение о связи хаттов с населением региона Северо-Западного Кавказа, то переселение этих племен с севера на

юг не должно вызывать возражений. Надо учесть и то обстоятельство, что население западных регионов Кавказа находится в определенной связи с малоазийским антропологическим типом²⁸.

Заканчивая рассмотрение вопроса относительно связей хаттов с северо-западнокавказским миром, мы обращаем внимание и на следующие обстоятельства: достоверных фактов для сравнения общественной и социальной организации хаттов и населения Северо-Западного Кавказа интересующего нас периода пока нет; убедительные данные о древней религии населения Северо-Западного Кавказа для установления аналогий с хаттской религией (с пантеоном, ритуалами, религиозными праздниками и т.п.), по которым можно было бы говорить о родстве хаттов и населения названного региона, еще не выявлены; не засвидетельствованы пока и параллельные топонимы на территории хаттов и Северо-Западного Кавказа²⁹; не установлен также и уровень развития металлургии на Северо-Западном Кавказе интересующей нас эпохи, что дало бы возможность сравнения с уровнем развития металлургии на территории Центральной Анатолии и т.д.³⁰. Все это, разумеется, следует учесть в будущей исследовательской работе.

Северная и северо-восточная части Центральной Анатолии привлекают наше внимание и тем, что в этом регионе, в частности, в Понте, во время существования Хеттского государства (XVII–XIII вв.) проживали племена явно неиндоевропейского происхождения, упоминаемые в хеттских текстах под названием "каска" ("кашка" или "гашга") – "каска, каскейцы". Как известно, именно на этой территории ранее проживали хатты (протохетты), однако к указанному периоду хаттской этнической группы уже не было не только в Центральной Анатолии, но и во всей Малой Азии. Согласно мнению ряда хеттологов, каскские племена проживали в соседних с хеттами районах лишь с древнехеттской эпохи периода царствования Хантили I (приблизительно начало XVI в. до н.э.), так как каски впервые упомянуты в одном хеттском тексте именно в связи с названным царем. Другие же исследователи не разделяют такого мнения, полагая, что каски проживали в районе Понта с более ранних времен. Можно предположить, что каски были аборигенными племенами, жившими в восточных районах Понта или соседствующих с ним с востока областях. Согласно мнению ряда ученых, не исключена связь с Северным Кавказом (см. ниже).

Термин "каска" не обозначал какое-либо одно определенное племенное объединение, а являлся общим названием племен, проживавших к северу и северо-востоку от хеттов (их распространение к западу от нижнего течения р. Марассантия, т.е. Кызыл-Ирмака, в частности, в Пафлогонии, нам кажется необоснованным). Поэтому не исключено, что под этим термином подразумевались племена разного этнического происхождения. Исходя из этого, "каска" следует рассматривать как обобщающий этнический термин.

Вопрос этнической принадлежности касков все еще остается открытым. В научной литературе высказана мысль, согласно которой каски являлись если не хаттами, то родственными им племенами. Как было отмечено выше, некоторые ученые допускают возможность их связи с племенами Северо-Западного Кавказа. Однако такие предположения достоверными фактами пока не подтверждаются.¹¹

Изучение каскской ономастики, засвидетельствованной в хеттских текстах еще в конце 50-х годов нашего столетия, привело нас к выводу, что определенная часть ее, в особенности топонимика, была хаттской по происхождению, что не являлось неожиданным, так как каски проживали на территории, некогда занятой хаттами¹¹. Однако мы еще тогда заметили, что это обстоятельство не было достаточным для установления родства касков с хаттами. Для решения этого вопроса следовало бы выяснить характер языка касков, который остается неясным и поныне¹². Не оправдано идентифицирование касков с хаттами хотя бы и по той причине, что по уровню общественного развития они находились на разных ступенях: если хаттское общество можно рассматривать как общество типа города-государства (с царем, царицей, их титулами и т.д., см. выше), т.е. раннеклассовым, то каски в этом отношении находились на сравнительно низком уровне развития. Они не были знакомы, согласно одному хеттскому тексту, даже с "правлением одного (человека)", т.е. с царским правлением, хотя они приблизились к нему (в XIV в. до н.э.)¹³.

Связь касков с Северо-Западным Кавказом обычно обосновывается лишь тем, что название "каска (кашка)" выявляет сходство с названием черкесского (адыгского) народа – "кашаг", которое передавалось формами: "Касахия" византийских авторов (Епифаний – рубеж VIII–IX вв.; Константин Багрянородный – X в.),

"Кашак" ("Кашакня") арабских источников (Масуди – X в.), "касоги" древнерусских текстов ("Повесть временных лет" – II десятилетие XII в.), "Кашаги", древнегрузинских источников (XIII в.)¹⁴. С филологической точки зрения, внешнее сходство термина "каска (кашка)" хеттских текстов с вышеуказанными названиями средневековых источников, конечно, допустимо, несмотря на большой разрыв в пространстве и во времени (минимум 20 веков). Однако только оно не подтверждает реального тождества племен касков с черкесами (адыгами), так как отнюдь не исключено, что сходство указанных терминов могло быть и случайным. Ведь разными исследователями было обращено внимание на тот факт, что название "каска" хеттских текстов имеет сходство с названиями племен (или народов) разных эпох, живших в разных уголках мира – в Африке (в Камеруне), в Европе (лат. Casca), в Азии (племена Индии под названием "Ташка") и т.д.¹⁵ Известно еще немало примеров, когда один и тот же термин употреблен для обозначения разных по происхождению народов.

Какие-либо другие связи касков с Северо-Западным Кавказом исследователями пока не доказаны. Поэтому предположение об их генетических связях с абхазо-адыгскими племенами, как это допускается и поныне¹⁶, нам кажется гипотетичным. Более приемлемо мнение о генетических связях касков с колхскими (в частности, с западногрузинскими, т.е. мегрело-чанскими) племенами, проживавшими в античную эпоху на территории, соседней с восточными (или северо-восточными) районами Понта.

В научной литературе широко распространено мнение о том, что термины "каска" хеттских источников и "абешла" ассирийских текстов, составленных от имени ассирийского царя Тиглатпаласара I (конец XII - начало XV вв. до н.э.), являлись вариантами. Поводом для такого мнения служит следующее обстоятельство: если в надписи на т.н. "Призме" названного царя в связи с походом в страну Шубарту упомянуты "4000 касков (kaskaia) и урумайцев (urumaia), воинов страны Хатте, непокорных, своими силами захвативших поселения страны Шубарту"... (АКА, 48, II, 100-102; III, 1), то в других надписях Тиглатпаласара I, в которых речь идет о том же событии, упомянуты "4000 урумайцев (urumaia) и абешлайцев (abešlaia), воинов страны Хатте, непокорных"...¹⁷. Из сравнения этих двух мест надписей действительно вытекает, что термины "каска" и "абешла"

являются синонимами, т.к. термин "каска" одной надписи заменен термином "абешла" другого текста. Однако правильность такого мнения вызывает ряд сомнений. Во-первых, в ассирийских текстах, как мы предполагаем, допущена неточность, когда "каска" объявлены как "воины страны Хатте". Видимо, составителю ассирийских надписей не было известно, что каскские племена отнюдь не были "хеттами" и никогда не входили в состав Хеттского царства (Хатти). Напротив, на протяжении нескольких столетий каски являлись серьезными соперниками хеттов, несмотря на то, что хетты с ними заключали мирные договоры. Составитель ассирийских текстов в данном случае явно ошибается³⁸, тем более, что к указанному выше времени Хеттского царства уже не существовало. Это же, в свою очередь, вызывает определенное сомнение в идентичности терминов "каска" и "абешла". (В интересующих нас текстах допущена неточность и в отношении урумайцев, которые также объявлены "хеттскими воинами", тогда как хеттам вообще не было известно существование такой этнической группы. См. ниже). Во-вторых, хеттский клинописный архив, в котором довольно часто упоминаются каски, вообще не знаком с термином "абешла", употребляемом только в вышеупомянутых ассирийских текстах (в других ассирийских надписях этого термина нет). Если бы каски имели и другое название, в данном случае "абешла", оно непременно отразилось бы в хеттских текстах. Как известно, в хеттских клинописных источниках не раз засвидетельствованы случаи, когда название какой-либо страны передавалось двумя разными терминами, например, Ацци-Хайаса, Мира-Кувалия, Циппасла-Хариати и т.д. Это также вызывает сомнение в правильности отождествления "каска" и "абешла". По всей вероятности, составитель ассирийских текстов и в данном случае допускает неточность. Далее. Сравнение данных вышеупомянутых ассирийских текстов, составленных в период царствования Тиглатпаласара I, показывает, что абешлайцы (вместе с урумайцами) находились где-то у границ страны Шубарту (Субарту) в Северной Месопотамии, откуда они и вторглись в Шубарту. Такой вывод можно сделать после сравнения текста ARAB, §226, где сказано, что каскейцы и урумайцы захватили "города" (населенные пункты) страны Шубарту, с текстами ARAB, §227, 311, 318, в которых вместе упомянуты урумайцы и абешлайцы³⁹. Однако

в этих текстах нет речи о точном месте проживания абешлайцев, или о том, откуда они появились в Северной Месопотамии, если не принять во внимание указание, согласно которому они были "непокорными хеттами" (этим указывается направление, откуда поход был осуществлен). Исходя лишь из этого факта, можно предположить, что абешлайцы, вместе с каскейцами, появились у границ Шубарту из восточной периферии Хеттского царства. 11

Итак, в рассмотренных нами ассирийских текстах имеется ряд неточностей, которые и легли в основу ошибочного вывода о том, что "каска" и "абешла" - варианты. Идентичность терминов "каска" и "абешла", основанная только на формальном сравнении данных надписей Тиглатпаласара I, не подтверждается критическим анализом источника, поэтому каскейцев и абешлайцев трудно отождествить друг с другом. Мы постараемся доказать, что "каска" и "абешла" являлись двумя разными терминами, а не вариантами названиями.

Проживание касков и абешлайцев к западу от р.Евфрат не вызывает сомнений, ибо составитель вышеуказанных ассирийских надписей все эти племена связывает с хеттами. Проживание касков по соседству (в Понте) с хеттами доказывается многочисленными данными хеттских источников. Естественно, ставится вопрос о месте проживания абешлайцев (согласно ИДВ, абешлайцы были самыми восточными из каскских племен).¹⁰

Что касается урумайцев, то мы уже отметили, что по ошибке составителя ассирийского текста и они причислены к "вошмам страны хеттов". Как было отмечено выше, урумайцы в хеттских источниках не упоминаются. Согласно одной ассирийской надписи, страна Уруме, по всей вероятности, та же Уруми, находилась по соседству с Наири в Северной Месопотамии (ARAB, §447). Видимо, от этого названия происходило выражение "деревья Уруми". Согласно тексту (ARAB, §236), Тиглатпаласар I, находясь на восточном берегу Евфрата, из этих деревьев изготовил мосты, с помощью которых он перешел через Евфрат на правую сторону этой реки (т.е. к западу). Видимо, в этом районе, к востоку от Евфрата, находилась страна Уруми. Исследователи ее локализуют на верхнем Тигре, по соседству с областями Алзи, Пурулумзи, Бит-Замани и др.¹¹ Не исключена их связь с арамейскими племенами. Само собой разумеется, указанная территория не являлась "хеттской".

В связи с местом проживания абешлайцев следует также отметить следующее. Разумеется, не исключена возможность причисления абешлайцев также к одному из северомесопотамских племен. Еще И. Гельб связывал термин "абешла" с географическим названием "Апишал" ("Абишал")⁴², а место проживания, как было отмечено выше (см. прим. 39) – с районами между Тигром и озером Ван. Кроме того, "абешла" по своему фонетическому составу близко стоит к имени одного ассирийского царя – Абишал ("Апиасал")⁴³. Само слово "abešla" можно понять и как "abe šalim" (ср. имя мужчины Abišalam) и т.д. Подобные примеры можно умножить. Однако следует учесть тот факт, что в месопотамских текстах название "Абешла", в отличие от "Уруми" ("Урумум"), нигде не упомянуто. Принимая во внимание сказанное, мы считаем нужным обратиться к малоазиатскому миру.

Как было отмечено выше, абешлайцы появляются в ассирийских источниках, датируемых концом XII – началом XI вв. (К этому времени, когда Хеттского государства уже не существовало (в особенности, к началу XI в. до н.э.), началось перемещение к югу разных этнических групп, проживавших ранее на северо-востоке (в частности, в Понте) или на востоке от Хеттской державы. Бесспорным примером этого являлись каски, которые сразу же после падения Хеттской империи двинулись к югу и появились где-то около г. Малатья⁴⁴. Именно к этому периоду на политическую арену выходят и другие, не названные ранее в древневосточных источниках племена, в частности мушки⁴⁵. К числу переселившихся с севера на юг племен мы причисляем и абешлайцев, которые должны были находиться по соседству с касками с востока, ввиду чего хетты с ними (как и мушками) не были в прямом контакте. После переселения каскайцев, абешлайцы (как и мушки), также принимая участие в этом процессе, двинулись к югу, устраивая походы в Шубарту. Разумеется, трудно представить, что абешлайцы, если они проживали где-то на Северо-Западе Кавказа, могли устраивать походы в Северную Месопотамию. Бесспорна их (а также касков и мушков) территориальная близость к Шубарту (см. выше).

Все вышесказанное приводит нас к мысли, что абешлайцев, как и каскайцев, можно причислить к колхским (resp. к мегрело-чванским) племенам, жившим по соседству с касками. Не исключена и территориальная близость абешлайцев с мушками (вероятно, с

востока).

Вопрос этнической принадлежности абешлайцев является крайне спорным. Правда, в научной литературе абешлайцев отождествляют с апсилами античных авторов (Absilae)⁴⁶, а исходя из этого — с абхазами⁴⁷, однако такая идентификация нам кажется маловероятной по той причине, что она основана опять-таки лишь на фонетическом сходстве двух терминов — "абешла" и "апсил", являющихся терминами двух разных эпох и регионов. Фонетический состав этих сходных по форме этнонимов, разумеется, не исключает возможности их отождествления⁴⁸, однако только это обстоятельство вряд ли достаточно для установления тождества "абешла" и "апсил", и в конечном счете, абешлайцев и апсиров. Ведь часты случаи, как об этом говорилось выше, когда идентичные по форме этнические названия переносятся на неродственные по происхождению племена. Родственность же абешлайцев и апсиров какими-либо достоверными фактами пока не доказана. Однако, если, несмотря на вышесказанное, все же допустим, что "абешла" и "апсил" — синонимы, а это подразумевает идентичность абешлайцев и апсиров, тогда и апсиров придется отнести к колхским (мегрело-чанским) племенам. Ведь абешлайцев мы рассматриваем именно такими племенами. В таком случае мы должны предположить их переселение приблизительно до начала I в. н.э. в более северные районы (в северную Колхиду), как на это указывается в сочинениях античных авторов.

Заканчивая изложение наших соображений относительно касков, абешлайцев и апсиров, на основе всего вышеизложенного, мы приходим к следующему заключению: "каска" и "абешла" не являлись вариантными названиями, что отвергает предположение некоторых ученых об идентичности "каска" и "апсил", так как такое предположение основывалось именно на допущении тождества терминов "каска", "абешла" и "апсил".

СОКРАЩЕНИЯ

АКА — E.A.Wallisbudge. *L.W.King. Annals of the Kings of Assyria.* ЛОНДОН 1902.

ИДВ — История Древнего Востока

ARAB — D.D.Luckenbill. *Ancient Records of Assyria and Babylonia.* I-II. Chicago, 1926—1927.

1. На восточной окраине Малой Азии проживали также неиндоевропейские племена хурритов, жители страны Хурри, однако о них здесь речь не пойдет.

2. Самоназвание хаттов в хеттских источниках не сохранилось, хотя не исключено, что оно было произведено от слова "хатти".

3. Некоторые ученые допускают возможность распространения территории хаттов и в южном, западном или восточном направлениях от дуги реки Марассанта. См., например, Singer L. Hittites and Hattians in Anatolia at the Beginning of the Second Millennium B.C. "Journal of Indo-European Studies" 1981. 9. с.122 и сл.

4. Об этом подробно см.: Гиоргадзе Г.Г. К вопросу о локализации и языковой структуре каспских этнических и географических названий. "Переднеазиатский сборник". I. М., 1961, с.161 и сл.; Schuler von E.Die Kaškäer Berlin. 1965, с. 84.

5. Местоположение указанных городов не установлено. См.: Monte G.F Tischler J.Die Orts-und Gewässernamen der hethitischen Texte. Wiesbaden. 1978, с.35. 247, 288, 506.

6. Новейшие переводы хаттских слов даны в работе: Иванов Вяч. Вс. Об отношении хаттского языка к северозападно-кавказским. "Древняя Анатолия". М., 1985, с.40 и сл. См. также: Girbal Ch. Beiträge zur Grammatik des Hattischen. Frankfurt am Main. 1986, с.184 и сл.

7. Подробно см.: Герни О.Р. Хетты. М., 1987. с.119 и сл.; Маккуин Дж.Г. Хетты и их современники в Малой Азии. М., 1983, с.119 и сл.

8. Иванов Вяч.Вс., указ. труд., с.51.

9. В связи с этим следует принять во внимание и мнение С.Старостина, полагающего, что положение хаттского языка пока еще не вполне ясно, "он может и не входить непосредственно в состав западнокавказских языков, но образовывать вместе с ними единство наподобие андоаварского" (см.: Старостин С.А. Индоевропейско-северокавказские изоглоссы. "Древний Восток. Этнокультурные связи". М., 1988, с.112). Такое неопределенное положение хаттского среди северокавказских языков видно из того, что при выяснении этимологий хаттских слов исследователи часто проводят общезападнокавказские, общевосточнокавказские и даже общеионийские параллели, а также параллели отдельных северокавказских языков. (См.: Иванов Вяч.Вс., указ. труд., с.40 и сл.). Как известно, большинство ученых-хеттологов пока воздерживается высказывать мнение о связи хаттского языка с западнокавказскими языками.

10. Ардзинба В.Г. О некоторых новых результатах в исследовании истории, языков и культуры древней Анатолии. В кн.: Маккуин Дж.Г. Хетты и их современники в Малой Азии. М., 1983, с.167, 170.

11. Там же, с.167.

12. Этого мнения придерживается значительная часть хеттологов и поныне (см. ниже).

13. Для указанного периода в Малой Азии не доказано существование какой-либо отдельной хаттской этнической группы или какого-либо отдельного города-государства хаттов. В хеттский период термин "Хатти" обозначал уже Хеттское государство.

14. Расселение хаттов в Северной Анатолии Т.Гамкрелидзе и Вяч.Иванов относят к моменту распада анатолийского языкового единства, что ближе к нашему предположению. (см.: Гамкрелидзе Т.В., Иванов Вяч.Вс. Миграции племен-носителей индоевропейских диалектов с первоначальной территории расселения на Ближнем Востоке в исторические места их обитания в Евразии. "Вестник древней истории". 1981, № 2, с.12).

По мнению же некоторых ученых, хатты уже к концу каменного века постепенно отходили от абхазо-адыгской общности и обосновывались в регионе Северо-Восточной Анатолии (см.: Джапаридзе О. На заре этнокультурной истории Кавказа. Тбилиси, 1989, с.393).

15. Меликишвили Г.А. Возникновение Хеттского царства и проблема древнейшего населения Закавказья и Малой Азии. "Вестник древней истории", 1965, № 1, с.3 и сл.

16. Камменхубер А. Хаттский язык. В кн. "Древние языки Малой Азии". М., 1980, с.25.

17. Тот, кто допускает возможность родства хаттского с языками Северного Кавказа, фактически должен признать неавтохтонность хаттов (конечно, на территории Анатолии).

Тут же заметим, что судя по новейшей литературе, некоторые исследователи вновь придерживаются мнения об аборигенности хаттов в Центральной Анатолии. (см.: Singer. указ. труд. с.123; Akurgal E. Are the ritual standards of Alacahoyuk royal symbols of the Hattian or the Hittite kings? "Studies in honor of T. Özgüc" Ankara, 1989. с.3).

И.Дьяконову хаттский язык представляется субстратом для хеттов и палайцев (Дьяконов И.М. Языковые контакты на Кавказе и Ближнем Востоке. "Кавказ и цивилизации Древнего Востока". Орджоникидзе, 1989, с.18 и сл.).

18. Diakonoff I.M., Starostin S.A. Hurro-Urartian as an eastern Caucasian language. Munchen. 1986, с.96.

19. Этническая принадлежность предшествовавшего хаттам местного населения пока не установлена (язык этого населения мог быть субстратом для хаттского). Однако не исключено, что их язык был либо неизвестным нам пока индоевропейским, либо одним из картвельских (возможно и пракартвельских). Некоторые исследователи полагают, что хаттские морфемы находят аналогии именно среди картвельских языков: глагольная система, показатель третьего лица -s-, словообразовательный суффикс принадлежности -il - el, префикс абстрактных имен -li, ряд лексических параллелей и т.д. Подробнее см.: Дьяконов И.М. Хаттский (протохеттский) язык. В кн. "Языки древней Передней Азии". М., 1967, с.175 и сл.; Гюоргадзе Г.Г. Страна тысячи божеств. Тбилиси, 1988, с.21 (на груз. яз.).

20. Кавтарадзе Г.А. К вопросу о взаимоотношении Анатолии и Северо-Западного Кавказа в раннебронзовую эпоху. "Труды Тбилисского государственного университета", 183. Тбилиси, 1978, с.5 и сл. (на груз. яз.).

21. Об этом см. выше. Здесь же упомянем лишь тот факт, что хаттам уже к этому времени было известно рудное железо.

22. На это Т.Гамкрелидзе обратил внимание еще в 1957 г. (см.: Гамкрелидзе Т.В. "Хеттские языки" и вопрос о переселении в Малую Азию индоевропейских племен. "Труды Института языкознания. Серия восточных языков", 2. Тбилиси, 1957, с.35 и сл.).

23. Подробно см. Камменхубер А., указ. труд, с.27 и сл.

24. Подробнее см. Кавтарадзе Г.А., указ. труд, с.5 и сл. (там же лит-ра).

25. Наряду с другими учеными такого же мнения придерживается и Акургал Е. (см. указ. труд, с.1 и сл.). Однако, согласно его мнению, "штанарты" внезапно появились в Анатолии в результате переселения из Майкопа не хаттских племен, а хеттов-индоевропейцев (Как известно, гипотеза о кавказском пути переселения хеттов давно не поддерживается большинством ученых).

26. Кавтарадзе Г.А., указ. труд, с.6

27. Абдушелишвили М.Г. Антропология древнего и современного населения Грузии. Тбилиси, 1964, с.90. См. также его статью, опубликованную в данном сборнике.

28. Лосаберидзе Д.Г. Проблема этнической принадлежности древнейшего населения Грузии. Диссертационный вестник. Тбилиси, 1993, с.9.

29. Предположение о связи названия одного из хаттских религиозных центров Лахцан (хеттское Лихцина) с названием современного Лыхни (см. Иванов Вяч.Вс., указ. труд, с.54) является неубедительным. Также

неубедительно и мнение о связи какого-то современного убыхского этнонима, внешне совпадающего с хеттско-хаттским (hatti - "хаттский", там же, с.52).

30. Нам трудно судить, насколько верна параллель хаттского слова habalki ("железо") с убыхским waēwa, адыгским uwaēa и кабардинским uwaš и т.д. (Diakonoff I.M., Starostin S.A., указ. труд, с.98).

31. Гиоргадзе Г.Г., К вопросу о локализации..., с.209 и сл. V

32. В указанной работе нами было сделано заключение, что каски являлись если не хаттами, то племенами, близко родственными хаттам, хотя нельзя было категорически утверждать, что язык касков-был родственен хаттскому. Для окончательного решения этого вопроса было недостаточно того факта, что каскские названия обнаруживают общие черты с хаттскими словами. Хаттскими по происхождению являются и многие географические названия и собственные имена индоевропейских хеттов, однако хеттский (неситский) язык не родственен хаттскому. Следует обратить внимание и на то, что каскская топонимика содержит и лувийские элементы.

33. "...Пиххуния (из Типии) правил не по-касски – у касков не было принято правление одного (человека). Однако скорее Пиххуния стал править по-царски". См.: Goetze A. Die Annalen des Muršiliš. Leipzig, 1933, с.88 и сл.

34. Подробно об этих названиях см.: Волкова Н.Г. Этнонимы и племенные названия Северного Кавказа. М., 1973, с. 19 и сл.

35. Подробнее см.: Schuler von E., указ. труд, с.88 и сл.

36. ИДВ. Ч.II (Под редакцией Г.М.Бонгард-Левина). М., 1988, с.119 и далее.

37. АРАВ. I. Chicago, 1926. В тексте ср.§§ 226 и 318. Там же, §§ 277, 311. В этой работе в переводе текста даны лишь слова – "воинов страны Хатте" (без слова "непокорных").

38. Правда, ассирийские и урартские источники более поздней эпохи всю территорию, расположенную к западу от р.Евфрат, действительно обозначали термином "Хатти" или "Хатте", однако это не означает, что жившие к западу от Евфрата племена на самом деле были хаттами.

39. Гельб И. связывал проживание абешлайцев с районами, расположенными между р.Тигром и озером Ван. (см.: Gelb I. Inscriptions from Alishar and Vicinity. Chicago. 1935, с.62).

40. ИДВ, там же.

41. Арутюнян Н.В. Топонимика Урарту. Ереван, 1985, с.212.

42. Gelb I., указ. труд, с.6, прим. 62.

43. ИДВ, ч.II, с.25.

44. Гиоргадзе Г.Г. Из истории племен, проживавших на севере и северо-востоке от Хеттского государства. Тбилиси, 1956, с.16.

45. Хазарадзе Н.В. Очерки древней истории месхов. Тб., 1992, с.69 и сл. Как известно, мушки на протяжении 50 лет владели подвластными Ассирии странами – Алзи и Пурукуззи, а позднее захватили Катмухи в северной Месопотамии.

46. Из последних работ в связи с апсилами см.: Гамкрелидзе Т.В. Из истории племенных названий древней Колхиды. "Мацне". Серия истории, этнографии и истории искусства. 1991, № 2, с. 7 и сл. (на груз. яз. Там же указание на литературу); Инадзе М. Древнее население Абхазии. "Мнатоби", 1992, № 2, с.167 и сл. (на груз. яз.); ее же: Вопросы этнополитической истории древней Абхазии. "Мацне". Серия истории..., 1992, №1-2, с.50-55 (на груз. яз.).

47. ИДВ. II, с.107,119. Здесь отмечено, что название абешлайцев совпадает с древним названием абхазов-апсидов.

48. Можно предположить, что в слове "абешла" суффиксом является "ла", как и "ил" в слове "апсил" ("абшил"). Оставшиеся части слов, т.е. "абеш" и "апс" (апш), нетрудно рассматривать как идентичные, однако примечательно, что суффикс "ил" в научной литературе связывается с грузинским суффиксом "ел", указывающим на этническое происхождение (см. работы, названные в прим.46).

NON-INDO-EUROPEAN ETHNIC GROUPS
(THE HATTIANS AND THE KASKEANS) IN ANCIENT
ANATOLIA
ACCORDING TO HITTITE CUNEIFORM TEXTS

Summary

Hittite written sources from the 17th–13th cc. B.C. inform us that the Hattians were the most ancient non-Indo-European tribes that lived in Anatolia (Asia Minor) on the broad plain in the right-bank arch formed by the present-day river Kizil-Irmak (the Marassanta-Marassantia in the Hittite texts and the Halis in the classic epoch) and further up to the shores of the Black Sea also extending over the latest region of Pontus. The Hattians called their country “Hatti” and their language “hattili”. Their capital city Hattush was located near the present-day Turkish village of Boghazköy. Their large religious centers were Arinna, Nerik, Tsiplanta, Lakhsan and elsewhere which later became main religious centers of the Indo-European Hittites. The chief deities of the Hattian pantheon were the Goddess of the Sun, the God of the Moon, the God of Vegetation, the Goddess of the subterranean (nether) world, God Tsilipuri, God Tashkhpuna and others. The Hattian society may be described as an early class organization (the Hattians had a king and his queen styled as “Tabarna” and “Tavannana” respectively. The texts also make mention of the “throne”, “the Royal Prince” “warriors”, etc. Judging by the archaeological data, the cultural level of the Hattians was rather high (they knew the technology of smelting iron from ore).

A number of researchers admit that the Hattians were an autochthonous tribe. However, the present stage of the development of Hittite studies gives some scholars grounds to conclude that the Hattians were not aboriginal tribes, but they, rather, may have moved over to the northern part of Central Anatolia either during or after Indo-European tribes had appeared in Asia Minor (around the middle of the 3rd millennium B.C.). Presumably, the Hattians came to Anatolia from the North-Western Caucasus – the abode of Abkhazian-Adyghean tribes.

This surmise is corroborated by a number of linguistic, archaeological and anthropological data.

Comparison of grammar forms seems to support the opinion that "hattili"—the language of the Hattians, belongs to the family of ancient Caucasian languages. Its lexicon retains features that are common with West Caucasian languages. This was concluded after etymological studies and analysis of a number of Hattian words, although some of these words are guesswork. The most reliable linguistic material, based on phonetic affinities, gives the scholars grounds to regard Hattian as one of the most ancient Caucasian languages, which totally disproves the hypothesis advanced by a number of researchers who maintain that North Caucasian tribes originated from Anatolia.

Having moved over to Central Anatolia, more precisely — to its north and north-western parts — the Hattians should, understandably, have established contacts with the aboriginal population of the area (of whom we know nothing so far) and also with their Indo-European neighbours who appeared in the south of Anatolia after the parent Anatolian language had branched out from the parent Indo-European language (in Europe or in Nearer Asia). Presumably, the Hattian language had definite contacts with the Hittite and the Palaic languages and these links existed after (and not before) the differentiation of the parent Anatolian Indo-European language. The influence of the Hattian language on the third Anatolian Indo-European language — Luwian — cannot be proved. If Hattian had been in contact with that parent Anatolian Indo-European language, its impact, after the above differentiation, would have been reflected in the Luwian language too, but it is not the case here. Mutual contacts among the Hittites, the Palaic and the Hattians resulted in eventual merging of the Indo-European and the Hattian tribes. By the 18th century B.C. this process had been accomplished: the Hittites and the Palaite took the upper hand and the Hattians assimilated with them. The influence they exerted upon the Hittites found its expression in the religion, mythology and other social spheres. By about the middle of the 17th century B.C. the Hattians as an ethnic group had practically disappeared in Anatolia. Their language — Hattian — became dead and was resorted to by the Hittites when they needed to record religious texts, myths, etc.

During the existence of the Hittite state (17th–13th cc. B.C.) tribes of obviously non-Indo-European origin lived in the north and north-east parts of Central Anatolia, extending over the western portion of Pontus. These tribes are mentioned in Hittite and Assyrian texts as the Kaskeans (Kaškeans). It is just this territory which used to be home to the Hattians.

Ethnic origin of the Kaskeans still remains unclear. Some scholars proceed from Kaskean toponyms (some of which are indeed of Hattian origin) and conclude that the Kaskeans were none other than Hattians or, at any rate, tribes closely related to them. These scholars also admit the possibility of a connection of the Kaskeans with the tribes in the North-West Caucasus. This influence is based solely on a phonetic affinity between the name “Kaskeansa” (“Kashka”) found in the Hittite texts and the name of the Circassian (Adyghean) tribe that sounds as “Kashag”. However, this supposition alone cannot serve as a solid confirmation of factual similarity between Kaskean and Circassian tribes, because researchers also observed the fact that the name “Kaskeans” as mentioned in the Hittite sources has phonetic affinities with the names of the tribes (or peoples) who lived in various other epochs and parts of the world – viz. in Africa (“Kaskeans”), in Europe (“Casca”), in Asia (Gashga) and elsewhere.

No other connections of the Kaskeans with the North-West Caucasus have so far been revealed and proved. Therefore, the supposition of the existence of their genetic links with the Abkhazo-Adyghean tribes seems hypothetical to us. More acceptable at this junction is the view that the Kaskeans could have been genetically connected with South-Colchian (in particular, with the West-Georgian, i.e. Megrelo-Chanian) tribes that in the period of antiquity lived on the territory that neighbored on the eastern provinces of Pontus. This is provable by comparing the toponyms, proper names and some separate words of Kaskean origin with words of West-Georgian (Megrelo-Chanian) origin. It emerges that Kaskean words contain many toponyms, proper names and separate words that possess the structure of the Megrelian language, which should be regarded as indicative of Colchian rather than Abkhazo-Adyghean origin of the Kaskeans (for greater detail see our article “On the Ethnic Origin of Kaskean (Kashkean) Tribes According to Hittite Cuneiform Texts”, the “Artanudji” Journal.

No. 10. Tbilisi, 1999 (text in Georgian). Widely current in special literature is the opinion that the terms “Kaskeans” in Hittite texts, “Kaskeans” in Assyrian sources and “Abeshla” in the Assyrian texts from the times of Tiglatpalasar I are variants. If this is true, our above opinion about the ethnic origin of the Kaskean tribes should then be taken into consideration.

If the Kaskeans, as mentioned in the Hittite texts, were tribes of South-Colchian origin, then the Kaskeans referred to in the Assyrian texts should also be regarded as being of this origin together with the Abeshlaian, because the terms “Kaskeans” and “Abeshla” that occur in the Assyrian sources are regarded as synonyms. It follows that in this case the “Kaskeans” from the Hittite and Assyrian texts and the “Abeshlaians” from the Assyrian sources should be regarded as tribes of South-Colchian origin.

However, if the terms “Kaskeans” and “Abeshla” and their synonym “Apsil” (as proposed by some scholars) are not variants of the same name (as presumed by us), then these terms should be considered as names of different, though closely related tribes of predominantly West-Georgian origin, seeing that the version of South-Colchian origin of the Kaskeans does not seem to cause particular objections.

ასურული ლურსმული ტექსტების „ქაშქა“ და „აბეშლა“ ტერმინთა ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ

სამეცნიერო ლიტერატურაში ფართოდ გავრცელებული შეხედულების თანახმად, ასურული ლურსმული ტექსტების „ქაშქა“ („ქასქაია“, „ქასქუ“) და „აბეშლა“ („აბეშლაია“), რომლებიც ერთად იხსენიება ასურეთის მეფის – ტიგლათფალასარ I-ის (ძვ. წ. XII ს-ის ბოლო და XI ს-ის დასაწყისი) სახელით შედგენილ ტექსტებში, ვარიანტული ტერმინებია, სინონიმებია. ეს კი თავისთავად გულისხმობს, რომ ხეთურ ლურსმულ ტექსტებში ხშირად მოხსენიებული ტომების ქასქების¹ სახელწოდება „ქასქა“ („ქაშქა“) ასევე სინონიმი უნდა იყოს იმავე „აბეშლასი“, რადგან ხეთური და ასურული წარწერების „ქასქა“ („ქაშქა“) მართლაც ერთი და იმავე ეთნიკური ჯგუფის აღმნიშვნელია.

შეხედულება ასურული ლურსმული წყაროების „ქაშქა-აბეშლას“ იგივეობის შესახებ შემდეგ ფაქტს ეყრდნობა².

თუკი ზემოაღნიშნული ასურული მეფის ერთ-ერთ (ე. წ. „პრიზმა“) წარწერაში, რომელიც ჩრდილოეთ შუამდინარეთში მდებარე სუბართუს (შუბართუს) ქვეყანაში მონყობილ ლაშქრობას ეხება, საუბარია 4000 ქაშქელსა (ტექსტშია „ქაშქაია“) და ურუმაელზე („ურუმაია“), „ხათის ქვეყნის მეომრებზე, ურჩებზე, რომლებმაც მთელი ძალით მიიტაცეს სუბართუს ქვეყნის დასახლებანი“³, ტიგლათფალასარის სხვა წარწერებში იმავე ამბებთან დაკავშირებით საუბარია უკვე 4000 ურუმაელსა და აბეშლაელზე, „ხათის ქვეყნის მეომრებზე, ურჩებზე, რომლებმაც მთელი ძალით მიიტაცეს სუბართუს ქვეყნის დასახლებანი“⁴. ტექსტების ამ ორი ადგილის შედარებიდან მართლაც გამოდის, რომ ტერმინები „ქაშქა“ და „აბეშლა“ სინონიმებია, რადგან ერთი ტექსტის „ქაშქა“ შეცვლილია მეორე ტექსტის „აბეშლათი“, რასაც მკვლევრებმა თავიდანვე მიაქციეს

ყურადღება. ეს გარემოება გამოიყენეს აფხაზმა ისტორიკოსებმაც აფხაზეთის უძველესი ისტორიის საკითხების კვლევისას⁵. მათი აზრით, თუკი „ქაშქა“ და „აბეშლა“ სინონიმებია, ხოლო ეს უკანასკნელი ტერმინი - „აბეშლა“ იგივეა, რაც ანტიკური ხანის ავტორების (აბ. ნ. I-II საუკუნეების) „აფსილი“ (ამის შესახებ ქვემოთ), მაშინ ასეთივე სინონიმებად ჩაითვლება „ქაშქა“ და „აფსილი“, საიდანაც ასკენიდნენ, რომ ქაშქები, აბეშლაელები და აფსილები, ყველანი, აფხაზურ-ადილეური წარმომავლობის ტომები იყვნენ.

თუკი ჩვენ ამ შეხედულებას გავიზიარებთ, მაშინ გასათვალისწინებელი იქნება ჩვენს მიერ ახლახან გამოთქმული მოსაზრება, რომელიც ხეთური ლურსმული ტექსტების ქასქების ტომების ეთნიკურ ვინაობას ეხება (იხ. ნინა სტატიები). ხეთურ ტექსტებში მრავალჯერ მოხსენიებული ქასქების მდიდარი ტოპონიმიკის, საკუთარ სახელთა და ცალკეულ სიტყვათა შესწავლამ იმ დასკვნამდე მიგვიყვანა, რომ ქასქების ტომები განსახილველნი არიან როგორც დასავლურ-ქართველური, მეგრულ-ჭანური ანუ, როგორც ჩვენ ვუნოდებთ, სამხრეთ კოლხური წარმომავლობის ტომები. ასეთ შემთხვევაში მივიღებთ სრულიად ახლებურ დასკვნას: თუკი ხეთური წყაროების ქასქები განსახილველი იქნებიან როგორც სამხრეთ კოლხური წარმომავლობის ტომები, მაშინ ასეთსავე ტომებად უნდა ჩავთვალოთ ასურული ტექსტების ქაშქებიც („ქაშქაია“) და, მამასადადამე, აბეშლაელებიც, თუკი ასურული წყაროების „ქაშქა“ და „აბეშლა“ მართლაც სინონიმებია. ყოველივე ეს იმას მიუთითებს, რომ ხეთური და ასურული წყაროების ქასქები (ქაშქები) და ასურული წარმომავლობის აბეშლაელები (საერთო ჯამში, აფსილებიც - „აბეშლა“ და „აფსილი“ ტერმინთა გაიგივების შემთხვევაში) ერთი და იმავე წარმომავლობის - სამხრეთ კოლხური წარმომავლობის ტომებია.

მაგრამ ფართოდ აღიარებული მოსაზრება „ქაშქა“ და „აბეშლა“ სახელწოდებათა იგივეობის შესახებ არ მიგვაჩნია დამაჯერებლად. ალსანიძნავია, რომ ამ ორი ტერმინის ურთიერთდამოკიდებულების

შესახებ ამ უკანასკნელ ხანებში რამდენადმე განსხვავებული მოსაზრებაა გამოთქმული ზოგიერთი აფხაზი მეცნიერის მიერ: 1991 წელს სოხუმში რუსულად გამოქვეყნებულ წიგნში „История Абхазии“ ეს შეხედულება ოდნავ შეცვლილი სახითაა წარმოდგენილი. ერთი მხრივ, აქ დაშვებულია, რომ ასურული ნყაროების „ქაშქა“ და „აბეშლა“ ერთი და იმავე ტომის ორი სხვადასხვა სახელწოდებაა, ე. ი. სინონიმებია. მაგრამ იქვე ამ გარემოებას უკვე სხვანაირი ინტერპრეტაცია ეძლევა, სახელდობრ, გამოცხადებულია, რომ ქაშქები არიან ადილელები (ჩერქეზები, როგორც ჩანს, „ქაშქა“ „ქაშაგის“ იგივეობის დაშვებით), ხოლო აბეშლაელები – აფხაზები, აფსუები (ეტყობა, „აბეშლა“ - „აფსილის“ იგივეობის გათვალისწინებით), ე. ი. ქაშქები და აბეშლაელები ფაქტობრივად განხილული არიან როგორც ორი სხვადასხვა, თუმცა, ახლომონათესავე ტომი (გვ. 10).

ასურული ტექსტებიდან გამომდინარე, იგივეობა „ქაშქა“ და „აბეშლა“ სახელწოდებებისა არ მტკიცდება შემდეგ გარემოებათა გამო.

ჯერ ერთი, როგორც ჩვენ ვვარაუდობთ, ასურულ ტექსტში დაშვებულია უზუსტობა, როცა ქაშქები გამოცხადებულია „ხათის ქვეყნის მეომრებად“. ეტყობა, ასურული ტექსტის შემდგენლისათვის ცნობილი არ იყო, რომ ქაშქები ნამდვილად არ იყვნენ „ხეთები“ („ხეთი მეომრები“) და ისინი ხეთების სამეფოს შემადგენლობაში არასდროს ყოფილან. საუკუნეთა მანძილზე ქაშქები ხეთების სერიოზული მეტოქენი იყვნენ, მიუხედავად იმისა, რომ ხეთები მათთან სამშვიდობო ხელშეკრულებებსაც სდებდნენ. ასურული ტექსტების შემდგენელი ამ შემთხვევაში უზუსტობას იჩენს, მით უმეტეს, რომ ამ ტექსტების შედგენის დროს ხეთების სახელმწიფო საერთოდ აღარ არსებობდა.¹¹ მართალია, მოგვიანო ხანებში, განსაკუთრებით ძვ. წ. IX საუკუნიდან, ასურულსა და ურარტულ ლურსმულ წარწერებში „ხათი“ („ხათე“) ეწოდებოდა საერთოდ მდ. ეფრატის დასავლეთით მდებარე სხვადასხვა პოლიტიკურ გაერთიანებას⁶, მაგრამ ეს ვითარება

დასტურდება, როგორც ჩანს, მხოლოდ მოგვიანო ხანებისათვის. ძვ. წ. XII საუკუნის დასასრულსა და XI საუკუნის დასაწყისში „ხათი“ სახელწოდებას ჯერ კიდევ არ ჰქონდა ასე ფართო მნიშვნელობა, იგი მხოლოდ ხეთების სამეფოს მიმართ იხმარებოდა.

მეორე. ზემოხსენებულ ასურულ ტექსტებში აგრეთვე უზუსტობა უნდა იყოს დაშვებული ურუმაელთა მიმართაც, რომლებიც ასევე „ხათის ქვეყნის მეომრებად“ არიან გამოცხადებულნი. როგორც ცნობილია, ურუმაელები ხეთურ ტექსტებში არ მოიხსენიებიან. ერთი ასურული ნარნერის თანახმად (ARAB §447), ურუმის ქვეყანა, ჩანს, იგივე ურუმი, მდებარეობდა ჩრდილოეთ მესოპოტამიაში ნაირის ქვეყნის მეზობლად. ამავე სახელწოდებიდან უნდა იყოს ნარმომდგარი გამოთქმა „ურუმის ხე“. ARAB §236 ტექსტიდან გამომდინარე, ტიგლათფალასარ I, იმყოფებოდა რა ევფრატის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ამ ხეებისაგან ამზადებს ხიდებს, რომლებითაც იგი გადადის ევფრატზე, ე. ი. ამ მდინარის მარჯვენა (დასავლეთ) მხარეზე. როგორც ჩანს, ამ რაიონში ევფრატის აღმოსავლეთით მდებარეობდა ურუმის ქვეყანაც. ზოგიერთი მკვლევარი ამ ქვეყანას ათავსებს მდ. ტიგროსის ზემო სათავეებთან, ალზის, ქურულუმზის, ბით-ზამანისა და სხვა ოლქის მეზობლად. ასეა თუ ისე, ამ შემთხვევაშიც დაშვებულია უზუსტობა, რადგან მდ. ტიგროსის აღმოსავლეთი რაიონები არ შედიოდა „ხათის ქვეყანაში“. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ჩვენთვის საინტერესო ტექსტებში ურუმაელები სულ სხვა ურუმიდან უნდა ყოფილიყვნენ, რომელსაც არც ხეთური არქივი და არც მისი თანამედროვე ასურული წყაროები არ იცნობს.

არ არის გამორიცხული, რომ ურუმაელები სემიტური, კერძოდ, არამეული წარმოშობის ტომები ყოფილიყვნენ, რომლებიც მესოპოტამიაში ჩნდებიან შედარებით მოგვიანო ხანებში (ძვ. წ. XIV საუკუნიდან). ჩვენთვის საინტერესო პერიოდისათვის არამეელები აღწევენ ჩრდილოეთ მესოპოტამიას. მათი გამოჩენა მდ. ევფრატის დასავლეთით მდებარე ტერიტორიაზეც სავსებით მოსალოდნელია.

არამეელთა მოუხსენიებლობა ადრეული ხანის ხეთურსა და ასურულ წყაროებში შეიძლება აიხსნას სწორედ იმით, რომ ისინი აღნიშნულ ხანაში არ იყვნენ გამოჩენილი ისტორიის ასპარეზზე. ტიგლათფალასარ I-ის მეფობის ხანაში არამეელთა მიერ დასახლებული ტერიტორია საკმაოდ ფართოა და, შეიძლება, ის აღწევდა ჩრდილოეთ მესოპოტამიამდეც, სადაც „არამუ“ წარმოშობის ტომები ბინადრობდნენ. ასე რომ ურუმაელთა მიკუთვნება არამეელთა ტომებისადმი დიდ სიძნელეებთან არ უნდა იყოს დაკავშირებული, მით უმეტეს, რომ ისინი ნამდვილად არ იყვნენ „ხათის ქვეყნის მეომრები“.

მესამე. ხეთური ლურსმული არქივი, რომლის ტექსტებში ქასქები მრავალჯერ მოიხსენიებიან, „აბეშლა“ სახელწოდებას საერთოდ არ იცნობს, იგი მხოლოდ ზემოაღნიშნულ რამდენიმე ასურულ ტექსტში იხმარება. სხვა დროის ასურულ წარწერებშიც ისინი არ ჩანან. თუკი ქასქები სხვა სახელწოდებასაც, კერძოდ, „აბეშლას“ ატარებდნენ, მაშინ ეს ვითარება ხეთურ წყაროებშიც სათანადოდ უნდა ასახულიყო. ხეთურ ლურსმულ ტექსტებში არაერთხელ გვხვდება ტოპონიმები დაწყვილებული სახელებით, მაგალითად, აცი-ხაიასა, მირა-ქუვალია, ციფასლა-ხარიათი⁷, მაგრამ „ქასქა-აბეშლა“ დაწყვილებული ფორმით ხეთურ ტექსტებში არ იხსენიება. ყოველივე ეს გასათვალისწინებელია „ქაშქასა“ და „აბეშლას“ მიმართ, როცა უარყოფთ ამ ტერმინთა იგივეობას. ჩანს, ასურული ტექსტის შემდგენელი ვერ ერკვეოდა საქმის ვითარებაში და ამ შემთხვევაშიც უშვებდა უზუსტობას, აცხადებდა რა აბეშლას „ხათის ქვეყნად“, რაც მცდარი დასკვნების წყარო ხდება.

შემდეგ. ტიგლათფალასარ I-ის მეფობის ხანაში შედგენილ ასურულ ტექსტთა ცნობების ურთიერთშედარება გვიჩვენებს, რომ აბეშლაელები (ურუმაელებთან ერთად) ბინადრობდნენ ცნობილ სუბართუს ქვეყნის მეზობლად, საიდანაც ისინი შეიჭრნენ სუბართუში. ასეთი დასკვნა გამომდინარეობს ARAB §226 ტექსტის შედარების

დროს ARAB §277, 311, 318 ტექსტებთან: პირველ ტექსტში, ARAB §226-ში ნათქვამია, რომ ქაშქებმა და ურუმაელებმა მიიტაცეს სუბართუს ქვეყნის დასახლებული პუნქტები (ამ უკანასკნელთა დასახლება არ არის მოცემული), ხოლო ARAB §277, 311, 318 ტექსტების მიხედვით, ურუმაელები და აბეშლაელები ერთად არიან მოხსენიებულნი. მაგრამ ამ ტექსტებში საუბარი არ არის აბაშლაელთა ზუსტი ადგილსამყოფლის შესახებ, არც ისაა აღნიშნული, საიდან აღმოჩნდნენ ისინი ჩრდილოეთ მესოპოტამიაში, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ტექსტების იმ მითითებას, რომლის მიხედვით ისინი იყვნენ „მეომრები ხათის ქვეყნისა“ (რითაც ხაზი ესმება მიმართულებას, საიდან მოენყო ლაშქრობა). მხოლოდ ამ ფაქტიდან გამომდინარე შეიძლება დავასკვნათ, რომ აბეშლაელები ქაშქებთან ერთად აღმოჩნდნენ სუბართუს საზღვრებთან ხეთების ყოფილი სამეფოს/ აღმოსავლეთ პერიფერიის მხრიდან.

ამგვარად, ზემოგანხილულ ასურულ ტექსტებში დაშვებულია აშკარა უზუსტობანი, რომლებიც საფუძვლად დაედო დასკვნას „ქაშქა“ და „აბეშლა“ სახელწოდებათა იდენტურობის შესახებ. მაგრამ ამ უზუსტობათა გამო მიღებული დასკვნა, ცხადია, ვერ იქნება დამაჯერებელი. ამიტომაც ვვარაუდობთ, რომ ჩვენთვის საინტერესო ტერმინთა იდენტურობა, რომელიც ეყრდნობა ამ წარწერათა ცნობების მხოლოდ ფორმალურ შედარებას, არ მტკიცდება ნყაროთ/ კრიტიკული ანალიზით. აქედან გამომდინარე, ძნელია ქაშქები და აბეშლაელები ერთმანეთთან გავაიგივოთ. ეს კი საშუალებას გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ „ქაშქა“ და „აბეშლა“ ორი სხვადასხვა ტერმინია და არა ერთი ტომის ვარიანტული სახელწოდებები. // მამასადამე, ისინი ორი სხვადასხვა ტომის (ნათესაურის) აღმნიშვნელია.

თუკი ამგვარ დასკვნას მივიღებთ, მაშინ ქაშქებისა და აბეშლაელების ბინადრობა მდ. ევფრატის ზემო დინების დასავლეთით ეჭვს არ უნდა იწვევდეს, რადგან ზემოხსენებული ასურული ტექსტები

ამ ტომებს (ურუმაელების ჩათვლით) აკავშირებს ხეობებთან. ქასქების მეზობლობა ხეობებთან დადგენილია მრავალრიცხოვანი ხეთური ტექსტების ცნობებით. ბუნებრივია, დგება საკითხი აბეშლაელთა ადგილსამყოფლის შესახებ⁸.

აბეშლაელთა სავარაუდო ადგილსამყოფელსა და ეთნიკურ წარმომავლობასთან დაკავშირებით შემდეგიც უნდა ითქვას:

აბეშლაელები შეიძლება განხილულ იქნან, უპირველეს ყოვლისა, როგორც ერთ-ერთი ჩრდილო-მესოპოტამიური ტომი. ჯერ კიდევ ი. გელები „აბეშლა“ ტერმინს აკავშირებდა მესოპოტამიური წყაროების „აფიშალ“ („აბიშალ“) სახელწოდებასთან, ხოლო აბეშლაელების ტერიტორიას – მდ. ტიგროსსა და ვანის ტბას შორის მდებარე რაიონებთან⁹ გასათვალისწინებელია ისიც, რომ სიტყვა „აბეშლა“ თავისი ფონეტიკური შედგენილობით ახლოს დგას ერთ-ერთი ასურელი მეფის სახელთან – აბიაშალ (აფიაშალ)¹⁰. იგივე სიტყვა შეიძლება გაგებულ იქნას, როგორც *abe šalim* (მდრ. მამაკაცის სახელი *Abišalam*) და ა. შ. ამ მაგალითებიდან გამომდინარე, შეიძლება იმ ვარაუდის დაშვებაც, რომ აბეშლაელები იყვნენ სემიტური წარმომავლობის ტომები. ყოველივე ამას მივყევართ ისევე არამეელებთან, რომელთა ერთ-ერთი წარმომადგენლები ურუმაელები უნდა ყოფილიყვნენ (იხ. ზემოთ). ამ მოსაზრებიდან გამომდინარე გასაგები გახდება, აბეშლაელები რატომ არ იხსენიებიან ადრეულ ხანის ხეთურსა და ასურულ ტექსტებში: ისინი ჩრდილოეთ შუამდინარეთში უნდა გამოჩენილიყვნენ მხოლოდ ტიგლათფალასარ I-ის მმართველობის დროისათვის. თუკი აბეშლაელებს სემიტური (არამეული) წარმოშობის ტომად ჩავთვლით, მაშინ მათი დაკავშირება ნოგვიანო ხანის აფსილებთან იქიდან გამომდინარე, რომ „აბეშლა“ სახელწოდებას აიგივებენ „აფსილთან“ (ამის შესახებ ქვემოთ), სრულიად გამორიცხული იქნება, რადგან შეუძლებელია სემიტური წარმოშობის ტომი ეთნიკურად დაუკავშიროთ აფსაზურ-ადილეური წარმომავლობის ტომს. ამავე დროს, გამართლდება ვარაუდი, რომ

„ქაშქა“ და „აბეშლა“ ორი სხვადასხვა, თუმცა ურთიერთმონათესავე, ტომის აღმნიშვნელი ტერმინები შეიძლება იყოს და ა. შ. მაგრამ აბეშლაელებთან დაკავშირებით შეიძლება გააოთქვას სხვა მოსაზრებაც, რომელსაც მცირეაზიურ სამყაროში გადავყავართ.

როგორც დავინახეთ, აბეშლაელები ჩნდებიან ასურულ წყაროებში ძვ. წ. XII საუკუნის დასასრულითა და XI საუკუნის დასაწყისით დათარიღებულ წყაროებში. ამ დროისათვის, როდესაც ხეთების იმპერია უკვე აღარ არსებობდა (განსაკუთრებით ძვ. წ. XI საუკუნის დასაწყისისათვის) ინყება სამხრეთისაკენ გავრცელება სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფებისა, რომლებიც ადრეულ ხანებში ცხოვრობდნენ ხეთების სახელმწიფოდან ჩრდილო-აღმოსავლეთ (კერძოდ, პონტოს) ან აღმოსავლეთ რაიონებში. ანის უტყუარი მაგალითია ქასქები, რომლებიც ხეთების იმპერიის დაცემისთანავე დაიძრნენ სამხრეთისაკენ (ან სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ) და დასახლდნენ სადაც ქ. მალატიას მახლობლად.

სწორედ ამ პერიოდისათვის პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოდიან სხვა ტომებიც, რომლებიც მანამდე ძველღმოსავლურ წყაროებში არ იხსენიებიან. ერთ-ერთ ასეთ ტომად უნდა მივიჩნიოთ ქართველური წარმოშობის მუშქები; მათ მიიტაცეს ასურეთის ქვეშევრდომობაში მყოფი ქვეყნები ჩრდილოეთ მესოპოტამიისა – ალზი და ფურულუმზი, ბოლო შემდეგ – ქათმუხიც და 50 წლის განმავლობაში ბატონობდნენ მათზე (ცხადია, ეს ფაქტიც დამადასტურებელია იმისა, რომ მუშქები იმხანად ჩრდილოეთ მესოპოტამიის რაიონებთან ახლოს ცხოვრობდნენ)¹¹. ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ გადმოსახლებულ ტომებს შეიძლება დავუკავშიროთ აბეშლაელებიც, რომლებსაც უნდა ეცხოვრად ქასქების მეზობლად აღმოსავლეთი მხრიდან, რის გამოც ისინი (ისევე, როგორც მუშქები) არ იმყოფებოდნენ ხეთებთან კონტაქტში (შესაძლოა, სწორედ ამიტომ არ იხსენიებიან ისინი ხეთურ წყაროებში). ქასქების სამხრეთისაკენ დაძვრის შემდეგ აბეშლაელებიც, ასევე იღებდნენ რა მონაწილეობას ამ პროცესში

(მუშქებთან ერთად), იძვრებიან სამხრეთისაკენ და ლაშქრობებს აწყობენ სუბართუმი.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, ქასქები (ქაშქები), აბეშლაელები და მუშქები ერთი დიდი რეგიონის შემადგენლობაში მყოფი ეთნოსები უნდა ყოფილიყვნენ. ამასთანავე ისინი, შესაძლოა, ურთიერთმონათესავე ტომებიც იყვნენ. მუშქები რომ ქართველურ ტომებს განეკუთვნებოდნენ, ამაში დაეჭვება ახლა ძნელია. ქასქებთან დაკავშირებით ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ ისინი სამხრეთ კოლხური (კერძოდ, დასავლურ ქართველური, მეგრულ-ჭანური) წარმოშობის ტომები უნდა ყოფილიყვნენ. ასეთ შემთხვევაში არ არის გამორიცხული ვივარაუდოთ, რომ აბეშლაელთა სახით საქმე გვაქვს ასევე კოლხური (დასავლურ ქართველური) წარმოშობის ტომებთან.

ამგვარად, ორი სხვადასხვა გზით მივიღვართ ერთსა და იმავე დასკვნამდე: ასურული ლურსმული წყაროების „ქაშქებსა“ და „აბეშლაელებში“ შეიძლება დავინახოთ დასავლურ-ქართული წარმოშობის ტომები, რომელთა იდენტიურობა უნდა იყოს ნაგულისხმები ტიგლათფალასარ I-ის ზემოგანხილულ წარწერებში.

აბეშლაელთა ეთნიკურ ვინაობასთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვა მოსაზრებაცაა გამოთქმული. მაგალითად, ფართოდაა გავრცელებული მოსაზრება, რომ ტერმინები „აბეშლა“ და ანტიკური ხანის ავტორთა „აფსილი“ სინონიმებია. აქედან გამომდინარე კი აბეშლაელები და აფსილები ერთმანეთთანაა გასაიგივებელი, მაშასადამე, აბეშლაელები – იგივე აფსუა ტომებია. მაგრამ ასეთი იდენტიფიკაცია მიგვაჩნია ასევე ჰიპოთეტურად თუნდაც იმ მიზეზის გამო, რომ ისიც დამყარებულია სულ სხვადასხვა ეპოქისა და რეგიონის მხოლოდ და მხოლოდ ორი ტერმინის - „აბეშლა“ და „აფსილის“ ფონეტიკურ მსგავსებაზე. სხვა დამატებითი საბუთი დღემდე არ არსებობს.

ფონეტიკური შემადგენლობა ფორმით მსგავსი ეთნონიმებისა, თითქოს, ხელს არ უშლის დავუშვათ მათი იგივეობაც: დასაშვებია, რომ

„აბეშლა“ ტერმინის -ლა სუფიქსი (თუკი იგი მართლაც სუფიქსია) იგივეა, რაც „აფსილ“ სიტყვის -ილ სუფიქსი (თუკი ესეც სუფიქსია), ხოლო დარჩენილი ძირები „აბეშ-“ და „აფს-“ ერთმანეთის იდენტურია, მაგრამ ყოველივე ამას დამტკიცება სჭირდება, რაც ჯერჯერობით არავის გაუკეთებია. აბეშლაელებისა და აფსილების (ე. ი. აფხაზების, აფსუების - როგორც ამას ვარაუდობს არაერთი მკვლევარი) გაიგივება დღემდე არ მტკიცდება სხვა რაიმე დამატებითი ფაქტებით. ამიტომაც ივარაუდება, რომ ისინი განსახილველია, როგორც ორი სხვადასხვა ტომი. ჩვენთვის ბომ ცნობილია, როდესაც ფორმით იდენტური ეთნიკური სახელწოდებები ზოგჯერ აღნიშნავენ ნარმოშობით არამონათესავე ეთნოსებს. (|

მაგრამ მიუხედავად ზემოაღნიშნულისა, თუკი მაინც დავეშვებით, რომ „აბეშლა“ და „აფსილი“ სინონიმებია (ე. ი. აბეშლაელები და აფსილები ერთი და იგივე ტომია - ამ შეხედულებას კი არაერთი მკვლევარი უჭერს მხარს), მაშინ აფსილებიც კოლხური (მეგრულ-ჭანური) ნარმომავლობის ტომად უნდა ჩავთვალოთ, რადგან ზემოთ აბეშლაელები ქაშქებთან ერთად სწორედ ასეთ ტომად გამოვაცხადეთ. | ასე შემთხვევაში სიტყვა „აფსილის“ სუფიქსი -ილ შეიძლება განვიხილოთ, როგორც პროტოხეთურ-ქართველური ნარმომავლობის | აღმნიშვნელი -ელ სუფიქსი¹², ხოლო „აფსილ“ ქართულად შეიძლება ვთარგმნოთ, როგორც „აფს-ელი“ „აფს-იდან მომდინარე“ (მდრ. ქაშქების საკუთარი სახელი „ქაქაილ“, ე. ი. „ქაქელი“ და ა. შ.).

აი, ასე გვაქვს ნარმოდგენილი ასურული ლურსმული ტექსტების „ქაქა“ და „აბეშლა“ ტერმინთა ურთიერთდამოკიდებულება. როგორც დავინახეთ, მოსაზრებათა ნაწილი ჰიპოთეზების დონეზეა! ნარმოდგენილი, თუმცა იმედია, მომავალი კვლევა-ძიება გარკვეულ მუქს მოფენს ჩვენთვის საინტერესო საკითხებს.

შენიშვნები:

1. ხეთური ლურსმული ტექსტების ქაშქებთან დაკავშირებით მდიდარი ლიტერატურა არსებობს. მაგალითისათვის იხ. Г. Г. К вопросу о локализации и языковой структуре каскских этнических и географических названий. ПС, I. М., 1961; Schuler von E. Die Kaškäer. Berlin. 1965.
2. ამ შეხედულებას ადრე მეც, ისევე როგორც სხვა მკვლევრებიც, ვიზიარებდი.
3. АКА 48 II 100-102; III 1.
4. АРАВ §§226, 318; იხ. აგრეთვე იქვე §§227, 311. ამ ნაშრომში მოცემულია მხოლოდ ინგლისური თარგმანი სიტყვებისა „ხათის ქვეყნის მეომრები“ და გამოტოვებულია სიტყვა „ურჩი“.
5. Анчабадзе З. В. Очерки этнической истории абхазского народа. Сухуми. 1976; Инал-ипа Ш. Д. Вопросы этнокультурной истории абхазов. Сухуми. 1976 და სხვ.
6. Меликишвили Г. А. Наирн-Урарту. Тб., 1954, გვ. 253, 435; მისივე. УКН, გვ. 429.
7. Garstang J., Gurney O. R. The Geography of the Hittite Empire. London. გვ. 29, 32, 83, 85, 92 და სხვ.
8. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ „История древнего Востока“-ს II ტომში (1988. გვ. 119) აბეშლაელები განხილული არიან როგორც აღმოსავლელი ქაშქები. ე. ი. აბეშლაელები გაიგივებულია ქაშქებთან, რაც თავის მხრივ, გულისხმობს, რომ „ქაშქა“ და „აბეშლა“ ვარიანტებია. 1991 წელს გამოქვეყნებულ „История Абхазии“-ში (იხ. ზემოთაც) სულ სხვა აზრია. გატარებული: ქაშქები არიან ადიღეელები, ხოლო აბეშლაელები – აფხაზები.
9. Gelb I. Inscription from Alishar and Vicinity. Chicago. 1935. გვ. 6, შენ. 62.
10. История древнего Востока. II, გვ. 25.
11. Хазарадзе Н. В. Очерки древней истории месхов. Тб., 1992. გვ. 69 და შმდ.
12. თ. გამყრელიძე. ძველი კოლხეთის სატომო სახელთა ისტორიიდან. „მაცნე“ ისტორიის... სერია. N2. 1992. გვ. 8. შენ. 4; -ილ სუფიქსთან დაკავშირებით იხ. მ. ინაძე. ძველი აფხაზეთის ეთნო-პოლიტიკური ისტორიის საკითხები. „მაცნე“. ისტორიის... სერია. 1992. N2. გვ. 50.

დამატება – Дополнение

ხეტივსა და ქასქვს შორის დადებული ხელშეკრულებები

(ზოგადი მიმოხილვა)

ხათუსას (ხეთების დედაქალაქის, თანამ. ბოლაზქოის) მდიდარ ლურსმულ არქივში შემონახულია მეზობელ და არამეზობელ ქვეყნებთან ხეთების მიერ დადებული ხელშეკრულებები, რომლებიც არეგულირებდნენ ხელშეკრულების დამდებ მხარეთა მიერ ნაკისრ ვალდებულებებს. ხელშეკრულებათა ნაწილი შედგენილი იყო პარიტეტის, ნაწილი კი ვასალიტეტის პრინციპით.

პარიტეტის საწყისებზე შედგენილი ხელშეკრულების ნიმუშია ხათუსილი III-სა და ფარაონ რამსეს II-ს შორის დადებული ხელშეკრულება, რომელიც ისტორიაში ერთ-ერთი ადრეული სამშვიდობო ხელშეკრულებაა.

ვასალურ ქვეყნებთან დადებული ხელშეკრულება იწყებოდა პრემბულით, რომელშიც აღინიშნებოდა ხელშეკრულების დამდები ორი ქვეყნის ურთიერთობათა წინაისტორია. შემდეგ გადმოიცემოდა ძირითადი ვალდებულებანი: დაპყრობილი ქვეყნის მეფე კისრულობდა რეგულარულად მიენოდებინა ხეთებისათვის მეომრები (ზოგჯერ საბრძოლო ეტლებთან ერთად), სისტემატურად ეხადა ხარკი, დროულად ეცნობებინა ხეთების მეფისათვის მტრის მოულოდნელ გამოჩენა, ანდა მის წინააღმდეგ შეთქმულება, ხეთებისათვის დაებრუნებინა ლტოლვილნი და ა. შ. თავის მხრივ ხეთების მეფე ვალდებულებას იღებდა დახმარებოდა ვასალს მტრის გამოჩენისას. ხელშეკრულებაში ხშირად მოხმობილი იყვნენ ღვთაებანი, მოჰყავდათ წყევლის ფორმულა და სხვ!

სახელმწიფო ხელშეკრულებები ორ ენაზე იღებოდა. უშუალო მეზობლებთან - მცირეაზიულ სამეფოებთან (ან დიდ სატომო

სახელმწიფო ხელშეკრულებები ორ ენაზე იდებოდა. უშუალო მეზობლებთან – მცირეაზიულ სამეფოებთან (ან დიდ სატომო გაერთიანებებთან) ხეტები ხელშეკრულებას აფორმებდნენ, როგორც ნეაი, იეთურ ენაზე (იშვიათ შემთხვევაში – ხეთურად ან აქადურად), ხოლო არამეზობლებთან – აქადურად ან აქადურად და ხეთურად, რაც სავსებით გასაგები იყო: აქადური ენა მთელ ძველ წინა აზიაში ითვლებოდა საერთაშორისო ოფიციალურ ენად (ასეთად ანატოლიაში უნდა ყოფილიყო, ჩვენი ვარაუდით, ხეთური ენა).

აქადურ ენაზე შედგენილი სახელმწიფო ხელშეკრულებანი, რომლებიც გამოქვეყნებული აქვს ე. ვაიდნერს², დადებულია ეგვიპტელებთან (შემონახულია ამ ხელშეკრულების ეგვიპტური ვარიანტიც), ჩრდილოეთ სირიის ისეთ სამეფოებთან, როგორც იყვნენ უგარიითი, ამურუ, ქარგამიში (ქარხემიში), ნუხაშე, ხალაფი (ალეპო), ჩრდილოეთ მესოპოტამიის ერთ-ერთ ძლიერ სახელმწიფოსთან – მითანისტან. ამ ხელშეკრულებათაგან ზოგიერთი შედგენილი იყო ხეთურ ენაზეც (ამურუსთან, მითანისტან).

ხეტების მეზობელ სამეფოებთან, ისევე როგორც ძლიერ ტომობრძე გაერთიანებებთან, ხელშეკრულებები იდებოდა, როგორც აღწინშნეთ, ძირითადად ხეთურ ენაზე³. ასეთი ხელშეკრულებები დადებულია ანატოლიის სამხრეთ-დასავლეთში მდებარე სხვადასხვა სამეფოსთან, განსაკუთრებით არცავას ქვეყნებში, ლუვიაში შემავალ სამეფოებთან (ვილუსა, მირა-ქუვალია, ხაფალა, მდ. სეხას ქვეყანა, შესაძლოა, საკუთრივ არცავა, თუმცა მასთან დადებული ხელშეკრულება არ შემონახა), ხეტების სამხრეთით და სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე ქვეყნებთან (თარხუნთასა⁴, ქიცუვათნა), მცირე აზიის აღმოსავლეთ პერიფერიაზე არსებულ სხვადასხვა პოლიტიკურ გაერთიანებებთან (აცი-ხაიასა, ისმერიქა, ფახუვა და სხვანი) და, რაც ჩვენთვის საინტერესოა, ხეტების ჩრდილოეთითა და ჩრდილო-აღმოსავლეთით მცხოვრებ ქასქების ტომებთან. მთელი ზემოაღნიშნული უზარმაზარი ტერიტორიის მოსახლეობა ეთნიკურად სულ სხვადასხვა წარმოშობისა იყო. არცავას (ლუვიას), ისევე, როგორც ანატოლიის სამხრეთსა და სამხრეთ-აღმოსავლეთში მდებარე

ქვეყნები დასახლებული იყო ხეთების მონათესავე ინდოევროპელებით (ლუვიელებით). ამდენად, მათთან დადებული ხელშეკრულებების გაფორმება ხეთურ ენაზე არავითარ ენობრივ ბარიერს არ ქმნიდა. მაგრამ გაურკვეველია, თუ როგორ ხდებოდა ენობრივი ბარიერის დაძლევა ისეთ შემთხვევაში, როდესაც ხეთურ ენაზე იდებოდა ხელშეკრულებები ხეთებსა და ისეთ პოლიტიკურ გაერთიანებებს შორის, რომელთა მოსახლეობა, სავარაუდოა, არ უნდა ყოფილიყო ინდოევროპული წარმოშობისა (ქასქების ტომები, ისმერიქა, ფახუვა და სხვ.), მით უმეტეს, რომ ერთ-ერთ ნახელშეკრულებო კარტინორს არ გააჩნდა სახელმწიფოებრიობა (მაგალითად, ქასქებს). ჩანს, ხეთური ენა ოფიციალურ ურთიერთობათა ენად ითვლებოდა ანატოლიაში.

ქასქების (ქამქების) ტომები ხეთების მეზობლები იყვნენ ჩრდილოეთიდან და, როგორც ვვარაუდობთ, ჩრდილო-აღმოსავლეთიდანაც. საბლობდნენ ტერიტორიაზე, რომელიც მოგვიანო ხანებში „პონტოს“ სახელწოდებით იყო ცნობილი. ჩრდილოეთიდან ქასქების ტერიტორიას შავი ზღვა ეკვროდა. დასავლეთ მიმართულებით ქასქებს უნდა მიეღწიათ თანამედროვე მდ. ყიზილ-ირმაკის (ხეთ. მარასანთას, კლას. ხანის ჰალისის) ქვემო დინებამდე⁵, სადაც ხეთურ ხანაში მდებარეობდა ცალფას ქვეყანა (აქედან წარმოდგება „ცალფის ზღვა“- შავი ზღვა). აღმოსავლეთისაკენ მათი ტერიტორია აღწევდა ხეთური წყაროების „ზემო ქვეყანამდე“, რომელსაც ემეზობლებოდა აგრეთვე აცი-ხაიასას ქვეყანა. პონტოს სწორედ ამ რეგიონს აღმოსავლეთიდან ესაზღვრებოდა ტერიტორია, რომელიც მოგვიანებით დასავლურ-ქართველური წარმოშობის ტომებით (ტიბარელებით, მოსინიკებით, შაკრონებით, ხალიბებით, სანებით, სასპერეებით) უნდა ყოფილიყო დასახლებული.

ხეთური წყაროების „ქასქა“ („ქამქა“) არ იყო ერთი რომელიმე ქალაქის ან ქვეყნის აღმნიშვნელი სახელწოდება. იგი კრებითი სახელი იყო საერთოდ პონტოს ტერიტორიაზე მოსახლე ტომებისა, ე. ი. „ქასქა“ ეთნიკური შინაარსის ტერმინად უნდა ჩავთვალოთ. წარ არის გამორიცხული ვივარაუდოთ, რომ ქასქური წარმოშობის ტომებს გარდა, ხეთები ამ ტერმინით აღნიშნავდნენ პონტოში ან მის მეზობლად

მცხოვრებ არაქასქურ, სავარაუდოა, დასავლურ-ქართველური წარმოშობის ტომებსაც. ქასქები, ხეთებთან შედარებით, საზოგადოებრივი განვითარების უფრო დაბალ საფეხურზე იმყოფებოდნენ. მათთვის ჩვეულებრივი ყოფილა „ქასქური მმართველობა“ და არა „ერთის ბატონობა“, ე. ი. მეფობა, თუმცა მოგვიანებით ერთ-ერთ მათ ბელადს დაუნყია „მეფურად მართვაც“! ქასქურ ტომობრივ გაერთიანებებს მართავდნენ „ქასქას კაცები“ და როგორც ჩანს, „უხუცესები“ ნყაროების თანახმად, მათ ჰყოლიათ „მონები“ (არათავისუფლები) და „ბატონები“, ისევე როგორც ცალკეული მოხელენი. ისინი დასაქმებული ყოფილან მეაქონლეობითა და მინათმოქმედებით. ყოველივე ამის გამო, უმართებულ უნდა იყოს ზოგიერთი მკვლევარის მოსაზრება, რომლის თანახმადაც ქასქები ნომადები და ბარბაროსები ყოფილან.¹¹

ქასქები სისტემატურად არბევდნენ მათ სამხრეთით მდებარე ხეთების ტერიტორიებს და მდიდარი ნადავლით ბრუნდებოდნენ უკან. ქასქების მიერ ხეთების მოსაზღვრე რაიონების დარბევის ზოგადი სურათი ასახულია ერთ ხეთურ ლოცვაში⁷, რომელსაც ხეთების მეფე არნუვანდა და დედოფალი ასმუნიქალი (ძვ. წ. XV ს.) წარმოთქვამენ ქასქების ძალადობასთან დაკავშირებით. ტექსტის თანახმად, ქასქები ანგრევდნენ და ძარცვავდნენ ხეთურ ტაძრებს იმ დასახლებებში, რომლებიც, როგორც ჩანს, მდებარეობდნენ სასაზღვრო ზონაში: ნერიქს, ხურსამას, ქასთამას, სერიას, ხიმუვას, თაგასთას, ქამამას, ცალფუვას, ქაფირუხას, ხურნას, დანქუსნას, თაფასავას, თარუქას, ილალუბას, ციხანას, სიფიდუვას, ვასხაიასა და ფათალიას⁸; მიჰქონდათ და იყოფდნენ დიდ სიმდიდრეს: ოქროს, ვერცხლსა და მათგან დამზადებულ ნივთებს სპილენძისა და ბრინჯაოს ჭურჭლებს, ქაოვილებს და ა. შ. (იქვე, სტრ. 1-3); იმონებდნენ და იყოფდნენ ტაძრების მომსახურე პერსონალს (იქვე, სტრ. 4-7); იტაცებდნენ და მიერეკებოდნენ მსხვილფეხა და ნვრილფეხა საქონელს; ეპატრონებდნენ (როგორც ჩანს, საძოვარ) მინდვრებს, იღებდნენ მოსავალს და ა. შ. (იქვე, სტრ. 20-25; გვ. 158-159, სტრ. 8-11 და სხვ.); ტაძრების დაცარიელების გამო აღარავის შეჰქონდა ყოველდღიური,

ყოველთვიური და ყოველწლიური შესანიძირი (იქვე, გვ. 158-159, სტრ. 12 და შმდ.). იყო შემთხვევები, როცა ქასქები იპყრობდნენ ხეთების რელიგიურ ცენტრს - ქ. ნერიქს (იქვე, გვ. 160-161, სტრ. 6 და შმდ.), რის გამოც ხეთები იძულებული ხდებოდნენ ქ. ნერიქის ტაროსის ღვთაების შესანიძირი გაეგზავნათ ქ. ხაქმისაში (იქვე, სტრ. 5-10). ზოგჯერ ქასქების შემოსევები ხეთების დედაქალაქამდეც აღწევდა (იქვე, სტრ. 1). ყოველივე ამის გამო, ხეთები იძულებული ხდებოდნენ ქასქებისათვის საჩუქრები ეძლიათ ისე, რომ მათ ფიცს ადებინებდნენ, ხეთების ტერიტორია აღარ დაერბიათ. მაგრამ ამაოდ. საჩუქრების მიღების შემდეგ ისინი ფიცს ტყულობდნენ და ხეთებს კვლავ უტყუებდნენ (იქვე, გვ. 160-161, სტრ. 15 და შმდ.).

სწორედ ასეთი ვითარება აიძულებდა ხეთებს, ქასქებთან საერთო ენა გამოენახათ, რათა შეეჩერებინათ მათი ყაჩაღური თავდასხმები. ხშირად ლაშქრობდნენ რა ქასქების წინააღმდეგ, ხეთები ცდილობდნენ იასინი ვასალებად ექციათ და მათთან ურთიერთობა ხელშეკრულებებით განემტკიცებინათ, რასაც ზოგჯერ აღწევდნენ კიდევ. მაგრამ ხელშეკრულება იღებოდა არა ქასქების ყველა „ქვეყანასთან“, არამედ ზოგიერთთან, როგორც ჩანს, უშუალოდ მოსაზღვრე ქასქებთან, ისიც დროებით. ქასქების სხვა „ქვეყნები“ მაინც მტრულად რჩებოდნენ განწყობილი ხეთების მიმართ და ამას გამოხატავდნენ კიდევ თავისი მოქმედებით.

ბოლახოის არქივში შემონახულია ხეთებსა და ქასქებს შორის დადებული რამდენიმე ხელშეკრულების ტექსტი, რომლებიც ძირითადად ფრაგმენტული ხასიათისაა⁹, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ისინი საყურადღებო ცნობებს შეიცავენ ქასქების პოლიტიკური ორგანიზაციის, სოციალური სტრუქტურის, რელიგიისა და სხვათა შესახებ. ქვემოთ განვიხილავთ ზოგიერთ მათგანს.

ხელშეკრულებებიდან გამომდინარე, იმ ქასქებს, რომლებთანაც იღებოდა ხელშეკრულება, ხეთები უწოდებდნენ „მოკავშირე“ (დამეგობრებულ) ქასქებს¹⁰, ხოლო დანარჩენებს „მტრულ ქასქებს“¹¹. ჩვენამდე მოღწეული ტექსტების მიხედვით, რომლებიც ძირითადად ფრაგმენტულია, უცნობია, სახელდობრ, რომელი

დასახელების ქასქები განიხილებოდნენ „მოკავშირეებად“ როგორც ჩანს, ქასქები, რომლებთანაც არ იდებოდა ხელშეკრულება, განიხილებოდნენ „მტრებად“ სწორედ ასეთებს უნდა ეძარცვათ ხეთების მეზობელი დასახელებანი. „მოკავშირე“ ქასქების ერთ-ერთი მოვალეობა იყო (სხვათა შესახებ - ქვემოთ) „მტრულ ქასქებთან“ ურთიერთობის დამყარება იმ შემთხვევაში, როცა საქმე ხეთებს ებებოდა, ერთ-ერთ ხელშეკრულებაში შემოინახა ადგილი, რომლიც მიხედვით მეფე თავის მოკავშირე ქასქებს ეუბნება: „...ნადით და მტრულად (განწყობილ) ქასქებს უთხარით...“ (საუბარია საძოვრებზე მსხვილფეხა და ნვრილფეხა საქონლის მწყემსობასთან დაკავშირებით)¹². სავარაუდოა, რომ მტერი ქასქები უფრო მეტად ჰყავდათ ხეთებს, ვიდრე მოკავშირე ქასქები.

ხელშეკრულებას ხეთები დებდნენ ძირითადად ქასქების იმ „ქვეყნებთან“, რომელთაც ლაშქრობის შემდეგ იმორჩილებდნენ. ასეთი „ქასქა-ქვეყანა“ ხეთების მოკავშირე უნდა გამხდარიყო და ხათისაგან აღარ უნდა გამდგარიყო. ხელშეკრულება ემყარებოდა პრინციპს: „ვინც „მზის“ (ე. ი. ხეთების მეფის) მტერია - იგი თქვენი (ე. ი. მოკავშირე ქასქების) მტერია, ხოლო ვინც „მზის“ მეგობარია, ის თქვენი მეგობარია¹³. მიუხედავად ამისა, ხელშეკრულებაში წარმოდგენილი იყო ხეთებთან დამოკიდებულების მთელი სისტემა, რომელსაც შეიძლება ვასაღური ვუნოდოთ. მასში საუბარი იყო როგორც ცალმხრივ ვალდებულებებზე, განსაკუთრებით, ქასქების მხრივ, ასევე, ორმხრივ ვალდებულებებზე, რომელთაგან გამოვყოფდი შემდეგს.

ხელშეკრულება ქასქებს ავალდებულებდა შემდეგი პირობები შეეკრულებინათ: თუკი რომელიმე „მტერი“ (იგულისხმებოდნენ ხეთებისადმი მტრულად განწყობილი ქასქები) მიუახლოვდებოდნენ ხეთების ტერიტორიას, ქასქებს მათთვის წინააღმდეგობა უნდა გაენიათ და, ამავე დროს, ყოველივე „მზისთვის“ შეეცხოვებინათ¹⁴; მოკავშირე ქასქას ტერიტორიაზე ხეთების ლაშქრის გავლისას ქასქებს მისთვის წინააღმდეგობა არ უნდა გაენიათ¹⁵, თუკი „მტერი“ ხათის ტერიტორიაზე შემოსევას აპირებდა, ქასქებს ეს „ოლქის

მმართველისათვის" უნდა ეცნობებინათ (იქვე, გვ. 119, §16); მოკავშირე ქასქას ხათის რომელიმე დასახლება თვითნებურად არ უნდა დაეკავებინა, ვინც ამას გააკეთებდა, იგი „მზის“ მტერი იქნებოდა (გვ. 122, §31, გვ. 131, §5); მას ხეთების მტრისათვის ნება არ უნდა დაერთო ქასქების დასახლებაში შემოსულიყო და მისთვის პური და წყალი მიენოდებინათ (იქვე, §32); მოკავშირე ხათის ქვეყანაში თვითნებურად არ უნდა შემოსულიყო, ამისათვის მას „ოლქის მმართველისათვის“ უნდა მიემართა (იქვე, §33). თუკი მოკავშირე ქასქელი ხათის ტერიტორიაზე შემოვიდოდა, მას უნდა ევაჭრა მხოლოდ იმ დასახლებაში, რომელსაც „ოლქის მმართველი“ მიუთითებდა, სხვა დასახლებაში მას ვაჭრობა ეკრძალებოდა (იქვე, §35; იხ. აგრეთვე გვ. 131, §4); როდესაც მტერი თავისი ძალებით ხათუსას მიუახლოვდებოდა მოკავშირის ტერიტორიის გამოვლით, მოკავშირეს მისთვის დარტყმა უნდა მიეყენებინა და ხათისათვის უნდა ეცნობებინა (გვ. 123, §37); თუკი ქასქას ქვეყნიდან რომელიმე მტერი ხათუსასაკენ გაემართებოდა, ამ მტრის მოკავშირედ არავინ არ უნდა გამბდარიყო, იგი ქასქას ქვეყანაშიც არ უნდა შეეშვათ და მისთვის საკვები არ უნდა მიეცათ (იქვე, §38); ხეთების რომელიმე დასახლების წინააღმდეგ წამოსული მტრისთვის ქასქებს ბრძოლა უნდა გაემართათ. თუ ისინი მტერს ვერ მოერეოდნენ, ხეთებისთვის მაცნე უნდა გაეგზავნათ და ხეთებისა და ქასქების გაერთიანებულ ლაშქარს ქასქების ტერიტორიაზე მტერი გაენადგურებინა (გვ. 118, §12) და ა. შ. მსგავსი მაგალითები ხელშეკრულებებში მრავლადაა მოცემული.

მოკავშირე ქასქებთან დადებულ ზოგიერთ ხელშეკრულებაში გარკვეული ადგილი ეკავა საკითხს ლტოლვილთა (გაქცეულთა) შესახებ (სხვადასხვა კატეგორიის ადამიანთა გაქცევა ერთი ქვეყნიდან მეორეში ფართოდ იყო გავრცელებული მთელს ახლო აღმოსავლეთში. მკვლევართა მიერ იგი სოციალურ მოვლენად განიხილება). რიგ შემთხვევაში ხელშეკრულებებში საუბარია ორმხრივ ვალდებულებებზე.

თუკი ვინმე ხეთების მეფეს შეურაცხყოფდა, ხოლო შემდეგ მოკავშირე ქასქას ქვეყანაში, როგორც ლტოლვილი, გაიქცეოდა,

ქაქეზა იგი უნდა შეეპყროთ და უკან დაებრუნებიანთ¹⁶. ერთ-ერთ ხელშეკრულებაში ლტოლვილთან დაკავშირებით ორმხრივი ვალდებულებებია აღნიშნული: „[თუკი ხათის ქვეყნიდან] ლტოლვილი ქაქეზის ქვეყანაში, დამეგობრებულ დასახლებაში მოვა, [თუ იგი მონაა და] თავისი ბატონის ქონება გაიტაცა, ანდა თუ იგი (სასახლის)| მოხელეა¹⁷ და თავისი ამხანაგის ქონება გაიტაცა, [მაშინ] ქონება უკან დააბრუნეთ, ლტოლვილი კი თქვენი იყოს¹⁸. ხოლო თუკი იქიდან (ე. ი. ეასქა-ქვეყნიდან) რომელიმე მოკავშირე [ხათის ქვეყანაში მოვა], თუ იგი მონაა და თავისი ბატონის ქონება გაიტაცა, ანდა თუ იგი თავისუფალი კაცია და თავისი ამხანაგის [ქონება გაიტაცა, მაშინ ჩვენ¹⁹ თქვენს] ქონებას უკან დაგიბრუნებთ, ლტოლვილს კი უკან ვერ დაგიბრუნებთ“ (იქვე, გვ. 120, §24)²⁰. იმავე ხელშეკრულებაში აღნიშნულია, რომ თუ ლტოლვილი (მტრის ქვეყნისა) ქ. ხათუსადან გარბის და მოკავშირე ქაქეზის რომელიმე დასახლებას მიაღწევს, თუკი ამ დასახლების მცხოვრები მას იპოვის და შეიპყრობს, მოკავშირემ იგი ხათუსას კი არ უნდა დაუბრუნოს, არამედ იგი იმავე მტრის ქვეყანაში უნდა გაგზავნოს²¹. მაგრამ თუკი ქაქეზის ქვეყნიდან რომელიმე ხეთი ლტოლვილი მოკავშირე ქაქეზისთან მივა, მოკავშირემ იგი ხათუსას უნდა გაგზავნოს, იგი არ უნდა შეიპყრონ და კვლავ ქაქეზის ქვეყანაში გაგზავნონ, ანდა იგი ხათის ქვეყანაში გაყიდონ (იქვე, §27). ხელშეკრულებაში გათვალისწინებულია ასეთი შემთხვევაც: ქაქეზი, რომლებიც ხათის ქვეყანაში ლტოლვილად მოვლენ და ხათუსადან ქაქეზის ქვეყანაში ასევე ლტოლვილად წასვლას დააპირებენ, მოკავშირემ იგი ხათუსადან თავის ქვეყანაში არ უნდა წაიყვანოს. ქაქეზი, რომლებიც ხათუსაში მოვლენ ლტოლვილებად, უკან, ქაქეზის ქვეყანაში, არ უნდა დაბრუნდნენ (იქვე, §30) და ა. შ.

ხელშეკრულების დადებისას განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა იმ ურთიერთმოვალეობათა დადგენას, რომლებიც მსხვილფეხა და წვრილფეხა საქონელს ეხებოდა. მტრის საქონელი მოკავშირე ქაქეზს არ უნდა შეეშვა თავის ტერიტორიაზე. წინააღმდეგ შემთხვევაში ხათის რაზმები როგორც მტრის, ასევე მოკავშირის საქონელს გარეკავდნენ, ალბათ, ხათის ქვეყანაში²². მოკავშირის

საქონელი შეიძლება შეერიათ ხეთების საქონელთან (როგორც ჩანს, საძოვარზე), მტრის საქონელი მოკავშირეს არ შეეძლო თავისთვის გაერევა. თუკი გარეკავდა, შემდგომ კი ეს გაირკვეოდა, მას ჩამოართმევდნენ საქონელს (იქვე, §40). როდესაც ხათისა და ქასქას საქონელი ერთად ძოვდა, ამ დროს კი მტერი მოვიდოდა და საქონელს გარეკავდა, ანდა ვინმეს (ალბათ, მწყემსს) მოკლავდა, „მზე“ მოითხოვდა, რომ ხათის საქონელი ან ადამიანი (მწყემსი) მოკავშირეს აენახლაურებინა (იქვე, §41). მტრის საქონელი მას თავის ტერიტორიაზე არ უნდა შეეშვა. თუკი ქასქების (მტრის, ასევე მოკავშირის) მწყემსები ერთად აძოვებდნენ, ხათის რაზმები კი მათ ბელთ იგდებდნენ, ხეთები ნაიყვანდნენ როგორც ქასქა-მტრის, ასევე მოკავშირე ქასქების საქონელს (იქვე, გვ. 131, §6). იმ შემთხვევაში, როცა მოკავშირე ქასქებისა და ხეთების საქონელი შერეული იყო, მაშინ ორივე მხარის მწყემსები მათ ერთად მოაძოვებდნენ. თუ ქასქა-მტერი შემოიჭრებოდა, ხეთები მაშინვე მოკავშირე ქასქებს მიმართავდნენ. თუკი მტერი მოკლავდა მწყემსს (ტექსტში „კაცს“) ან საქონელს, ასეთ შემთხვევაში მოკავშირე ქასქები აანახლაურებდნენ ყველაფერს შემდეგი პირობით: ერთი „კაცის“ სანაცვლოდ 3 „კაცს“, გადაიხდიდნენ, ყოველ ხარში – 3 ხარს, ხოლო ცხვარში – 3 ცხვარს. სასტიკად ისჯებოდნენ მოკავშირენი, რომლებიც ხეთების საქონელს ერთმანეთში გაიყოფდნენ – ეს ხელშეკრულებით გათვალისწინებული ფიცის გატეხას ნიშნავდა, დამნაშავენი განადგურდებოდნენ „ათასღ ღვთაების“ ძალით (იქვე, 132, §9). ხელშეკრულებათა დაზიანებული ადგილებიდან ჩანს, რომ ხეთები საქონელთან დაკავშირებით სხვა ვალდებულებებსაც უყენებდნენ მოკავშირე ქასქებს²³.

ხელშეკრულებათა არაერთი მუხლი ეძღვნება მტრის უეცარი გამოჩენისაა ურთიერთდახმარების აღმოჩენას, თუმცა ეს დახმარება ძირითადად ქასქებს ევალდებოდათ. ამასთან დაკავშირებით მაგალითები ზემოთაც იყო მოტანილი. ყურადღებას იქცევს საკითხი ხეთების ლაშქრის შემადგენლობაში ქასქების დამხმარე რაზმების გაგზავნისა და ომში მონაწილეობის შესახებ, რაც სამოკავშირეო ვალდებულებებით განისაზღვრებოდა.

მოკავშირე ქასქებს დამხმარე რაზმები „მზის“ გამოძახებისთანავე უნდა მიენოდებინათ იმ რაოდენობით, რაც ხელშეკრულებით იყო განსაზღვრული (იხ. ქვემოთ). თანაც დამხმარე რაზმები შედგენილი უნდა ყოფილიყო მხოლოდ თავისუფალი ნარმოშობის მებრძოლებისაგან²⁴. არ დაიშვებოდა ხეთების მეფისთვის მონის გაგზავნა. ქასქები შინ დაბრუნდებოდნენ მხოლოდ მას შემდეგ, რაც „მზე“ ლაშქრობიდან შინისაკენ გამოემართებოდა²⁵. ერთ-ერთი ხელშეკრულების მიხედვით, ქასქების დამხმარე რაზმებს ხეთები იუცნებდნენ ორი ან სამი თვის განმავლობაში, რის შემდეგაც მათ შინ უშვებდნენ (იქვე, გვ. 109, §2). ეს ხდებოდა მხოლოდ იმ პერიოდში, როდესაც ომს ანარმოებდნენ, ე. ი. ადრე გაზაფხულიდან გვიან შემოდგომამდე.

ხელშეკრულებაში გათვალისწინებული იყო მოკავშირე ქასქას მიერ გასაგზავნ დახმარე რაზმებში მეომართა რაოდენობა. მათი რიცხვი სხვადასხვა იყო, რაც გასაგებია: მეომართა რაოდენობის განსაზღვრა დამოკიდებული იყო დასახლებაში მცხოვრებ ადამიანთა რიცხვზე. ერთ-ერთ ხელშეკრულებაში, რომელიც ხეთების მეფესა და ქასქებს შორის იყო დადებული (იქვე, გვ. 109), შემდეგი სურათია ასახული: რომელიღაც 4 დასახლებიდან საჭიროების შემთხვევაში ხეთებისათვის უნდა გაეგზავნათ 40 მეომარი (იქვე, §6), თექვსმეტს დასახლებიდან – 20 კაცი (აქედან 11 მეომარი სახელებითაა მოხსენიებული, იქვე, §11), თალმალისაგან – 7 მებრძოლი (ორი მათგანის სახელი შემორჩენილია), იოლო იახრესაგან – 4 (იქვე, §12 და §13). იმავე ტექსტის სხვა ადგილას საუბარია 20 მებრძოლზე (იქვე, §14), ხოლო შემდეგ სახელებით და ზოგიერთი მამის სახელით მოხსენიებულია 9 კაცი სადღუფას დასახლებიდან (იქვე, გვ. 112, §15). ტექსტში საუბარი უნდა ყოფილიყო სხვა დასახლებებსა და მათ მეომრებზე, მაგრამ ტექსტი დაზიანებულია (ვალდებულება გასაგზავნ მეომართა რაოდენობის შესახებ ფიცით მტკიცდებოდა).

საინტერესო ცნობებს შეიცავს ხეთების მეფე არნუევანდას (III-ის) მიერ ქასქებთან დადებული ხელშეკრულება²⁶. ტექსტი საკმაოდ დაზიანებულია, თუმცა აქა-იქ შემორჩენილი სტრიქონების მიხედვით,

მასში რამდენიმე ადგილას უნდა ყოფილიყო საუბარი ქასქების დამხმარე რაზმების რაოდენობის შესახებ. მაგალითად, შემორჩა ასეთი ადგილი: „ქანუ-[...] და მასთან ერთად 190 მეომარი, კაცები [რომელიც დასახლებისა] საუსქა [...] და მასთან ერთად 216 მეომარი, კაცები [ამა და ამ დასახლებისა]“; „ნანაცითი, (რომელიც არის) ფიქურიალი (?), კაცი იხუფითადან და მასთან ერთად 5 კაცი“ (რომელიც დასახლებიდან)²⁷ როგორც ჩანს, სახელობით მოხსენიებული პიროვნებები რაზმების მეთაურები უნდა ყოფილიყვნენ²⁸.

მსგავსი ადგილები შემორჩენილია აგრეთვე ქასქებთან დადებული დასახლებიდან 21 მეომრის („კაცის“) გამოყვანის შესახებ (იქვე, გვ. 140, წგ 1-4). ანალოგიური მაგალითებია მოყვანილი სხვა ტექსტების ფრაგმენტებშიც, რომლებიც ასევე ხეთებსა და ქასქებს შორის დადებულ ხელშეკრულებათა ცალკეულ ადგილებს უნდა წარმოადგენდეს²⁹. ისინი შედგენილია ტრაფარეტული ფორმით: რაზმის მეთაურის სახელი, მისი წარმოშობის ადგილი, („მასთან ერთად“) მეომართა რაოდენობა. ერთ-ერთ ფრაგმენტში შემორჩენილია „111 კაცი“, შემდეგ კი - „19 კაცი“³⁰. იმავე ტექსტის სხვა ადგილას დასახლებულ 6 რაზმის მეთაურთაგან ოთხს ერთნაირი სახელი ჰქვია: „სუნაილი“, რომლებიც სხვადასხვა დასახლებებში ცხოვრობდნენ. 6 დასახლებიდან უნდა გამოეყვანათ „59 (?) კაცი“ - მეომარი (იქვე, გვ. 141-142, სტრ. 1-18). ერთ პატარა ფრაგმენტში 16 ასეთი „კაცია“ დასახლებული (იქვე, გვ. 142, ფრაგმენტი ხ, სტრ. 4,8).

იმავე ტიპის წარწერებს განეკუთვნება კიდევ ერთი ტექსტი (იქვე, გვ. 142 და შმდ.), რომლის მარჯვენა მხარე, სადაც დასახლებებია ჩამოთვლილი, არ შემოინახა, თუმცა მისი მარცხენა მხარე სწორედ ჩვენთვის საინტერესო მაგალითებითაა სავსე (უმეტეს დასახლებათა სახელების მხოლოდ დასაწყისი ნაწილებია შემორჩენილი). სავარაუდოა, რომ ამ დასახლებათა ნაწილი მაინც ქასქურია, მით უმეტეს, რომ ხელშეკრულების ერთ-ერთ ფრაგმენტში ნამდვილად ქასქებზეა საუბარი. ვინმე თუთუ მოხსენიებულია აშკარად ქასქური ტერმინით, რომელიც ამ პიროვნების სპეციალობის ან თანამდებობის

აღნიშნული უნდა იყოს: „თუთუ“, (რომელიც არის) ფიფალა³¹. გარდა ამისა, ზოგიერთი ტომონიმიც ქასქურია (ხაისებლა, ქამამა - იქვე, გვ. 142-145).

აღნიშნული ტექსტის მიხედვით, დასახლებებს განსაზღვრული ჰქონდათ გასაგზავნ მემართა რაოდენობა. ზოგიერთ მათგანს უნდა მიენოდებინათ ხეთებისათვის 5, 6, 8, 9 მებრძოლი, ხოლო ზოგიერთებს ათ-ათი, ან 20, 30, 50, 60, 100 და ა. შ. მემართი³², ტექსტის ერთ-ერთ ადგილას, შემაჯამებელ ნაწილში აღნიშნულია: „სულ 6035 მემართი... ევეყნია“ სამნუხაროდ, ქვეყნის სახელი არ შემორჩა³³. არ არის გამორიცხული, რომ აქ „ქასქა“ ან ქასქების რომელიღაც დიდი ქვეყნის საბელია აღსადგენი. ყურადღებას იქცევს ტექსტში დასახლებული რაოდენობა მემორებისა - 6035, რომლებიც ერთი რომელიღაც ქვეყნიდან უნდა გამოეყვანათ. თუკი სხვა ვასალური ქვეყნებიდანაც ნეტნაკლებად ასეთსავე რაოდენობის მებრძოლებს ანვდიდნენ ხეთებს, მაშინ ხეთების ლაშქარს მემართა სიმცირე არ უნდა განეცადა, მით უმეტეს, რომ საკუთრივ ხეთური დასახლებებიდანაც მემართა დიდი კონტინგენტები იგზავნებოდა.

ქასქებთან დადებულ ხელშეკრულებათაგან თავისი ფორმითა და შინაარსით გამოირჩევა ხელშეკრულება, რომელიც ხათუსილი III-მ (ძვ. წ. XIII ს.) დადო ქ. თილიურასთან და მის ირგვლივ მდებარე დასახლებათა „კაცებთან“, „ხათის კაცებთან“ და „ქასქას კაცებთან“ ხელშეკრულება დადებულია სამ მხარეს შორის (თილიურა - ხათი - ქასქა), მაგრამ ტექსტში ძირითადად ქასქების მოვალეობაზეა საუბარი³⁴ ტექსტში არ არის მითითებული, სახელდობარ, რომელ ქასქებს ეხებოდა საქმე, იგულისხმება მხოლოდ, რომ ისინი ქ. თილიურას მეზობლები უნდა ყოფილიყვნენ³⁵.

ხელშეკრულებაში ქასქებისადმი შემდეგი პირობებია ნამოყენებული: შეიარაღებული ქვეითი ან ეტლოსანი ქასქელი ქალაქში (ე. ი. თილიურაში) არ უნდა შესულიყო. თუ ქასქელი ეტლოსანი „ქვეყნის ბატონს“ (იგულისხმება მაღალი რანგის ხეთი მოხელე) თან ახლდა, სანამ ქალაქის კარიბჭეს მიუახლოვდებოდნენ, იგი ეტლიდან

უნდა ჩამოსულიყო და უკან გაბრუნებულიყო, ქალაქში არ უნდა შესულიყო³⁶.

იმ შემთხვევაში, თუკი ქასქელი თილიურაში მცხოვრებ ქალს ითხოვდა, მათ ქალაქი უნდა დაეტოვებინათ. თუკი ამ ქალაქში რომელიმე ქასქელი ღამეს გაათევდა და ეს ცნობილი გახდებოდა, იგი დილეგში უნდა ჩაეგდოთ, შემდეგ კი დაეჯარიმებინათ (ხარებითა და ცხვრებით). თუ იგი რაიმე დანაშაულს ჩაიდენდა ან ბოროტ სიტყვას წარმოთქვამდა, ასეთი ქასქელი უნდა მოესპოთ. აკრძალული იყო ქასქელი მონა კაცისა და მონა ქალის გაყიდვა, მყიდველს მას ქალაქში არ შემოაყვანიებდნენ და ქალაქის გარეთ დატოვებდნენ. წინააღმდეგ შემთხვევაში ნაყიდი მონა საქონლის სადგომში უნდა მოეთავსებინათ. თუკი ვინმეს მონა კაცი ან მონა ქალი ქასქას ქვეყნიდან ქალაქის (- თილიურას) კარიბჭეს მაინც გადალაზავდა, მას შეიპყრობდნენ, როგორც დამნაშავეს³⁷.

ხარებისა და ცხვრების მწყემსებს, ასევე მინის დამმუშავებლებს, ქასქებისთვის არ უნდა მიემართათ, ვინც მიმართავდა, მას შეიპყრობდნენ, როგორც დამნაშავეს³⁸.

თუკი თილიურას რომელიმე მცხოვრები ქასქების მხარეს დაიჭერდა, მისი სახლი და მინა ცოლებიანად და ბავშვებიანად ქალაქის საკუთრება გახდებოდა³⁹.

როგორც ვხედავთ, ხელშეკრულებაში ნაგულისხმევ ქასქებს არ ეკისრებოდათ ის ვალდებულებანი, რომელთა შესახებ სხვა ხელშეკრულებაშია საუბარი. ტექსტში მხოლოდ ერთი მხარე ჩანს - ქასქები. ხეთები, უშუალოდ თილიურები, თითქმის არავითარ ვალდებულებას არ იღებდნენ. ხელშეკრულების მიხედვით, ეასქებისადმი განსაკუთრებული სიმკაცრეა გამოჩენილი, რაც ტექსტის მკაცრი ტონითაც იგრძნობა. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ხელშეკრულებაში იგულისხმებიან არა ქასქები საერთოდ, არამედ მხოლოდ ქ. თილიურას მეზობელი ქასქები, რომელთაც რაღაც მიზეზის გამო საკმაოდ მკაცრად ეპყრობოდნენ. არ არის გამორიცხული, როგორც ამას ადრეც ვარაუდობდნენ, რომ თილიურას მეზობელ ქასქებში ხათუსილის დროს გავრცელებული ყოფილიყო რაღაც

ავადმყოფობა⁴⁰, რისგანაც თავი უნდა დაეცვათ თილიურელებს. გასათვალისწინებელია შემდეგიც. ხელშეკრულების ერთ დაზიანებულ ადგილას საუბარია რაღაც „უნმინდურობაზე“. შესაძლოა, იგი ეხებოდა სწორედ ქასქებს, რომელთა მიმართაც იყენებდნენ გარკვეულ შეზღუდვებს⁴¹.

ხეთებსა და ქასქებს შორის დადებული ხელშეკრულებები შეიცავენ ონომასტიკურ, ტოპონიმიკურ და სხვა სახის მასალას, რომელიც ხეთური ტექსტების სხვა მონაცემებთან ერთად უნიკალური ნყარია ქასქების ლექსიკური ფონდის შესწავლისათვის. იგი შუქს ჰფენს ამ ტომთა ეთნიკური კუთვნილების საკითხსაც.

ხელშეკრულებაში დაცულ ქასქურ საკუთარ სახელთაგან აღსანიშნავია: ასხაფალა, დადა (თათა), თათილი, თიმითი, თითა, თუთუ, ითილი, იციცი, საუსილი, სიმეთილი, საფალი, სუნუჰასი, სუნაილი, ფალდუ, ფია, ფიგაფაცუი, ფიფელუ, ფიციცი, ფაათა (პაატა), ქასქაილი, ქანუ, ქასუ, ქაციფირი (კაციფირი), ფიფურუვა, ქურიალი, ქუნალი, ხათიფთა, ხაცინა, ციფილი და სხვ.⁴²

ასევე მრავლადაა ხელშეკრულებაში დადასტურებული ტოპონიმიკური სახელები:

ასდუხერა, ანქურუვა, ერხითა, თალმალია, თასთარისა, თაფალუფა, თაფაფახსუვა, თახანა, თახფასარა, თემია, თეფიხინა, თაფურანიფი, იახრესა, ისხუფითა, ისთუმისთა, ისქამახასა, ლითა, მუთხალი, მახაუსა, სადუფა, სალა, სუნუფასი, უფასითა, უნდა[...], ფითალახსი, ქამამა, (?), ქაქადუ[...], ხალმათი, ხაისეხლა, ცასფია და სხვა მრავალი⁴³.

ჩვენთვის საინტერესო ხელშეკრულებებში არაერთხელაა ნახმარი გამოთქმა „ქასქების ღვთაებები“. ერთ ადგილას კი შემონახული უნდა იყოს რამდენიმე სახელი ამ ღვთაებათაგან. ესენია: ტაროსის ღვთაება ხანუფთენი, ტაროსის ღვთაება ქუთუფურუცი და ასევე ტაროსის ღვთაება ფაციმ[...], თუკი ა. ფონ შულერის აღდგენა [„ქასქების ღვთაებები“] სწორია⁴⁴.

ხელშეკრულების ორ ადგილას შემონახულია, როგორც ვკარაუდობთ, რომელიღაც სპეციალობის თუ თანამდებობის

აღმნიშვნელი ტერმინები: ფიქურიალი (იხ. ზემოთ „ნანაცითი (რომელიც არის) ფიქურიალი“) და ფიფალა („თუთუ, (რომელიც არის) ფიფალა“). სხვა ხეთური ტექსტების თანახმად, ასეთივე ტერმინებად უნდა ჩავთვალოთ ფიგაფილუ, ფიქუდუსთენაბ, ფითაურია, ფითუნთუ, ხარაი⁴⁵. ეს სიტყვები ქასქური წარმოშობისა უნდა იყოს.

ამჯერად არ შევუდგებით ზემომოყვანილი მასალის ანალიზს, რადგან იგი განსახილველია, რასაკვირველია, ხეთური ლურსმული ტექსტების იმ სხვა მდიდარ მონაცემებთან კავშირში, რომლებიც ეხება ქასქების პრობლემას საერთოდ. მიუხედავად იმისა, რომ ამ პრობლემას მეცნიერები კარგა ხანია იკვლევენ, დღეისათვის არაერთი საკითხია გადაუჭრელი. ეს განსაკუთრებით ითქმის ქასქების ეთნიკური კუთვნილების თაობაზე, რომელიც, თავის მხრივ, დაკავშირებულია ქასქური ენის ბუნების გარკვევასთან.

ბუნებრივია ვივარაუდოთ, რომ ზემოაღნიშნული ქასქური ტოპონიმების თუ ონომასტიკონის სახელწოდებები, ისევე როგორც ცალკეული სიტყვები, ქასქური ლექსიკური ფონდიდანაა აღებული. მაგრამ, ცხადია, ეს არ არის საკმარისი იმისათვის, რომ განისაზღვროს ქასქური ენის ბუნება, რაც არ ხერხდება ქასქებთან დაკავშირებული მთელი მასალის ანალიზითაც. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული ერთ-ერთი ვარაუდის თანახმად, ქასქების ენა დასაკავშირებელია ხათურ (პროტოხეთურ) ენასთან, რომელმაც რამდენიმე საუკუნე იარსება მცირე აზიაში ძვ. წ. II ათასწლეულის ადრეულ ხანებამდე, და რომელსაც მკვლევრები ამსგავსებენ დასავლურ-კავკასიური წარმოშობის ენებს. მაგრამ მთელ ხეთურ, ლურსმულ არქივში არსად არის აღნიშნული, რომ ქასქები ლაპარაკობდნენ „ხათურად“ („ხათილი“), რაც უდავოდ მხედველობაშია მისაღები ქასქური ენის ბუნების გარკვევისას. ამ ენის შესახებ ხეთური ტექსტები საერთოდ დუმან, მაგრამ, ცხადია, ქასქების ენა არ უნდა ყოფილიყო ხეთური („ნასილი“), ხურიტული („ხურლილი“), ლუვიური („ლუილი“), ფალაური („ფალაუმნილი“) და ა. შ.

გამომდინარე, რომელიც ჩრდილო-დასავლურ კავკასიური) ენის მონათესავე. მაგრამ ამასთანავე სრულიადაც არ იქნება მოულოდნელი, თუ ქასქური ენა დასაკავშირებელი იქნება დასავლურ-ქართველურ ენებთან, რადგან, როგორც ზემოთ აღინიშნა, ამ უკანასკნელთა მატარებელი ეთნიკური ჯგუფები ბინადრობდნენ ტერიტორიაზე, რომელიც ადრეულ ხანებში ქასქებთან იყო დაკავშირებული (პონტოს აღმოსავლეთი მხარე). არ არის გამორიცხული, რომ დასავლურ-ქართველური ტომები ადრეულ ხანებში შედიოდნენ კიდევ ქასქების დიდ ტომობრივ გაერთიანებებში, რომელთა შესახებ ხეთურ ტექსტებში მდიდარი ცნობებია შემონახული⁶.

შენიშვნები:

1. ძველადმოსავლური ქვეყნების პოლიტიკური ხელშეკრულებებისა და მათ შორის ხეთების მიერ დადებულ ხელშეკრულებათა ზოგადი მიმოიხილვისათვის იხ. კრებული: "I trattati nel mondo antico. Forma. ideologia. funzione" Roma. 1990.
2. Weidner E. Politische Dokumente aus Kleinasien. Leipzig. 1923.
3. Friedrich J. Staatsverträge des Hatti-Reiches in hethitischer Sprache. Leipzig. I. T.-1926; 2. T.-1930.
4. იხ. ახლახან გამოქვეყნებული ნაშრომი Otten H. Die Bronzetafel aus Boğazköy. Ein Staatsvertrag Tuthalja IV. Wiesbaden, 1988.
5. ზოგიერთი მკვლევრის ვარაუდით, ქასქების საცხოვრისი გადაჭიმული უნდა ყოფილიყო სინოპსა და გირესუნსორის მდებარე ტერიტორიაზე. მაგრამ მდ. პალისის ქვემო დინების დასავლეთით ქასქების ტერიტორიის გავრცელება საეჭვო სხვადასხვა მოსაზრების გამო (ამის შესახებ დანვრილებით სხვა დროს გვექნება საუბარი). ქასქების ტერიტორია ხეთების ჩრდილო-აღმოსავლეთითაც ვრცელდებოდა.
6. Schuler von E. Die Kaskäer. Berlin. 1965. გვ. 19, 64, 66, 81, 82.
7. იქვე, გვ. 152 და შმდ.
8. იქვე, გვ. 156-157, სტრ. 20-27.

6. Schuler von E. Die Kaşkärer. Berlin. 1965. გვ. 19, 64, 66, 81, 82.
7. იქვე, გვ. 152 და შმდ.
8. იქვე, გვ. 156-157, სტრ. 20-27.
9. თითქმის ყველა მათგანი გამოქვეყნებულია ^f ფონ შულერის ზემოციტირებულ ნაშრომში.
10. ^{LU}MEŠ ^{URU}Kaška takšulaš.: Schuler. დასახ. ნაშრ., გვ. 120, სტრ. 24, 54-55; გვ. 121, სტრ. 59; გვ. 132, სტრ. 38 და სხვ.
11. ^{LU}MEŠ ^{URU}Kaška kurur: იქვე, გვ. 132, სტრ. 32; გვ. 135, სტრ. 24 და სხვ.
12. Schuler. დასახ. ნაშრ. გვ. 132, §8, სტრ. 32 და შმდ.
13. იქვე, გვ. 119, §17.
14. იქვე, გვ. 118, §12.
15. იქვე, გვ. 119, §15.
16. Schuler. დასახ. ნაშრ., გვ. 120, §23.
17. სიტყვა-სიტყვით: „იარალის კაცია“
18. ე. ი. ქასქების.
19. ე. ი. ხეთები.
20. დანვრილებით იხ. *გიორგაძე Г Вопросы общественного строя хеттов. Тбилиси, 1991, გვ. 80 და შმდ.*
21. Schuler. დასახ. ნაშრ., გვ. 12, §26
22. იქვე, გვ. 123, §39.
23. Schuler. დასახ. ნაშრ., გვ. 123, §42; გვ. 132, §8 და სხვ.
24. ასეთივე პირობას უყენებდნენ სხვა ენათმეცნიერებლებსაც. იხ. მაგალითად, Kempinski A., Košak S. Der Išmeriga-Vertrag. "Die Welt des Orients". V. 1970. N2, გვ. 196.
25. Schuler. დასახ. ნაშრ., გვ. 122, §36. შმდ. აგრეთვე გვ. 118, §10.
26. იქვე, გვ. 134 და შმდ.
27. Schuler. დასახ. ნაშრ., გვ. 137, §17, §21.
28. იხ. აგრეთვე გვ. 136, §14, სადაც რომელიღაც დასახლებათა მებრძოლებზეა საუბარი, და გვ. 140, §4.
29. ა. ფონ შულერის მიხედვით, „სახელთა სიები და მებრძოლთა ფიცი“.
30. Schuler. დასახ. ნაშრ., გვ. 141 წინა მხარე, სტრ. 4, 12.
31. Schuler. დასახ. ნაშრ., გვ. 145, ფრაგმენტი d 457/e, სტრ. 10.

32. ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ ასეთ შემთხვევებში გამოყენებულია ოვლის ათობითი სისტემა, რაც შეინიშნება იმ „სახელების“ (მეურნეობების) მიმართაც, რომლებსაც აკომპლექტებდნენ დეპორტირებულებით.
33. Schuler. დასახ. ნაშრ., გვ. 145, სტრ. 31.
34. იქვე, გვ. 145 და შმდ. ლიტერატურითა და კომენტარებითურთ.
35. ქ. თილიურას ადგილმდებარეობა დადგენილი არ არის, თუმცა ცნობილია, რომ იგი ქასქების სასაზღვრო ზონაში იყო, ქ. ნერიქთან ახლოს.
36. Schuler. დასახ. ნაშრ., გვ. 146, §6.
37. იქვე, გვ. 147, §17.
38. იქვე, §18.
39. იქვე, §19.
40. შესაძლოა, შავი ჭირი. იგი ეგვიპტესთან ომის შემდეგ სირიიდან უნდა შემოეტანათ ქასქებს, რომლებიც ხეთების ლაშქარში იყვნენ (მუვათალის დროს).
41. ქასქებთან დაკავშირებით ხელშეკრულებაში ასახული ვითარება შეიძლება აიხსნას იმითაც, რომ სხვა ქასქებისაგან განსხვავებით, განვითარების უფრო დაბალ საფეხურზე უნდა ყოფილიყვნენ ქასქები, რომლებიც თილიურას მეზობლად ცხოვრობდნენ.
42. Schuler. დასახ. ნაშრ., გვ. 91 და შმდ.
43. იქვე, გვ. 94 და შმდ.
44. Schuler. დასახ. ნაშრ., გვ. 117, §4 b.
45. იქვე, გვ. 94.
46. ქასქებთან დადებული ხელშეკრულებების შესახებ ახლა იხ. Neu E. Überlieferung und Datierung der Kaškaer-Verträge. "Festschrift für K. Bittel" Mainz am Rhein. 1983გვ. 391-400.

ეგვიპტელებისა და ხეთების პოლიტიკურ ურთიერთობათა ისტორიიდან (კადეშის ბრძოლა)

ეგვიპტელებსა და ხეთებს შორის პოლიტიკურ ურთიერთობათა დასაბუთება იწყება მას შემდეგ, რაც ხეთების "ახალი სამეფოს" დამაარსებელმა სუფილულუმა I-მა (დაახლ. ძვ. წ. 1380-1346 წწ.) თავისი საგარეო პოლიტიკა მიმართა ჩრდილოეთ სირიის დაპყრობისაკენ. სწორედ ამ დროისათვის სირია იმყოფებოდა ეგვიპტის გავლენის სფეროში და, ცხადია, ეგვიპტე არ შეუერთდებოდა ხეთების გამორჩენას ამ ქვეყანაში.

შექმნილი პოლიტიკური ვითარება კიდევ უფრო გაართულა იმხანა, რომ ეგვიპტის მოკავშირე მითანი (ჩრდილოეთ მესოპოტამიაში) ხეთების წინააღმდეგ ბრძოლაში სასტიკად დამარცხდა. სუფილულუმა I-მა ეფფრატი გადალახა და შეიჭრა სურეტების ერთ-ერთი გაერთიანების - ისუვას ტერიტორიაზე, რომელსაც სამხრეთიდან სწორედ მითანი ესაზღვრებოდა. დაამარცხა რა ისუვას ლაშქარი, სუფილულუმა მოულოდნელად დაეშვა სამხრეთით, ჩრდილოეთ შუამდინარეთში, და მიადგა მითანის დედაქალაქს - ვაშუქანის (აღკლმდებარეობა უცნობია). ხეთების ლაშქარმა გაძარცვა და დაანგრია ვაშუქანი. სუფილულუმამ მითანის სამეფო ტახტზე ასაყვანად მოაშადა თავისი ვასალი, მითასელი შატივაზა, რომელსაც თავისი ქალიშვილი მიათხოვა. სწორედ ამ ხანებში მითანის სამეფოს დიპლომატიური ურთიერთობა აქონდა ეგვიპტესთან, იგი ეგვიპტის გავლენის სფეროში შედიოდა.

მითანის დამარცხებამ სუფილულუმას ხელ-ფეხი გაუხსნა ჩრდილოეთ სირიაში სამოქმედოდ. ვაშუქანიდან იგი დაიძრა ჩრდილოეთ სირიისაკენ. გადმოლახა რა ეფფრატი, ხეთების

ლაშქარმა ბრძოლა გაუმართა ამ მხარის ერთ-ერთი წვრილი საშთავროს - ქინცას (იმავე კადემის) მეფეს. მისი დამარცხების შემდეგ ხეთების ლაშქარი უფრო სამხრეთითაც გაიჭრა. ხეთების მხარეზე გადავიდნენ ისეთი ცნობილი ქალაქ-სახელმწიფოებიც როგორც იყვენს ხალაფი (იგივე ხალფა, თანამ. ალექსი) და ალაღახი. წვრილი საშთავროებმა სუხაშე, აშურუ და სხვანი, რომლებთანაც ხეთებმა სამშვიდობო ხელშეკრულებანიც დადეს. ამ შედეგთანმა ლაშქრობამ კვლავ აღადგინა ხეთების ბატონობა ჩრდილოეთ სირიაში, რომელსაც ადგილი ქონდა ხეთების "ძველი სამეფოს" ხანაში (დაახლ. ძვ. წ. XVI საუკუნიდან), თუმცა ისეთი ძლიერი ქალაქ-სახელმწიფო, როგორც იყო ქარგამიში (ქარხეშიში) ევურატის შუა წელზე, კვლავ დამოუკიდებელი რჩებოდა. მოგვიანებით სუფილულიუმმა კვლავ გამოიწვია ჩრდილოეთ სირიაში და რვადღიანი ალყის შემდეგ ქარგამიშიც ხეთების პოლიტიკურ სფეროში მოექცა. სუფილულიუმამ ერთ-ერთი თავისი უფლისწული - თელიფსუ ხალფას მეფედ დასვა. ხოლო მეორე უფლისწული, ყიასილი, ქარგამიშის მეფედ გამოაცხადა. ამის შემდეგ ხალფა და ქარგამიში საბოლოოდ პროხეთურ ორიენტაციას დაადგენენ, გადაიქცნენ რა ხათის ვასალურ ქალაქ-სახელმწიფოებად, რაც მოგვიანებით გარკვეული საბაბი გახდა ეგვიპტესა და ხათს შორის ურთიერთობათა გართულებაში¹

მითანში და ჩრდილოეთ სირიაში მოპოვებულმა დიდმა გამარჯვებებმა გამოიწვიეს ხეთების სამხედრო ძალის აღიარება მოყლის ახლო აღმოსავლეთში, განსაკუთრებით, ეგვიპტეში, როგორც ვარაუდობენ. სწორედ ამიტომ არ უნდა ყოფილიყო შემთხვევითი 18 წლის ასაკში გარდაცვლილი ფარაონის - თუთახამონის ქვრივის, ახალგაზრდა დედოფალ ანხესენპაამუხის მიერ წერილების გაგზავნა სუფილულიუმასადმი მუდარით: "ქმარი ჩემი გარდაიცვალა, ვაუშვილი კი არ მყავს. შესზე ამბობენ, ბევრი ვაჟიშვილი მყავსო. შენ რომ გამომიგზავნო ერთ-ერთი შენი

ქყოფანი, იგი ჩემი ქმარი გახდება. მე არაფრით არ ავიყვან ქმარს ქვეშევრდამთავან...” ანდა: “ის, ვისც ჩემი ქმარი იყო, მოკვდა და მე ძე არა მყავს... ყველა ამბობს, მას ბევრი ძე ჰყავსო. გამომიგზავნე ერთ-ერთი შენი შვილთავანი, რათა იგი ჩემი ქმარი გახდეს...”²

სოციოლოგიურად გაუთვალისწინებია ეგვიპტის დედოფლის თხოვნა, მისთვის უფლისწულიც (სახელად ცანახცა) გაუგზავნია. მაგრამ მას ეგვიპტეძლე არც მოუღწევია - ხეთი უფლისწული გზაში მოკვდავთ (ხავარაუდლო ანტიხეთური განწყობის ეგვიპტელებს). /ამ ისტორიებს ეგვიპტე-ხათის ურთიერთობა ძალზედ არ გაუმწვავებია. ეგვიპტელებსა და ხეთებს შორის საომარი მოქმედებანი არ გამოუწვევია.

ხათის მომდევნო მეფე მურსილი II (დაახლ. ძვ. წ. 1345-1315) რამდენჯერმე გამოსნდა მოკლე ხნით ჩრდილოეთ სირიაში: არეულობანი დაიწყო სუსამში, ამურუში, ქინცაში, თუმცა ამას ხათისგან განდგომა არ მოჰყოლია, მურსილიმ ქარხემიშსა და საღვამში ტახტზე დასვა ახალი მეფეხი, რომლებიც ხეთებისადმი ერთგულებას ინარჩუნებდნენ. სწორედ ამ ხანებში დაიღო ხელშეკრულება ამურუქთან, რამაც კიდევ უფრო განამტკიცა ხეთების პოზიციები ჩრდილოეთ სირიაში, თუმცა უკვე მომძლავრებულმა ასურეთმა იწყო ამ პოზიციების შევიწროება: ასურეთის მეფემ ქარგამიშს შეუტია, სწორედ ასურეთის ამ მოქმედებასთან დაკავშირებით იყო ჩამოსული მურსილი ჩრდილოეთ სირიაში.

ჩრდილოეთ სირიაში ყოფნისას მურსილიმ პირველად შეიტყო, რომ ეგვიპტელთა რაზმები ამ ქვეყნის სამხრეთ საზღვრებთან გამოხსდნენ, მართალია, ისინი მურსილის გარეშე დაამარცხეს და უკან გააბრუნეს, მაგრამ ეგვიპტელთა გამოჩენა მაყწყებელი იყო

მათი აქტიურობის განახლებისა ჩრდილოეთ სირიაში, რაც სულ მალე დადასტურდა³

XIX ლიხასტიის დროიდან ეგვიპტის წინაშე დადგა ამოცანა ძველი გაკლენის აღდგენისა პალესტინაში, ფინიკიასა და სირიაში. ეგვიპტის მთავარი მეტოქე აზიაში იყო ხათი, რომლის ბატონობა დღითიდღე იზრდებოდა ჩრდილოეთ სირიაში.

თავისი მეფობის მე-5 წელს (ძვ. წ. 1312 ან 1286/5 წ.), მკის მკორე თვის⁴ მე-9 დღეს რამსესი (იგივე უსერმაატრა-სეტეპეხრა) დაიდრა სირიისაკენ 20 ათასიანი კარგად შეიარაღებული ლაშქრით⁵ 29 დღის შემდეგ მან მიადწია “კედარის ველზე” მდებარე რომელიღაც ქალაქს, საიდანაც იგი გაემართა ჩრდილოეთისაკენ. კადემის მთასთან რამსესმა გადალახა მდ. ორონტი და მიადგა ქ. კადემს (თანამედროვე თელ ნები მენდის), რომლის ჩრდილო-დასავლეთით უკვე იდგა 30 ათასიანი ხეთების ლაშქარი მეფე მუვათალის (ძვ. წ. 1315-1296) მეთაურობით.

ეგვიპტური ტექსტის თანახმად (პარალელური ხეთური ტექსტი არ შემოიხსნა), ხეთების “ვერაგ მეფეს” შეუქმნია დიდი კოალიცია “უცხო ქვეყნებისა ზღვის დასასრულიდან დაწყებული ხეთების ქვეყნამდე” ყოველ ვასალურ ქვეყანას თავისი მშართველიც, ჩამოკყოლია ქვეითი ლაშქრითა და საბრძოლო ეტლებით. “მათ დიფარეს მთები და ველები კალიების მსგავსად” ხეთების მეფეს დიდი სიმდიდრე შეუგროვებია. (ვერცხლის სახით) თავის ვასალებთან ერთად იმ მიზნით, რომ ანტიეგვიპტური კოალიცია კარგად შეიარაღებული ყოფილიყო. ლაშქარი სრულ მზადყოფნაში იმყოფებოდა. ფარულად განლაგებულიყო რა კადემის ჩრდილო-დასავლეთით.

ეგვიპტელთა ლაშქარი ბრძოლის წინ ასე გაშოიყურებოდა: პირადად რამსესის თანხლებ რაზმებს უკან ღვთაება ამონის ლაშქარი მოკეებოდა. ღვთაება რას ლაშქარმა გადალახა

სეპიალხის მსკელი მდინარის ფონი ქ. შებთუნთან (აღცილმდებარეობა უცხოება). ღვთაება ჰეპაის ღაშქარი განლაგებული იყო ქ. ირნემის სამხრეთით, ხოლო ღვთაება სეთის რაზმები კიდევ გზაში იმყოფებოდა. რამსესს პეოლია აგრეთვე თავისი ღაშქრის საუკეთესო ავანგარდული რაზმები, რომლებიც განლაგებული ყოფილან იმრის ქვეყნის მუხობლად.

სეუების "ვერაგი მუეე" თავისი დამცველი რაზმის შუაში მდგარა და ბრძანება გაუცია. ბრძოლაში ნაბშულიყო მთელი ქვეითი ღაშქარი და საბრძოლო ეტლები, "ქვიშასავით მრავალრიცხოვანი რომ იყვნენ" თითოეულ საბრძოლო ეტლზე კარგად შეიარაღებული სამი მეომარი მდგარა. მთელი ღაშქარი ჩახაფრებული ყოფილა ქ. კადემის მახლობლად. რაც მოულოდნელი აღმოჩნდა ეგვიპტელთათვის. მათთვის ხეთებს სამხრეთის მხრიდან შეუტევია იმ დროს, როცა ამონის ღაშქარი ჯერ კიდევ არ ყოფილა საომრად მომზადებული, როგორც ქვეითები, ასევე საბრძოლო ეტლები ვერ უწყვედს ხათანადო წინააღმდეგობას ხეთებს, რომლებმაც დაჯახნეს ეგვიპტელთა მეომარი რაზმები.

თვითონ რამსესი ალყაში აღმოჩნდა. მაგრამ ძალე ძალები მოიკრიბა და "ვერაგი ხეთების მტერს", სულ სხვადასხვა ქვეყნის მეომრებისაგან და 2500 საბრძოლო ეტლისაგან შემდგარს, ეკეთა. დასმარებისათვის რამსესმა ღვთაება ამონს მოუხსო, რომელსაც "მევენმეხია" მისი ხმა და მის დასახმარებლად წამოსვლა მოწოდებით: "წინ, წინ რამსეს-მერი-ამონ! მე შენთან ვარ, მე მამა ვარ შენი, ნემი ხელი შეხთანაა. მე უფრო დაგეხმარები, ვიდრე ასი ათასი ერთად შეკრებილი ადამიანები. მე გამარჯვების მეუფე ვარ, მომწონს რა მამაცობა!" თვითონ რამსესმა კი ბრძოლის წინ თავის მეომრებს მიმართა: "გამაგრდით! გაიმავრეთ თქვენი გულები, ჩემო მეომრებო და ეტლოსხებო! ამონი, მფარველი ნემი, ჩემთანაა!" (ამის შემდეგ რამსესი აღიარებს, რომ მისმა ქვეითმა რაზმებმა და ეტლოსხებმა დახაშაული ჩაიდინეს და მტერს საშუალება მისცეს

დროებით მოეპოვებისათ გამარჯვება, რის გამსოც რამსესი ალყაში აღმოჩნდა). შემდგომ რამსესს შეეერთდნენ ახალი ძალები, რომლებმაც ხეთებს გადამწყვეტი ბრძოლა გაუმართეს. კადეშის ბრძოლის აღმწერ ეგვიპტური ვერსიის დასასრულში ძალზედ გაურკვეველადაა მოთხრობილი ეგვიპტელთა გამარჯვების შესახებ მასში აღნიშნულია, რომ თითქოს ხეთების მეფეს ფარაონისთვის "ელნი" გაუკზავნია წერილით, რომელშიც ხოტბა ესხმოდა რამსესს, ხეთების მეფე მას თითქოს სთხოვდა, შეეწყვიტათ ბრძოლა, რადგან "მშვიდობა უკეთესია ომზე..." ფარაონმა შეკრიბა თავისი მებრძოლები და გააცნო მათ წერილის შინაარსი, მებრძოლებსაც უკასრუებდა, რომ მართლაც "მშვიდობა გაცილებით უკეთესია" ამის შემდეგ რამსესს სათახადო ბრძანება გაუცია და ეგვიპტელთა ლაშქარი სამსრეთისაკენ დაძრულა.

როგორც ვარაუდობენ, კადეშის ბრძოლის აღმწერ ეგვიპტურ ვერსიაში ეგვიპტელთა მოქმედებანი ძალზე გაზვიადებულია, კადეშის ბრძოლა იყო ახალგაზრდა რამსეს II-ის ადრეულქრონიკალური ოპერაცია, რომლის დროსაც მას სერიოზული შეცდომები უნდა დაეშვა. მაგალითად, ხეთების მიერ მიგზავნილმა მზეერაკებმა ეგვიპტელებს მიაწოდეს მცდარი ინფორმაცია, რომ თითქოს ხეთების ლაშქარი კადეშიდან შორს ჩრდილოეთისაკენ გაემართა, ხინამდვილეში კი მუკათალი თავისი ლაშქრით კადეშის მისადგომებთან ფარულად იყო გამაგრებული. გამოუცდელი მხედართმთავარი ადვილად წამოიგო ამ ფანდს და გადაწყვიტა მტურშით აეღო ქ. კადეში. მაგრამ იგი მახეში გაება: ხეთების მყოფრებმა გაანადგურეს ღვთაება რას რაზმები, რომლებიც რამსესს იცავდნენ, და ალყა შემოარტყეს ღვთაება ამონის რაზმებსა და თვით ფარაონს, რასაც არ მალავს ეგვიპტური ტექსტის 'შემდგენელი' თვით ფარაონიც არაერთხელ აღნიშნავს, რომ მისმა ჭკვიანმა რაზმებმა და ეტლოსებმა წინდაუხედაობა გამოიჩინეს, რამაც გამოიწვია დიდი მარცხი, ის ფაქტი, რომ რამსესი ხეთების

მეფეს. მუკათაღის, უწოდებს “ვერაგს, საზიზღარს”. აშკარად მეტყველებს ფარაონის გაბირობებას ამ მარცხის გამო.

თავისი გულადობის წყალობითა და დაძმარე რაზმების მოშველიებით რამსესმა ალყა გაარღვია, რითაც ეგვიპტელები გადარისნეს სრულ განადგურებას. ხეთების ლაშქარი კი პანიკამ მოიცვა დიდი დანაკლისის გამო და მზად იყო ბრძოლა შეეწყვიტა. შეხაძლოა, ეს იყო მიზეზი იმისა, რომ ხეთების მეფეს დახაყება შეუთავაზებია ფარაონისთვის. აშკარაა, რამსესმა ვერ შეძლო ანტიეგვიპტური კოალიციის განადგურება და ქ. კადეშის აღება. მაგრამ ამავე დროს ვერც მუკათაღიმ მოახერხა სამხრეთისაკენ გალაშქრება.

კადეშთან გამართული ბრძოლის აღწერისას ეგვიპტურ ტექსტში არაერთხელაა ჩამოთვლილი ანტიეგვიპტურ კოალიციაში შემავალი ქვეყნები, რომლებიც განსაზღვრული უოფილან “ზღვის დასაწყისიდან (?) ხეობას ქვეყნამდე” ესენია:

საპარინა (ეგვიპტ. ს.ირნ)⁸ - შდრ. ბიბლიის არამ საპარაიმ. ეგვიპტურ წყაროებში იხმარებოდა მითანის (ზოგჯერ - ჩრდილოეთ სირიის) აღსახიშნავად.

არცავა - მცირე აზიის სამხრეთ-დასავლეთში მდებარე ქვეყანა, რომელიც მოიცავდა ვილუსას, მირა-ქუვალიას, ხაფალასა და მდ. სეხას ქვეყნებს.

დარდასები (დრდს) - მოიხსენიებას კომეროისის “ილიადაში” როგორც ჩასს, საძებნია ანატოლიის უკიდურეს დასავლეთში.

ქასქები, ქაშქები (ქშქშ) - ტომები, რომლებიც ხეთების სამეფოს ჩრდილოეთითა და ჩრდილო-აღმოსავლეთით ბინადრობდნენ.

მასა (მს) - ხეთური წყაროების მიხედვით მდებარეობდა სამხრეთ ანატოლიაში.

ჟიასასა (ფდს) - ხეთური ტექსტების მონაცემთა თანახმად იგი თანამედროვე კონიის ზეგანზე მდებარეობდა.

არაჯახა (რეხ) - მდებარეობდა, როგორც ჩანს, ხეთების აღმოსავლეთ პერიფერიაზე.

კარკსა (კრკშ) - დასავლეთ ანატოლიაში მდებარე ქვეყანა.

ლაკად (რკ) - ხეთურ ტექსტებში მოხსენიებული ქვეყანა (შდრ. ლიკია, ლიკონია), მდებარეობდა ანატოლიის სამხრეთ-დასავლეთში.

ქეკევათხა (კედენ) - ხეთების ძირითადი ტერიტორიის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე ქვეყანა (კილიკიაში). სადაც მდებარეობდა დიდი საკულტო ქალაქი ქეშანი.

ქარაქშიში (ქრქშშ) - ხეთური და სხვა ძველადმოსავლური წყაროების ქვეყანა ჩრდილოეთ სირიაში, იგივე ქარსემშიში.

უგართი (კრტ) - ცნობილი ქალაქ-სახელმწიფო ჩრდილოეთ სირიაში (თანამ. რას-შამრა).

სუსაშუ (სკს) - მდებარეობდა ჩრდილოეთ სირიაში.

ჰადემში (კდშ) - ცნობილი ქალაქ-სახელმწიფო ჩრდილოეთ სირიაში, იგივე ქინცა.

ხალაფი, ხალფა (ხრბ=ხლბ) - უძველესი ქალაქ-სახელმწიფო ჩრდილოეთ სირიაში, თანამ. ალუპო⁹

ზემომოყვანილი გეოგრაფიული სახელების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ხეთების დაშქარი შედგენილი ყოფილა მცირე აზიასა და ჩრდილოეთ სირიაში (იხევე როგორც ჩრდილოეთ მესოპოტამიაში - მითანი) მდებარე ქვეყნებისა და ქალაქ-სახელმწიფოთა მიერ წარმოგზავნილი მეომრებით. ჩამოთვლისას ჯერ ნაპარინაა დასახელებული. შემდეგ კი იწყება ანატოლიის პოლიტიკურ/ერთეულთა დასახელება, რომელთა ერთ ნაწილთან ხეთებს ვასალური ხელშეკრულებებიც აქონდათ დადებული. დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ ანატოლიის ქვეყნებს შორის არ ჩანს ახიავა, რაც, შესაძლოა, იმაზე მიუთითებს, რომ იგი არ მდებარეობდა მცირე აზიაში (ეგვიპტურ წყაროებში ახიავა ჩნდება “ხღვის ხალხებთან” დაკავშირებით)¹⁰ ამის შემდეგ გრძელდება ჩამოთვლა

წრდილოეთ სირიაში მდებარე ქვეყნებისა და ქალაქ-სახელმწიფოებისა, რომლებიც ხეუების ვასალებად ითვლებოდნენ.

ასტიკევიკური კოალიციის წევრთაგან ჩვესს ყურადღებას იქცევს ქასქების ქვეყნის გამოჩენა.

როგორც ხეთური ლერსმული ტექსტებიდან ჩანს, ქასქების ტომები ბინადრობდნენ ხეთების წრდილოეთითა და წრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე ტერიტორიაზე, რომელიც მოგვიანებით პონტოს ეკავა. აღმოსავლეთისაკენ მათი ტერიტორია გადაჭიმული იყო რეკიოსამდე. რომელიც მოგვიანებით დასავლურ-ქართველური წარმოშობის ტომებით (ტიბარეებით, მოსინიკებით, მაკრონებით, სალიბებით, სანებით) უნდა ყოფილიყო დასახლებული.

ქასქები სისტემატურად თავს ესხმოდნენ ხეთების მეზობელ რაიონებს (ზოგჯერ თვით ხათუსასაც - ხეთების დედაქალაქსაც) და მსილადარი სადავლით უკან ბრუნდებოდნენ. ხეთი მეფეები დროდადრო ქასქების ზოგიერთ ქვეყანასთან ჩელშეკრულებებსაც ღებდნენ იმ იმედიით, რომ შეაჩერებდნენ მათ ყანაღურ თავდასხმებს. მაგრამ ამაოდ. ისევე აგრძელებდნენ რა შემოსევებს. ხელშეკრულებებში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობოდა საკითხს ხეთების ღაშქრის შექმადგენლობაში ქასქების დამსმარე რაზმების გამოგზავნისა და ამში მოსაწილეობის შესახებ. იქვე იყო მითითებული ხეთებისათვის გასაგზავნ მემომართა რაოდენობაც, რომელიც განისაზღვრებოდა ქასქების დასახლებებში მცხოვრებ ადამიანთა რიცხვით. საყარაუდოა, რომ ქასქების ქვეყნიდან მოწოდებული მემომრების რაოდენობა, საჭიროების შემთხვევაში, რამდენიმე ათასს აღწევდა¹¹. თუკი სხვა ვასალური ქვეყნებიდანაც მეტნაკლებად ასეთივე რაოდენობის მებრძოლებს აწვდიდნენ ხეთებს, მაშინ ხეთების ღაშქარს მემომართა სიმცირე არ უნდა განეცადა. მით უმეტეს, რომ საკუთრივ ხეთური დასახლებებიდანაც, ალბათ, მემომართა დიდი კონტინგენტები ღებებოდა. ამიტომაც არ უნდა იყოს გასაკვირი

კადეშის ბრძოლაში 30 ათასიანი (ზოგიერთი მკვლევრის ვარაუდით. 35 000-იანი) ლაშქრის მოხაწილეობა ხეთების მხრიდან.

ქასქების მრავალრიცხოვანი რაზმები უნდა შემდგარიყო ეგვიპტელებთან ბრძოლის დაწყების წინ. გასათვალისწინებელია, რომ საერთოდ ქასქების მიერ გამოგზავნილი დამხმარე რაზმები შედგენილი უნდა ყოფილიყო მხოლოდ და მხოლოდ თავისუფალი წარმოშობის მებრძოლებისაგან (ამავე პირობას უყენებდნენ ხეთები სხვა ვახალურ ქვეყნებსაც)¹² ასე იქნებოდა ამჯერადაც. ეგვიპტელებთან ომის დაწყების წინ. როგორც ჩანს, ქასქები ითვლებოდნენ კარგ მეომრებად. რომელთა სახელი ცნობილი უნდა ყოფილიყო მთელს წიხა აზიაში. ალბათ, ამიტომაც იყო, რომ კადეშთან ბრძოლამდე კარგა ხნით ადრე ეგვიპტის ფარაონი ამენსოტეპ III (ძვ. წ. 1413-1377) დაუნიშნებდა სთხოვდა "სემონახსენები არცაგას ქვეყნის მეფეს. თარხუნდარადუს. ეგვიპტეში გამოეგზავნა "კატები ქასქას ქვეყნისა. მსმენიან. იხინი მამატები (?) (არიან)"¹³

სავარაუდოა, რომ კადეშთან გამართულ ბრძოლაში მოხაწილეობას იღებდნენ ქასქების რაზმებში მყოფი მეომრები. რომლებიც პონტოს აღმოსავლეთით მოხაზღვრე ქვეყნებიდან იქნებოდნენ წამოყვანილი. ასეთ შემთხვევაში, კადეშის ბრძოლაში დასავლურ-ქართველური წარმოშობის მეომართა მოხაწილეობა არ უნდა იყოს გამორიცხული.

კადეშის ბრძოლამ ვერ გამოავლინა გამარჯვებული. შეხარჩენებული იქნა სტატუს კვო: მომდევნო ხანებში სეთები ძველებურად ბატონობდნენ ჩრდილოეთ სირიაში. ხოლო ეგვიპტელები - სამხრეთ სირიაში. ისევე, როგორც პალესტინასა და ფინიკიაში. მაგრამ კადეშის ბრძოლამ მოამზადა სიადაგი ამ ორ დიდ ხალხს შორის მშვიდობიანი ურთიერთობის დასამყარებლად.

სეთების მომდევნო მეფის - ხათუსილი III-ის საგარეო პოლიტიკა მიხედვით ისახავდა ეგვიპტესთან ურთიერთობების მოგვარებას. რაც

მას შექმლა კიდევ. რამსეს II-ის მეფობის 21-ე წელს (დაახლ. ძვ. წ. 1296 ან 1269 წ.) წინა აზიის ორ დიდ სახელმწიფოს მბრძანებელთა შორის დაიდო საზავო ხელშეკრულება. პარიტეტის პრინციპზე აგებული. რასაც შემდგომ მოჰყვა დინასტიური ქორწინება: რამსესმა ცოლად შეირთო ხათუხილის ასული. ეგვიპტელები და ხეთები საშუალოდ დაუზავდნენ ერთმანეთს.

შენიშვნები:

1. გ. გიორგაძე. ათასი ლეთაების ქვეყანა. თბილისი, 1988. გვ. 67 და შმდ.
2. იქვე. გვ. 68.
3. იქვე. გვ. 72.
4. ეგვიპტეში მკის დრო იწყებოდა დაახლოებით მარტის შუა რიცხვებიდან და გრძელდებოდა ივლისის შუა ხახებამდე.
5. რამსესის ამ ლაშქრობას ეძღვნება სპეციალური ტექსტი ეგვიპტურ ენაზე. რომლის რუსული თარგმანი გამოქვეყნებულია წიგნში: "Хрестоматия по истории Древнего Востока" Москва, 1963. გვ. 119 და შმდ. ლაშქრობის ამსახველი ხეთური ტექსტი ბოლდუჟის/ლურსთქლ არქივში არ შემოინახა.
6. "Хрестоматия по истории Древнего Востока". გვ. 120.
7. იქვე. გვ. 122.
8. ფრანხილებში მოთავსებულია ეგვიპტური შესანჯევისობანი.
9. დასარჩეს გეოგრაფიულ სახელთა გაიგივება რომელიმე მცირეაზიულ ან ჩრდილოეთ სირიულ სახელწოდებებთან არ ხერხდება. /
10. საუკრადლებია, რომ თითქმის არცერთი ამ "ზღვის ხალხთაგან" (შრდს - ხარდები, შკრშ. აკშშ - ბერძენი აქეელები, ტრშ - ტირსენები (?), ფრსხ - ფილისტიმელები, ჩკრ. დს - დახაელები, ვშშ) ანტიეგვიპტურ კოალიციაში მონაწილეობას არ იღებდნენ (გარდა ტკ ასე ლკ - ლუკას ქვეყნისა. იხ. ზემოთ).
11. დაწვრილებით გ. გიორგაძე. ხეთებსა და ქასქებს შორის დადებული ხელშეკრულებები (ზოგადი მიმოხილვა). "ქართული დიპლომატია". I. თბილისი, 1994. გვ. 39 და შმდ.
12. იქვე. გვ. 39.
13. ტექსტი ხეთურად არის შედგენილი. ქასქების შიმართ ხახმარი "ცინხეკ" სიტყვის მნიშვნელობა უცნობია. ჩვენ ამ სიტყვას პირობითად ვთარგმნით როგორც "მათაცებს" ✓

ვის ეკუთვნის ქაშქები?

დღემდე მოღწეულ ათასობით ხეთურ ლურსმულ ტექსტებში მრავალჯერის მოიხსენიება ქაშქების ტომები. მათ კჳინდათ საკმაოდ ვრცელი ქვეყანა, რომელიც განივრცობოდა მთელი პონტოს ტერიტორიაზე (ახლა თურქეთშია და უფრო აღმოსავლეთით). ქაშქების საცხოვრებელი ტერიტორია დაახლოებით ემთხვევა იმ ადგილს, სადაც უფრო მოგვიანებით ცხოვრობდნენ ქართველური ტომები: ხალიბები და სხვანი. ამიტომაც ბ-ნ გრიგოლს გაუჩნდა აზრი - ხომ არ ეკუთვნოდნენ ქაშქები ქართველურ ტომებს? მით უფრო, რომ მეცნიერის ყურადღება მიიპყრო ქაშქურმა ტომონიშებმა და ეთნონიშებმა, ბევრი მსგავსება შენიშნა მეგრულ სიტყვებთან...

თქმცა თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრების მიხედვით, ქაშქებს უკავშირებენ არაინდოევროპული წარმოშობის ხალხებს, კერძოდ, აფხაზურ-ადიღეური წარმომავლობის ტომებს - ქაშაგებს. ამასთან, ზოგიერთი ხეთოლოგი ხათურ, ანუ პროტოხეთურ ენას ერთ-ერთ აფხაზურ ენად მიიხნევს. ქართველ მეცნიერებს კი, სამწუხაროდ, ხათური ენა დღემდე არ შეუსწავლიათ.

კვლევის შედეგად, ბ-ნი გრიგოლი მივიდა დასკვნამდე, რომ "ხეთური ისევე, როგორც ასურული) ლურსმული ტექსტების ქაშქები (ქაშქები) არ უნდა გავაიგივოთ ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში მცხოვრებ მოგვიანო (შუა საუკუნეების ხანის) ქაშაგებთან (სურქესებთან), ე. ი. აფხაზურ-ადიღეური წარმოშობის ტომებთან. "ქაშქა" და "ქაშაგ" ტერმინთა მსგავსება შემთხვევითი უნდა იყოს (ფონეტიკურად მსგავსი სახელწოდებები მრავლად მოიპოვება მსოფლიოს სხვადასხვა ადგილას - აზიაში, ევროპაში, აფრიკაში). ქაშქები სამხრეთ კოლხური (მეგრულ-ჭანური) წარმოშობის ტომებად შეიძლება ჩავთვალოთ, რასაც გვაფიქრებინებს ქაშქების ტომონიშის, საკუთარ სახელთა და ცალკეულ სიტყვათა შედარება დასავლურ-ქართველური (მეგრულ-ჭანური) წარმოშობის სიტყვებთან"

ამდენად, გ. გიორგაძის ეს პიპოთეზა, რომ ქაშქები არიან არა აფხაზურ-ადიღეური მოდგმის, არამედ ქართველური, კოლხური

(მეგრულ-ჭახურ-სვანური) წარმოშობის ტომები, უპირისპირდება და თავდაყირა აყენებს აუხახ მეცნიერთაგან დღემდე გავრცელებულ თეორიას. ვფიქრობთ, მეცნიერული თვალსაზრისით, საგნებით გასაგებია ამ აღმოჩენის დიდი მნიშვნელობა უძველეს ქართულ ტომთა შესწავლინათვის, რომ აღარაფერი ვთქვათ პოლიტიკურ მნიშვნელობაზე.

რაც შეეხება ამ საკითხისადმი მეცნიერთა დამოკიდებულებას, მას საკმაოდ დიდი გამოხმაურება მოჰყვა საბჭოთაო წრეებში, ამის დასტურია თუნდაც ის ფაქტი, რომ ამ ერთი წლის მანძილზე, გარდა ისტორიის ინსტიტუტისა, სადაც თავად მეშაობის ბ-ნი გრიგოლი, ამ მოხსენების ავტორი არაერთგან მიიწვიეს: სულ ახლახან წარსდგა იგი არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ტრადიციულ "საუბრებზე", რასაც წინ უსწრებდა შეხვედრები აკად. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტსა და აკად. ა. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტში. ინტერესი საკმაოდ დიდი იყო. მას ყველგან ურჩევდნენ ამ თემაზე მეშაობის განგრძობას და მონოგრაფიის მომზადებას. ბატონი გრიგოლის სტატია იბეჭდება ეურნალ "არტანუჯის" უახლოეს ნომერში. უფრო ადრე კი მან გამოაქვეყნა სტატია "ასურული ლერსმული ტექსტების "ქაშქა" და "აბეშლა" ტერმინთა ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ" (საქართველოს ხელოვნების მუზეუმის შრომებში, "ნარკვევები" IV, საიუბილეო კრებული, 1998). რადგან პიპოთეზა ფართო მეცნიერული მსჯელობის საგნად იქცა, კომენტარი ვთხოვეთ სხვადასხვა სამეცნიერო წარმომადგენლებს:

ოსთარ ლორთქიფანიძე, პროფესორი: ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის თვალსაჩინო და საყოველთაოდ აღიარებული მკვლევარის, ბატონი გრიგოლ გიორგაძის მტკიცება ქაშქების კოლხურ სამყაროსთან ეთნოკულტურული კავშირის შესახებ, უადრესად საინტერესოა. ეს მტკიცებანი, ძირითადად, ენობრივს, და ონომასტიკურ მასალაზეა დაფუძნებული. ამიტომაც, გადამწვევტი სიკვება ძველი აღმოსავლეთის ისტორიისა და ენების მკვლევართ ეკუთვნით. არქეოლოგიური თვალსაზრისით კი, აქ მოულოდნელი არაფერია: ქაშქების განსაზღვრების ტერიტორია მოქცეულია კოლხური ბრინჯაოს კულტურის არეალში. ყოველ შემთხვევაში,

კოლხური ბრინჯაოს კულტურის გავრცელება სამბრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში. დღევანდელ ქალაქ ორდუმდე მაინც (ამჟამინდელ თურქეთში), დოკუმენტურად არის დადასტურებული კოლხური ბრინჯაოს ცელების აღმოჩენით. მეორე მხრივ, იმავე ტერიტორიაზე ბერძენი და რომაელი ავტორები უფრო გვიან (ძვ. წ. VI ს-დან) მოიხსენიებენ დასავლურ-ქართველურ ტომებს: ჭალიბებს და ხალდეებს, მოსინიკებს, სანებს. შემდგომში ეს ტომები, იმავე ტერიტორიაზე, ქმნიან დიდ გაერთიანებას, რომელსაც ბიზანტიელი ისტორიკოსები (მაგ. პროკოპი კესარიელი) "ჭანების" სახელით მოიხსენიებენ. ასე რომ, ქაშქების კოლხურ, ე. ი. დასავლურ-ქართველურ ეთნოსად მიჩნევის ჭიპოთეზას აქვს გარკვეული საფუძველი. თუ ეს ეიპოთეზა დადასტურდა, უდიდესი მნიშვნელობა ექნება ქართული ეთნოსისა და ქართველური ენების ისტორიისათვის, კერძოდ, დადასტურდება, რომ მეგრულ-ჭანური ანუ "ზანური" ("კოლხური") ენა უკვე ძვ. წ. II ათასწლეულში გამოყოფილია ქართულ-ზანური ერთობისაგან, რასაც ადრევე ვარაუდობდნენ არქეოლოგები, განსხვავებით, ლინგვისტთა ერთი ნაწილისაგან, რომელიც ჭხენებულ პროცესს უფრო გვიანი ხანით ათარიღებენ.

ელიშერ ხოსტარია-ბროსე, პროფესორი: ხეთურ ტექსტებში მოხსენიებული ქაშქების ტოპონიმიკის, საკუთარ სახელთა და ცალკეულ სიტყვათა შესწავლამ აკად. გრიგოლ გიორგაძე იმ დასკვნაზე მიიყვანა, რომ ქაშქების ტომები განხილულნი უნდა იყვნენ. როგორც დასავლურ-ქართველური, მეგრულ-ჭანური, ანუ სამბრეთ-კოლხური წარმოშობის ტომები. ამ საკითხთან დაკავშირებით საყურადღებოა ბატონი გრიგოლის ძალზე საინტერესო სტატია, ასურული ლურსმული ტექსტების "ქაშქა" და "აბეშლა" ტერმინთა ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ, რომელშიც აღნიშნულია, რომ თუ გავაიგივებთ "ქაშქასა" და "აბეშლას" ეს უკანასკნელიც სამბრეთ-კოლხურ ტომად წარმოგვიდგება.

ბატონ გრიგოლს კიდევ ერთი საყურადღებო დაკვირვება აქვს, კერძოდ, იგი აღნიშნავს, რომ აბეშლაელები ჩნდებიან ასურულ წყაროებში ძვ. წ. XII საუკუნის დასასრულსა და XI საუკუნის დასაწყისში. ამ დროისათვის უკვე აღარ არსებობდა ხეთების იმპერია. ძვ. წ. XI ს. დასაწყისისათვის ძლიერდება სხვადასხვა

ეთნიკური ჯგუფების სამხრეთისკენ გავრცელების პროცესი. ისინი აღრუელ ხანებში ცხოვრობდნენ ხეების სახელმწიფოდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით, კერძოდ პონტოს ან აღმოსავლეთის რაიონებში. ამის მაგალითია ქასქები, რომელნიც იმპერიის დაცემისთანავე დაიძრნენ სამხრეთისაკენ.

სწორედ ამ პერიოდისათვის პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოდიან სხვა ტომები, რომელნიც მანამდე არ იხსენიებიან. ერთ-ერთი ასეთი ტომი უნდა ყოფილიყო ქართველური წარმოშობის მუშქები. ჩრდილოეთიდან სამხრეთით გადმოსახლებულ ტომებს შეიძლება უკავშირდებოდნენ აბეშლაელებიც, რომლებსაც უნდა ეცხოვრათ ქასქების მეზობლად, აღმოსავლეთის მხრიდან. ამდენად, ქაშქები, აბეშლაელები და მუშქები ერთ დიდ რეგიონში მცხოვრები ეთნოსები უნდა ყოფილიყვნენ და ამასთან შესაძლოა ერთიერთმონათესავე ტომებიც. |

სახელწოდებების "აბეშლასა" და "ქაშქას" ერთიერთშიმართებასა და მათი ადგილის გარკვევას ძველ აღმოსავლურ ეთნიკურ ჯგუფებს შორის ჩვენთვის ის მნიშვნელობაც აქვს, რომ ამ საკითხს უკავშირდება აფხაზეთის ძველი მოსახლეობის აფშილთა (აფსილთა) ვინაობის და აფხაზთა გენეზისის გარკვევა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გავრცელებულია მოსაზრება, რომ ტერმინები "აბეშლა" და ანტიკური ავტორების "აფსილი" სინონიმებია. ე. ი. აბეშლაელები და აფსილები ერთმანეთთან გასაიგივებელია. მაშასადამე, აბეშლაელები იგივე აფსუა ტომებია. მაგრამ აკადემიკოს გიორგაძის თანახმად, ასეთი იდენტიფიკაცია კიპოთეტურია იმ მიზეზის გამო, რომ იგი დამყარებულია სულ სხვადასხვა რეგიონის და ეპოქის მხოლოდ და მხოლოდ ორი ტერმინის "აბეშლას" და "აფსილის" ფონეტიკურ მსგავსებაზე.

აბეშლაელებისა და აფსილების (ე. ი. აფხაზების, აფსუების) გაიგივება არ მტკიცდება სხვა რაიმე დამატებითი ფაქტებით. ამიტომაც ეს ორი ეთნოსი განსახილველია როგორც სხვადასხვა ტომი. მაგრამ თუ მაინც დაუშვებთ, რომ "აბეშლა" და "აფსილი" სინონიმებია, მაშინ აფსილიც კოლხური (მეგრულ-ჭანური) წარმოშობის ტომად უნდა ჩაითვალოს, რადგან აბეშლაელები, ქაშქებთან ერთად, სწორედ ასეთ ტომად გვევლინებიან...

ამდენად, უაღრესად საინტერესოა აკადემიკოს გრიგოლ გიორგაძის თვალსაზრისი "ქაშქა" და "აბეშლა" ტერმინთა ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ, იგი ახლებურად პუენს შუქს ძველი აღმოსავლეთისა და სამხრეთ კავკასიის ეთნიკური სურათის მეტად მნიშვნელოვან ასპექტებს.

ნათელა ქუთელია, პროფესორი: სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ქასქები (ქაშქები) უნდა ყოფილიყვნენ ხათები, ან მათი მონათესავე ტომები მაინც. ზოგიერთი ენათმეცნიერის აზრით, ქასქები ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში მცხოვრებ აფხაზურ-ადიღურ ტომებს უკავშირდებიან.

აკადემიკოსი გრიგოლ გიორგაძე უარყოფს ამ ჰიპოთეზას და ვარაუდობს, რომ გაცილებით პერსპექტიულია ქასქების ტომთა გენეტიკური კავშირის ძებნა ძველ კოლხურ ტომებთან, რომლებიც ანტიკურ ხანაში ცხოვრობდნენ პონტოს აღმოსავლეთ რეგიონებში და მათ მეზობლად.

აკადემიკოს გრიგოლ გიორგაძის მიერ ილუსტრირებული მდიდარი ონომასტიკური მასალა სერიოზული პრობლემების წინაშე აყენებს ენათმეცნიერ ქართველოლოგებს. დროული და სამართლიანია ბატონ გრიგოლის დელიკატური შესხენება, რომ არც ერთ ქართველ ენათმეცნიერს ხათური ენა დღემდე არ შეუსწავლია. არა და ყველა ქართველოლოგს, რომელიც ხეთურ ტექსტებში დადასტურებულ ქასქურ ონომასტიკურ მასალას გაეცნობა, პირველი, რაც თვალში ეცემა, ეს არის ფონემათა განაწილების იდენტურობა ქასქურსა და კოლხურს (ლაზურ-მეგრულს) შორის, განსაკუთრებით აფიქსთა იდენტურობა.

ჩვენ ვიცით, რომ სხვადასხვა ეპოქის, თანაც ბგერობრივად იდენტური მასალის შედარება მეთოდურად გაუმართლებელია, მაგრამ გასათვალისწინებელია ისიც, რომ საქმე გვაქვს ონომასტიკურ მასალასთან და მაწარმოებელ აფიქსთან. ეს უკანასკნელი საუკუნეებს უძღვება...

კარლო თოფურია, ქართველოლოგი-ისტორიკოსი: ერის ისტორიაში ზოგჯერ ადგილი აქვს ისეთ მოვლენას, რომელსაც აუცილებლად უნდა გაეცნოს ყველა. ამგვარია ის მეტად მნიშვნელოვანი საკითხი, რომელიც ეხება საქართველოსა და ქართველური ენების მიმართებას მცირეაზიულ ძველი აბორიგენების

ისტორიასთან და ენებთან, კერძოდ, ქაშქების (ქასქების), პროტოხეობის (ხათების) და სხვა ენებთან.

დღემდე ზოგიერთი მეცნიერი, მათ შორის ქართველი ავტორებიც აცხადებდნენ, რომ ხეთურ ლურსმულ ტექსტებში მოხსენიებული ეთნონიმი "ქაშქები" (რომლებიც ცხოვრობდნენ მდინარე პალისიდან აღმოსავლეთით, შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე, მდ. ჭოროხამდე), კრებითი სახელია, რომელიც შეიძლება მოიცავდეს ქართველურ მოსახლეობასაც. ||

ბატონი გრიგოლი. დღემდე არსებულ ლიტერატურაში გამოთქმული შეხედულებისაგან განსხვავებით, დამაჯერებლობით ასაბუთებს, რომ ქაშქები ქართულენოვანი მოსახლეობაა. მოჰყავს სათანადო დასაბუთებაც. აი ისინი: ქასქური გეოგრაფიული სახელები — ია სუფიქსზე დამთავრებული: ელურია (ილურია), გახარია; შარია (სარია); შუსურია (სუსურია); თაქაშთურია; თიფია, ფიაფია და ა. შ. მასვე მოჰყავს შესაბამისი თანამედროვე მეგრული გვარ-სახელები. ე. ი. ქასქური ტოპონიმიდან მეგრულ-ლაზური: პირველყოფილი გვარი, აქედან გვიანდელი გვარი და და ბილოს. || თანამედროვე გვარ-სახელები.

ქასქური ტოპონიმებიდან ინტერესს იწვევს გეოგრაფიული სახელები — სქა, — შგა, სუფიქსებით: ხუმინთეშქა, თათიშქა. ციანთიშქა, დუდუშქა და სხვ... ასევე ქასქური საკუთარი სახელები: ფიხენია, ასხაფალა, ხაცინა, იციცი, ფაციცი, დადა, დადილუ, ფია. თითა და სხვ... ტოპონიმები და საკუთარი სახელები — დაბოლოებით (ასეთი სახელებიც მრავლადაა მეგრულ-ჭანურში): ხატენცევა, ქათხაიდევა, საფიდევა, თაფასავაჭა ა. შ.

ბატონმა გრიგოლმა მოიხმო საქმით დაინტერესებული მეგრულ-ლაზურის მცოდნე ქართველოლოგები. წილად მხვდა ბედნიერება, მათ შორის მეც ვყოფილიყავი. სტატიების გაცნობამ, მათმა შეჯერებამ მეგრულ-ლაზურთან, ყოველგვარ საუკეთესო მოლოდინს გადააჭარბა, აი, ჩვენი დაკვირვების ზოგიერთი შედეგი: ქაშქური ტოპონიმი "თაქაშთურია" იკითხება და იშიფრება თანამედროვე მეგრულზე (თაქა — შ — თურია), "თაქა" მამაკაცის სახელია ქართულში. "თური" მეგრულია, ნიშნავს გვარს, ე. ი. "თაქაშთურია", თაქას გვარისანი. შდრ. ბალა-თურია. ე. ი. ბალას

გვარისა: ჭან-თურია (ჭანტურია), ჭანის გვარისა: ქუთა-თურია,
ქუთას გვარისა და ა. შ.

ისლა დაგერსენია გზა დაულოცოთ ბ-ნ გრიგოლ გიორგაძის
ასალ მენციურულ წამოწყებას...

ეს რაც შეეხებოდა სპეციალისტთა დამოკიდებულებას ამ
საკითხისადმი. ბატონი გრიგოლის აზრით კი, მართალია
ჯერჯერობით არ ხერხდება განხილულ ქასქურ ტოპონიმთა და
საკუთარ სახელთა მნიშვნელობების დადგენა, მაგრამ ამის
მიუხედავად, ეს სიტყვები მაინც იმსახურებენ ყურადღებას თავიანთი
ბკერიითი შემადგენლობით. ქასქების ეთნიკური ვინაობის
დასადგენად. ისინი მიუთითებენ უფრო მეტად ქასქების კოლხურ
წარმოშობაზე. ვიდრე აფხაზურ-ადიღურ წარმომავლობაზე.

თუმცა, როგორც ბატონი გრიგოლი ფიქრობს, წინ კიდევ
ბევრი სამუშაოა, რადგან განსახილველია ქასქების შესახებ
არსებული მთელი ხეთური მასალა.

დალი ოსეფაშვილი

გაზ. "თბილისი", 9 აპრილი, 1999.

ს ა რ ჩ ე ვ ი - СОДЕРЖАНИЕ - INHALT

წინათქმა5
 Предисловие7

ხეთური ლურსმული ტექსტების ქასქების (ქაშქების) ტომთა ეთნიკური წარმომავლობისათვის („არტანუჯი“, 10, 2000, 9-16)9

K этнической принадлежности кашков (кашков) и абешлайцев хеттских и ассирийских клинописных текстов („ენათმეცნიერების საკითხები“, 2000 №1, 85-92)19

Zur ethnischen Herkunft der Kaškäer von hethitischen Keilschrifturkunden28

Неиндоевропейские этнические группы (хатты, каски) в древней Анатолии по Хеттским клинописным текстам (“Разыскания по истории Абхазии Грузия”, Тб., 1999, 45-60)38

NON-INDO-EUROPEAN ETHNIC GROUPS (THE HATTIANS AND THE KASKEANS) IN ANCIENT ANATOLIA ACCORDING TO HITTITE CUNEIFORM TEXTS (Summary) 58

ასურული ლურსმული ტექსტების „ქაშქა“ და „აბეშლა“ ტერმინთა ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ. („საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის ნარკვევები“, IV, თბ., 1998, 15-20).....62

დამატება-Дополнение

ხეთებსა და ქასქებს შორის დადებული ხელშეკრულებები (ზოგადი მიმოხილვა). („ქართული დიპლომატია“, I, თბ., 1994, 30-46).....73

ეგვიპტელებისა და ხეთების პოლიტიკურ ურთიერთობათა ისტორიიდან (კადემის ბრძოლა). („გორის დამოუკიდებელი პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები“, I, 1995, 13-30).91

ვის ეკუთნიან ქაშქები? (გაზ. „თბილისი“. 9 აპრილი, 1999, 3.)102

კომპიუტერული უზრუნველყოფა: ლელა ინასარიძე
ლილი გოზალიშვილი
მანანა ბერიძე
მარინე მურჯიკნელი
მაია ბალასანიანი
ლია გზირიშვილი

წიგნი გამოიცა ა.ო. „პროგრესში“
ქ. ახალციხე, რუსთაველის 91.